

NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA'LIMNING INNOVATSION YO'NALISHLARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY, MASOFAVIY KONFERENSIYASI

**“INNOVATIVE PUBLICATION”- ILMIY TADQIQOTLARNI
QO’LLAB-QUVVATLASH MARKAZI**

**“NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY
TA’LIMNING INNOVATSION YO’NALISHLARI” NOMLI № 4-SONLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI**

**ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO’PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION**

**Ushbu to’plamda “NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR
ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA’LIMNING INNOVATSION YO’NALISHLARI”
NOMLI ILMIY, AMALIY, MASOFAVIY, ONLAYN KONFERENSIYANING 2026-yil
4 soniga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan**

**Konferensiya materiallaridan professor-o’qituvchilar, mustaqil
izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va
maktab o’qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga
qiziquvchilar foydalanishlari mumkin**

**Konferensiya to’plami Google scholar va bir qancha boshqa bazalarda
indekslanadi. Konferensiya ishtirokchilari quyidagi yo’nalishlar bo’yicha
tezislarini yuborishlari mumkin:**

- **Pedagogika fanlari**
- **Aniq fanlar**
- **Filologiya fanlari**
- **Ijtimoiy-gumanitar fanlari**
- **Tibbiyot fanlari**
- **Iqtisod fanlari**
- **Yuridik fanlari**
- **Tabiiy fanlar**

**ESLATMA! KONFERENSIYA MATERIALLARI TO’PLAMIGA KIRITILGAN
MAQOLALARDAGI RAQAMLAR, MA’LUMOTLAR HAQQONIYLIGIGA VA KELTIRILGAN
IQTIBOSLAR TO’G’RILIGIGA MUALLIFLAR SHAXSAN JAVOBGARDIRLAR.**

OILAVIY NIZOLAR, AJRALISH VA UNING SABABLARIolimjonov_ortig'ali@gmail.com**Olimjonov Ortig'ali Orifjon o'g'li**

Toshkent amaliy fanlar universiteti,

4-bosqich Pedagogika -Psixologiya yo'nalishi talabasi

Toshkent amaliy fanlar universiteti,

Psixologika kafedrasida katta o'qituvchisi

Ilmiy rahbar:**Mirsidikova Aziza**

Annotatsiya: Oilaviy nizolarning eng xarakterli jihatlaridan biri er va xotin o'rtasidagi ziddiyatdir. Xo'sh, bir-birini ezgu niyat bilan sevib, oila qurayotgan yoshlar, nega oila qurgandan keyin o'zaro munosabatlarida nizolar kelib chiqadi? Nega ular urushadi? Umuman, janjal va janjalsiz turmush qurish mumkinmi? Bunday savollarni yana ko'p davom ettirish mumkin. Xalqimizda rizqsiz uy bo'ladi, nizosiz uy bo'lmaydi degan naql bor. Faqat ziddiyat mojarodan farq qiladi. Buni quyida batafsil muhokama qilamiz. Darhaqiqat, bolaligidan ko'p ertak eshitgan, keyinchalik ularni turli kitoblardan o'qib chiqqan yoshlarning kelajakdagi oilaviy hayotini yetarlicha tasavvur etishi qiyin. Chunki ertaklarda ham, kinolarda ham qahramonlar bir-biriga yetib borguncha mashaqqat va mashaqqatlardan o'tadi, yo'lda uchragan qora kuchlarni yengib, nihoyat g'alabaga erishadi, «qirq kechayu qirq kun» berib, o'z maqsadiga erishadi. Deyarli barcha ertaklar, filmlar ayniqsa, yoshlarimiz, qizlarimiz sevib tomosha qiladigan hind filmlari aksariyat hollarda shu tarzda tugaydi. Siz ham bunga ko'p marotaba guvoh bo'lgansiz.

Kalit so'zlar: Oila,er-xotin,turmush,ziddiyat,oilaviy hayot

Аннотация: Одним из наиболее характерных аспектов семейных споров является конфликт между мужем и женой. Итак, молодые люди, которые любят друг друга с добрыми намерениями и создают семью, почему после создания семьи в их отношениях возникают конфликты? Почему они дерутся? И вообще, можно ли выйти замуж без ссор и ссор? Таких вопросов можно продолжать еще много. У нашего народа есть поговорка, что нет дома без пропитания и нет дома без конфликтов. Только конфликт отличается от конфликта. Мы подробно обсудим это ниже. На самом деле молодым людям, которые с детства слышали множество сказок, а потом читали их в различных книгах, трудно адекватно представить свою будущую семейную жизнь. Потому что и в сказках, и в кино

герои проходят через невзгоды и невзгоды, пока не достигнут друг друга, преодолевают встречающиеся на пути темные силы, наконец добиваются победы, достигают своей цели через «сорок ночей и сорок дней». Так заканчиваются практически все сказки, фильмы, особенно индийские фильмы, которые любит смотреть наша молодежь и девушки. Вы также были свидетелем этого много раз.

Ключевые слова: Семья, пара, брак, конфликт, семейная жизнь

Abstract: One of the most characteristic aspects of family disputes is the conflict between husband and wife. So, young people who love each other with good intentions and start a family, why do conflicts arise in their relationship after starting a family? Why do they fight? In general, is it possible to get married without quarrels and quarrels? Such questions can be continued much more. There is a saying in our people that there is no house without sustenance and no house without conflict. Only conflict is different from conflict. We will discuss this in detail below. In fact, it is difficult for young people who have heard many fairy tales since childhood and later read them in various books to adequately imagine their future family life. Because both in fairy tales and in movies, the heroes go through hardships and hardships until they reach each other, overcome the dark forces encountered on the way, finally achieve victory, achieve their goal after "forty nights and forty days". Almost all fairy tales, films, especially Indian films that our young people and girls love to watch, end in this way. You have also witnessed this many times.

Key words: Family, couple, marriage, conflict, family life

Qolaversa, muvaffaqiyatli oilalarda tarbiyalangan yigit-qizlarning aksariyati otaonasining oilasi, turmush tarzi, o'zaro munosabatlari va boshqa ko'plab narsalarga ega va h.k.larning kelajakdagi oilaviy hayoti uchun ideal deb hisoblanib, oila qurgandan so'ng o'g'il bolalar o'z otasiga, qizlarimiz esa onasiga «ota», «singil», masalan, «xotin bo'lishni orzu qiladilar». "Chunki ular ota-onasi misolida bir-biriga salbiy munosabatda bo'lgan, janjal qiladigan er-xotinlarni ko'rmaganlar. Bunday holatlar, mojarolar yuzaga kelgan taqdirda ham, ularning ota-onalari farzandlariga bu holatni sezdirmaslikka harakat qilishadi. Qolaversa, ommaviy axborot vositalarida ibratli ahil, baxtli oilalar haqida taqdim etilayotgan materiallarda nikoh munosabatlarini biryoqlama, faqat yaxshi tomondan ko'rsatish an'analari bor. Bularning barchasi

yoshlarda oilaviy hayotga oid biryoqlama ijobiy fikrlarning shakllanishiga asos bo'lmoqda. Ana shunday ertakdek g'oya va orzular bag'rida oila qurgan yoshlarning oilaviy hayotidagi dastlabki muammolarga duch kelishi bilanoq, oilaviy hayoti o'zlari kutgandek bo'ladi. emasligini, turmush o'rtog'ini tanlashda «xatoga yo'l qo'yganliklarini», avvalgi (to'ydan

oldin)ga nisbatan ma'lum darajada (albatta) «salbiy» tomonga o'zgarganliklarini «tushunishni» boshlaydilar. Shuningdek, yosh oilada turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlar rivojlanishining o'ziga xos qonuniyatlari, ayniqsa, yosh kelin-kuyovning etnik va mintaqaviy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yosh o'zbek oilasida yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashish jarayoni bilan bog'liq qiyinchiliklar. Bu ularning munosabatlarida ziddiyatli vaziyatlar va nizolarni keltirib chiqarishi mumkin. Afsuski, bunday jarayonlar deyarli har bir oilada muqarrar va ko'pchilik yoshlar oila qurish arafasida bo'lganida nikohdan umid qilishmaydi. Xo'sh, bu jarayonlar, ya'ni nikoh nizolari kerakmi? Ular er-xotin munosabatlariga qanchalik ta'sir qiladi? O'tmish donishmandlaridan biri to'g'ri ravishda nikohdagi kelishmovchiliklarni janjalga qiyoslagan. Yarimdori achchiq, lekin me'yorida bo'lsa, ishtahani ochadi, me'yordan oshsa, og'iz, lab, tilni kuydirib, yoqimsiz hislar keltirib chiqarishi mumkin. Har qanday oilada u yoki bu darajada ziddiyatli vaziyatlar yuzaga keladi. Oila qanday bo'lishidan qat'i nazar, nizolardan mutlaqo ozod (himoyalangan, kafolatlangan) bo'la olmaydi. Chunki oiladagi shaxslararo munosabatlar odatda ziddiyatli bo'lmaydi. Bu qarama-qarshiliklar ma'lum darajada nikoh munosabatlarining rivojlanishi uchun katalizator bo'lib xizmat qiladi.

Ammo ziddiyat va ziddiyat o'rtasida farq bor. Ular bir-biridan kelib chiqishi, tashqi ifodasi, takrorlanish tezligi (soni) va nihoyat oqibatlari bilan farqlanadi. Hech qanday maxsus mezon yo'q, uning asosida konfliktlarning takrorlanishi, kuchi, darajasi va boshqa ma'lumotlar (ko'rsatkichlar) ni aniq aniqlash (olish) mumkin. Bunda hamma narsa sub'ektning o'ziga, uning shaxsiy, psixologik xususiyatlariga, yoshiga, jinsiga, uning pozitsiyasiga, konflikt qanday qabul qilinishiga va boshqa omillarga bog'liq. Ma'lumki, bir-biriga mutlaqo o'xshash ikkita odam bo'lishi mumkin emas, chunki shaxs va uning individualligi takrorlanmaydi. Shuning uchun ikki yoki undan ortiq

kishidan (shaxslardan) iborat oila ikki yoki uch marta takrorlanishi mumkin emas. Bir oila uchun odatiy bo'lgan shaxslararo munosabatlar tizimi boshqa oila uchun mutlaqo mos kelmaydi yoki biron bir oila uchun unchalik muhim bo'lmagan nizo va uning sababi boshqa oila a'zolarining munosabatlarida jiddiy oqibatlariga olib keladi. Shuning uchun konfliktlarni va ularning sabablarini bitta o'lchov yoki xususiyat bilan ko'rsatish mantiqiy emas. Ammo oilalarning turli toifalarini o'rganish, ularning a'zolarining o'zaro munosabatlarini qiyoslash va hokazolar asosida qandaydir nisbiy xulosalar va fikrlarga kelish mumkinki, ulardan har bir kishi o'zi uchun nisbatan «tegishli» xulosalar chiqarishi kerak. Shuning uchun biz quyida oilaviy munosabatlar va oilaviy nizolar haqida fikr yuritish ekanmiz, ular barcha oilalarga mutlaqo tegishli deb da'vo qila olmaymiz. Quyidagilar ham bizning nisbiy fikrlarimiz.

Oilaviy nizolarning turlari.

Er-xotin o'rtasida.

Qaynona va kelin o'rtasida.

Qaynona va kuyov o'rtasida.

Ovsinlar orasi.

Ota-onalar va bolalar o'rtasida.

Oilada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarning sabablarini aniqlash va ularning oldini olish masalalarini ijobiy hal qilish uchun birinchi navbatda ular kimlar orasida sodir bo'layotganini farqlash maqsadga muvofiqdir. Oilaviy nizolarda kim ishtirok etayotganiga ko'ra, ularni quyidagi asosiy turlarga bo'lish mumkin: turmush o'rtoqlar o'rtasidagi nizolar; qaynona va kelin o'rtasidagi kelishmovchiliklar; qaynola-qaynola o'rtasidagi ishg'olchilar o'rtasidagi nizolar; ota-onalar va bolalar o'rtasidagi nizolar. Bunday nizolarni muvaffaqiyatli hal etishda er-xotinlar bir-birini yaqinroq bilishi, tushunishi, bir-birining salbiy va ijobiy xususiyatlarini o'rganishi, bir-biriga moslashishi, muammolarni hal etishda hamkorlik qilish orqali oilaviy hayotni mustahkamlashi zarur va o'rnatishga xizmat qiluvchi jarayonlar amalga oshiriladi. Boshqacha aytganda, bunday tortishuvlar "er va xotin o'rtasidagi urush - doka ro'moli qurish" kabi nizolar toifasiga kiradi. "Doka ro'molini qurish" turmush o'rtoqlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantiradi. Ajralish nizolari bo'lsa, ularning yuzaga kelishi va uni hal qilish uchun asos bo'lgan muammo turmush o'rtoqlardan birining manfaatiga qaratilgan. Bunday nizolarda bir tomonning manfaatlari ko'pincha ikkinchi tomonning manfaatlari hisobiga hal qilinadi. Masalan, er yoki xotin o'zi uchun biror narsa sotib olayotganda, er yoki xotinning mehnati tufayli, o'zbek oilasiga xos bo'lgan nizolar orasida er yoki xotinning qarindoshlari bilan. Bunga munosabatlardan kelib chiqadigan nizolar kiradi. Bunday nizolarni hal qilish, ya'ni bir tomonning manfaatlarini qondirish ko'p hollarda ikkinchi tomonning manfaatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Bunday vaziyatlarda norozilik va e'tiroz manfaatlari yo'qolgan tomonda qoladi va bu navbatdagi nizoning paydo bo'lishi uchun asos bo'lishi mumkin. Separatchilik nizolarida nizo hal etilgandan keyin bahsli vaziyat saqlanib qoladi. Shuningdek, ajralish nizolarining sabablari turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlar doirasidan tashqaridagi omillarga bog'liq. Ularning sabablari va ishtirokchilari ba'zan er-xotindan

tashqari uchinchi shaxs bo'lishi mumkin va ularning yechimi nafaqat er-xotinning o'ziga, balki bu uchinchi (boshqa) shaxsga bog'liq. Buning natijasida nizolar soni ortadi. Ajralish konfliktlari ko'p hollarda «chegaralanmagan» konfliktlar bo'lib, ular o'z xarakteri, ishtirokchilari, hal etilishi va oqibatlariga ko'ra nikoh munosabatlari doirasidan chiqib ketadi. Oilaning boshqa a'zolari: qaynona, qaynona, qaynona va boshqalar ham nikohdagi bunday nizolarga aralashadilar. Ijtimoiy psixologiyada nizo haqidagi nutq, so'z va ma'lumotlar bir og'izdan chiqib, odamlarning keng doirasiga qarab harakatlana boshlaydi. Axborot manbasidan uzoqlashib, undan xabardor bo'lgan va unda ishtirok etuvchi ishtirokchilar soni ortishi bilan uning ko'lami kengayadi. Bu to'qnashgunga qadar u o'zini aybsiz va haqman deb ko'rsatish va bu uchinchi shaxsni o'z manfaatlarini himoya qilishga ko'ndirish uchun bir tomonda gapiradi. Bunda subekt tomonidan qollangan sozlar, ohang,

imo-ishoralar, mimika, urgu kabilar, deyarli barcha ogzaki va noverbal vositalar voqeaning dastlabki holatidan (konfliktjanjal) yomonroq boladi. Odamlarga mojarro haqida qanchalik ko'p aytilsa, u shunchalik yomonlashadi va oxir-oqibat fojiali oqibatlarga olib kelishi mumkin. Yoshlarimiz oilaviy hayotda sodir bo'ladigan majburiy nizolarga tayyor bo'lishi, ularni bog'lashi, er-xotinni bir-biriga moslashtirishi, o'zaro munosabatlarining rivojlanishini ta'minlashi, har ikkisinin, ya'ni «bizning» manfaati uchun bo'lishi kerak hamda yo'naltirilgan konfliktlarni bog'lash imkoniyatlaridan samarali foydalanishni, ularni salbiy oqibatlarga olib keladigan nizolarga aylantirmaslikni o'rganishlari kerak. Albatta, bo'linuvchi «men» xarakteridagi «cheksiz» to'qnashuvlarning oldini olish va uning oqibatlaridan xabardor bo'lish

maqsadga muvofiqdir. Uning yuzaga kelishiga zamin yaratish, o'z navbatida, ana shunday «men» tabiati, «cheksiz» nizolar tufayli er-xotin munosabatlarida nizolarning «eskalatsiyasi» shakllanadi va oilaviy hayot er-xotin uchun «uzluksiz kurash maydoni»ga aylanadi. Bunday ziddiyatli muhit nafaqat bu oiladagi er-xotinning ruhiy dunyosi, asablari, sog'lig'i, ijtimoiy mavqeiga, balki shu oilalarda tug'ilgan va shunday muhitda tarbiyalangan bolalarning ruhiy dunyosiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday oilalardagi ziddiyatli vaziyat, doimiy janjal va mehr-oqibat ularning asoratlarini nafaqat bu oilalarda qoldirib, balki ularning asoratlarini shu oila farzandlari shakllantiradigan kelajak avlod oilalariga ham olib borishi mumkin. Ularning munosabatlaridagi konfliktlarning rivojlanish sxemasidan ko'rinib turibdiki, yangi tashkil etilgan oilalarda er-xotin munosabatlarining u yoki bu tarzda rivojlanishi natijasida shartli ravishda to'rt xil oila shakllanadi. Bular: o'zaro munosabatlar mustahkamlangan oilalar; munosabatlari vaqtincha mustahkamlangan oilalar; (mojarro) yangi nizolar kelib chiqadigan va takrorlanadigan oilalar; va nihoyat, munosabatlari buzilgan oilalar. Ular orasida eng maqbuli 1-toifadagi oilalar. Har bir yoshimiz shunday mustahkam oila qurishga intilishi kerak. 2-toifa oilalar - munosabatlari vaqtincha mustahkamlangan oilalar. Bunday oilalardagi kelishmovchiliklardan so'ng, er-xotinlar o'z xatolarini vaqtida anglab, kelishmovchilik va nizolardan to'g'ri xulosa chiqarib, birbirini tushunishga harakat qilsalar, ular ham o'zaro munosabatda bo'lishlari mumkin. Qulay shart-sharoitlar yaratilmasa, turmush o'rtoqlar o'z xatolarini tushunish va tuzatish uchun yetarli bilim va tajribaga ega bo'lmasalar yoki bu xatolarni bartaraf etishni istamasalar, shuningdek, katta qarindoshlari, qarindoshlari boy hayotiy tajribalariga asoslanib, yoshlarga umumiy yo'l-yo'riq va maslahat bermaslik, aksincha, yosh oila hayotiga o'rinsiz aralashib ketayotgandek ko'rinadi (afsuski, bunday holatlar o'zbek oilalari tribunalarida tez-tez uchrab turadi), bunday hollarda vaqtinchalik kamayishiga erishiladi.

Xulosa: Keskinliklar yangi nizolarning paydo bo'lishi bilan kuchayishi mumkin. Konfliktidan keyingi vaziyatning tabiatiga ko'ra uchinchi turdagi oilalar: «nizolar qisman hal bo'ldi -> nizolarning kuchayishi -> yangi konflikt yuzaga keladi -> ular yana qisman hal qilinadi»

zanjiridagi oilalar. Chunki ba'zi oilalar (4-toifa) nikoh munosabatlarning yomonlashishi, nizolarning chuqurlashishi, keskinlikning kuchayishi (ayrim hollarda arzimas narsalar ham) tufayli buzilishi mumkin. Albatta, ajralish nikoh va oilaviy munosabatlar uchun ayanchli hodisadir. Ayniqsa, bunday holatlar oilada farzandlar bo'lsa otasiz yoki onasiz qolib ketadi. Ajrashgandan keyin har ikki tomonning ijtimoiy ahvoli keskinlashadi. Ammo oilasi birinchi marta buzilgan odam o'z xatolarini tuzatishi mumkin. Keyingi safar, balki keyinroq «o'z tengini topib» baxtli hayot kechirar. O'zbeklar, shuningdek, tojiklar, qirg'izlar va qozoqlarda boshqa Yevropa xalqlariga nisbatan oila buzilishiga salbiy munosabatda bo'lish an'analari kuchli. Ya'ni, ajralish jamoatchilik fikriga ko'ra qoralanadi. Qolaversa, o'zbek oilalarida qarindosh-urug'larning nikohi boshqa millatlar oilalariga qaraganda ko'proq uchraydi. Toki, bunday oilalarda er-xotin munosabatlari kutilgandek rivojlanmasa, ya'ni ular o'rtasida ziddiyat yuzaga kelsa, bir-birini tushunmasa, bir-biriga to'g'ri kelmasa, psixologik jihatdan yarashmasa, «oilani buzmaslik kerak».

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "INFLUENCE OF HUSBAND AND WIFE RELATIONSHIP ON CHILD UPBRINGING "Tulkinboyeva Makhliyo EURASIAN JOURNAL OF TECHNOLOGY AND INNOVATION Innovative Academy Research Support Center Open access journal www.in-academy.uz[1]
2. "Baxt fo'rmulasi" Tulkinboyeva Makhliyo Journal of Healthcare and Life-Science Research Vol. 2, No. 3, 2023 ISSN:[2]
3. Argyle.M. Baxt psixologiyasi 2 nashr. Moskva. Piter. 2003. [3]
4. Dalay Lama XIV asr "Baxtli bo'lish san'ati". – 1999 yil. [4]
5. Diener E. Seligman M. E.P. "Juda baxtli odamlar" 2000-yil. [5]

GLOBAL IQLIM O'ZGARISHI SHAROITIDA YASHIL IQTISODIYOTNING AHAMIYATI

Xo'jamurodov Diyorbek Ulug'bek o'g'li

Qo'qon universiteti magistranti

THE IMPORTANCE OF THE GREEN ECONOMY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CLIMATE CHANGE

Khujamurodov Diyorbek - Master's student at Kokand University

Annotatsiya. Mazkur tezis global iqlim o'zgarishi sharoitida yashil iqtisodiyotning ahamiyati va uni joriy etish zaruratini kompleks tarzda tahlil qilishga bag'ishlangan. Bugungi kunda iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga kelayotgan ekologik muammolar, jumladan, global isish, tabiiy ofatlarning ko'payishi, biologik xilma-xillikning kamayishi hamda tabiiy resurslarning tanqisligi jahon iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan bir qatorda atrof-muhitni muhofaza qilishni ko'zda tutuvchi yashil iqtisodiyot konsepsiyasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: *yashil iqtisodiyot, global iqlim o'zgarishi, barqaror rivojlanish, qayta tiklanuvchi energiya, karbon emissiyasi, ekologik barqarorlik*

Аннотация. Данная диссертация посвящена всестороннему анализу значения зеленой экономики и необходимости ее внедрения в контексте глобального изменения климата. Сегодня экологические проблемы, возникающие в результате изменения климата, включая глобальное потепление, увеличение числа стихийных бедствий, сокращение биоразнообразия и нехватку природных ресурсов, оказывают значительное влияние на мировую экономику. В этой связи концепция зеленой экономики, которая обеспечивает защиту окружающей среды наряду с гарантированным экономическим ростом, приобретает неотложное значение.

Ключевые слова: *зеленая экономика, глобальное изменение климата, устойчивое развитие, возобновляемая энергия, выбросы углерода, экологическая устойчивость*

Abstract. This thesis is devoted to a comprehensive analysis of the importance of the green economy and the need for its implementation in the context of global climate change. Today, environmental problems arising as a result of climate change, including global warming, an increase in natural disasters, a decrease in biodiversity, and a shortage of natural resources, have a significant impact on the world economy. In this regard, the concept of a green economy, which provides for environmental protection along with ensuring economic growth, is of urgent importance.

Keywords: *green economy, global climate change, sustainable development, renewable energy, carbon emissions, environmental sustainability.*

Bugungi kunda global iqlim o‘zgarishi insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. So‘nggi o‘n yilliklarda sanoat ishlab chiqarishining keskin rivojlanishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi hamda tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish natijasida atmosferaga chiqarilayotgan issiqxona gazlari miqdori ortib bormoqda. Bu esa o‘z navbatida global isish, muzliklarning erishi, dengiz sathining ko‘tarilishi, qurg‘oqchilik va boshqa ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Mazkur jarayonlar nafaqat ekologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shu nuqtai nazardan, an’anaviy iqtisodiy rivojlanish modelini qayta ko‘rib chiqish va uni ekologik talablar bilan uyg‘unlashtirish zarurati yuzaga kelmoqda. Aynan shunday sharoitda yashil iqtisodiyot konsepsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Yashil iqtisodiyot – bu iqtisodiy o‘sishni ta’minlash bilan birga atrof-muhitga salbiy ta’sirni minimallashtirishga, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga va aholi farovonligini oshirishga qaratilgan iqtisodiy tizimdir.

Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi iqtisodiy faoliyat natijasida yuzaga keladigan ekologik zararlarni kamaytirish va kelajak avlodlar uchun tabiiy resurslarni saqlab qolishdan iborat. Ushbu modelda ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlari ekologik tamoyillar asosida tashkil etilib, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash, shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan keng foydalanish ustuvor yo‘nalishlar sifatida qaraladi.

Global iqlim o‘zgarishi sharoitida yashil iqtisodiyotning ahamiyati bir necha asosiy jihatlarda namoyon bo‘ladi.

Birinchidan, u issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish orqali global isish sur‘atlarini sekinlashtirishga xizmat qiladi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish – xususan, quyosh va shamol energiyasi – fosil yoqilg‘ilarga bo‘lgan qaramlikni kamaytiradi hamda atmosferaga zararli gazlar chiqarilishini sezilarli darajada qisqartiradi.

Ikkinchidan, yashil iqtisodiyot tabiiy resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi. An’anaviy iqtisodiy modelda resurslar ko‘pincha cheksiz deb qaralgan bo‘lsa, yashil iqtisodiyotda ularning cheklanganligi e’tiborga olinadi va resurslardan foydalanishda tejamkorlik hamda qayta tiklash tamoyillari ustuvor hisoblanadi. Bu esa uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi.

Uchinchidan, yashil iqtisodiyot innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishga turtki beradi. Ekologik toza texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligi oshadi, yangi sanoat tarmoqlari shakllanadi va iqtisodiyotning raqobatbardoshligi ortadi. Shu bilan birga, “yashil ish o‘rinlari” yaratiladi, bu esa aholi bandligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

To‘rtinchidan, yashil iqtisodiyot ijtimoiy farovonlikni oshirishga xizmat qiladi. Atrof-muhitning yaxshilanishi aholi salomatligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, ekologik xavflar kamayadi va yashash sifati oshadi. Bu esa jamiyatda barqaror rivojlanish uchun mustahkam

asos yaratadi.

O‘zbekiston sharoitida ham yashil iqtisodiyotga o‘tish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mamlakatda quyosh energiyasi salohiyati yuqori bo‘lib, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. So‘nggi yillarda energiya samaradorligini oshirish, ekologik muammolarni kamaytirish va yashil texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Bu esa milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, global iqlim o‘zgarishi sharoitida yashil iqtisodiyotga o‘tish nafaqat ekologik muammolarni hal etish, balki iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash va ijtimoiy farovonlikni oshirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa qilib aytganda, global iqlim o‘zgarishi insoniyatning ekologik va iqtisodiy barqarorligiga eng jiddiy tahdid sifatida namoyon bo‘lmoqda. So‘nggi bir asrda inson faoliyati – sanoat ishlab chiqarish, transport vositalaridan foydalanish, o‘rmonlarni kesish va qishloq xo‘jaligi – atmosferaga issiqxona gazlarining ortiqcha chiqarilishiga olib keldi. Natijada Yerning o‘rtacha harorati oshdi, muzliklar eridi, dengiz sathi ko‘tarildi va ekstremal ob-havo hodisalari ko‘paydi. Bu jarayonlar ekologik muvozanatni buzib, ijtimoiy-iqtisodiy xavflarni kuchaytirmoqda.

Shu sharoitda yashil iqtisodiyot konsepsiyasi barqaror rivojlanishning markaziy instrumentiga aylanishi lozim. Yashil iqtisodiyot nafaqat karbon emissiyasini kamaytirish, energiya va resurslardan samarali foydalanishni ta‘minlash, balki iqtisodiy o‘sish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish orqali ijtimoiy farovonlikni oshirish imkonini beradi.

Xalqaro tajribalar ko‘rsatadiki, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish va ekologik siyosatni samarali joriy etish mamlakatlarni iqlim o‘zgarishiga moslashishga, uzoq muddatli barqaror iqtisodiy rivojlanishga va ekologik xavfsizlikni ta‘minlashga olib keladi.

O‘zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotga o‘tish, xususan quyosh va shamol energiyasini keng joriy etish, ekologik loyihalarni amalga oshirish va resurslardan oqilona foydalanish, milliy iqtisodiyotning barqarorligini oshirish va kelajak avlodlar uchun qulay yashash muhitini yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, global iqlim o‘zgarishi sharoitida yashil iqtisodiyotga o‘tish nafaqat ekologik vazifalarni bajarish, balki milliy va xalqaro darajada ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashning asosiy yo‘nalishi sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2021). Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Cambridge University Press.

2. United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication.
3. World Bank. (2020). Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. Washington, DC: World Bank.
4. OECD. (2017). Investing in Climate, Investing in Growth. Organisation for Economic Co-operation and Development.
5. Jahon Banki. (2021). Uzbekistan: Renewable Energy and Energy Efficiency Opportunities.

LEKSIKOGRAFIYA VA LUG'ATLARNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK HAMDA TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute Xorijiy tillar fakulteti (ingliz tili) Filologiya
yo'nalishi 3-bosqich talabalari:

Xolmurotova Zilola

Mamayusupova Marjona

Xudoyqulova Farangiz

zilolaxolmurotova77@gmail.com

marjonamamayusupova2005@gmail.com

Xudoyqulovafarangiz40@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan leksikografiya sohasi, uning nazariy asoslari, lug'atlarning tasnifi hamda ularning til taraqqiyoti va ta'lim tizimidagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, lug'atlarning zamonaviy axborotlashgan jamiyatdagi roli, ularning amaliy ahamiyati va istiqbollari mualliflar tomonidan tahliliy yondashuv asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: leksikografiya, lug'at, lug'atchilik, izohli lug'at, terminologiya, etimologiya, nutq madaniyati, til taraqqiyoti.

Annotation: This scientific article analyzes one of the important branches of linguistics, lexicography, its theoretical foundations, the classification of dictionaries, and their role in language development and the educational system. In addition, the role of dictionaries in the modern information society, their practical significance, and future prospects are examined by the authors based on an analytical approach.

Keywords: lexicography, dictionary, lexicology, explanatory dictionary, terminology, etymology, speech culture, language development.

Kirish: Til — jamiyat taraqqiyotining asosiy vositalaridan biri bo'lib, u inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi. Tilning rivojlanishi esa uning leksik qatlamining boyishi bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois, til birliklarini tizimlashtirish, ularni ilmiy asosda o'rganish zarurati tilshunoslikda alohida yo'nalish — leksikografiyaning shakllanishiga olib keldi. Zamonaviy davrda globalizatsiya va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida yangi leksik birliklar tez sur'atlarda paydo bo'lmoqda. Bu esa lug'atlar yaratish va ularni takomillashtirish masalasini dolzarb muammoga aylantirmoqda¹. Mualliflarning fikricha, leksikografiya bugungi kunda nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etib, ta'lim tizimi va nutq madaniyatini

rivojlantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism: Leksikografiyaning nazariy asoslari. Leksikografiya — tilshunoslikning lug‘atlar tuzish nazariyasini o‘rganuvchi sohasi bo‘lib, unda so‘zlarni tanlash, tartibga solish va izohlash tamoyillari ishlab chiqiladi². Mazkur tushuncha yunoncha “lexis” — so‘z va “grapho” — yozaman birliklaridan tashkil topgan. Leksikografiya ko‘pincha lug‘atchilik bilan bir qatorda qo‘llanilsa-da, ular o‘zaro farqlanadi: leksikografiya nazariy yo‘nalish bo‘lsa, lug‘atchilik amaliy faoliyatni anglatadi³. Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, lug‘at tuzish jarayoni murakkab ilmiy faoliyat bo‘lib, u lingvistik, metodik va madaniy jihatlarni o‘z ichiga oladi⁴. Mualliflarning fikricha, samarali lug‘at yaratish uchun nafaqat tilshunoslik bilimlari, balki foydalanuvchi ehtiyojlarini chuqur tushunish ham zarur. Lug‘at tushunchasi va uning ilmiy mohiyati Lug‘at — bu til birliklarining ma’lum tartib asosida jamlangan, ularning ma’nosi, qo‘llanilishi va xususiyatlarini aks ettiruvchi ilmiy manbadir. Tilshunos olimlar lug‘atni “til xazinasini” sifatida baholaydilar, chunki unda millatning tarixiy tajribasi, madaniyati va dunyoqarashi mujassam bo‘ladi⁵. Tarixiy manbalarga ko‘ra, turkiy xalqlarda lug‘atchilik an‘analari XI asrga borib taqaladi. Bu jarayon keyinchalik Yevropada keng rivojlangan va ilmiy asosga ega bo‘lgan⁶. Mualliflarning fikricha, har bir lug‘at — bu faqatgina ilmiy manba emas, balki milliy merosning ajralmas qismidir. Lug‘atlarning tasnifi va funksional xususiyatlari. Lug‘atlar mazmuni va vazifasiga ko‘ra quyidagi asosiy turlarga ajratiladi:

Izohli lug‘atlar — so‘zlarning ma’nosi va qo‘llanishini tushuntiradi

Tarjima lug‘atlar — tillar o‘rtasida vositachilik qiladi

Etimologik lug‘atlar — so‘zlarning kelib chiqishini o‘rganadi

Dialektal lug‘atlar — sheva va lahjalarni aks ettiradi

Terminologik lug‘atlar — muayyan soha terminlarini jamlaydi

Frazeologik lug‘atlar — turg‘un birikmalarni izohlaydi

Imlo va talaffuz lug‘atlari — savodxonlikni oshirishga xizmat qiladi

Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, lug‘atlarning har bir turi tilning muayyan qatlamini yoritadi va o‘ziga xos funksiyani bajaradi⁷. Mualliflarning kuzatishicha, zamonaviy ta’lim jarayonida tarjima va izohli lug‘atlar keng qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da, boshqa lug‘at turlaridan foydalanish darajasi nisbatan past.

Lug‘atlarning ta’lim tizimidagi ahamiyati. Lug‘atlar ta’lim jarayonida muhim didaktik vosita hisoblanadi. Ular yordamida o‘quvchilar:

lug‘at boyligini kengaytiradi;

nutq madaniyatini rivojlantiradi;

mustaqil izlanish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, lug‘atdan foydalanish ko‘nikmasi o‘quvchining umumiy savodxonligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi⁸. Mualliflarning fikricha, o‘qituvchilar tomonidan lug‘atdan foydalanish metodikasi alohida o‘rgatilishi zarur, chunki bu ko‘nikma uzluksiz

ta’lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy leksikografiya: muammolar va istiqbollar. Bugungi kunda leksikografiya quyidagi muammolarga duch kelmoqda: yangi soʻzlarning tez paydo boʻlishi;

terminologik tizimlarning murakkablashuvi;

tarjima muammolari;

elektron lugʻatlar sifati bilan bogʻliq masalalar. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar leksikografiya rivojiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, sunʼiy intellekt asosida yaratilayotgan lugʻatlar til oʻrganishni yanada osonlashtirmoqda⁹. Mualliflarning fikricha, kelajakda leksikografiya yanada interaktiv va innovatsion shaklga ega boʻladi, biroq anʼanaviy lugʻatlarning ilmiy ahamiyati saqlanib qoladi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, leksikografiya tilshunoslikning muhim yoʻnalishi boʻlib, til boyligini tizimlashtirish va uni saqlashda asosiy rol oʻynaydi. Lugʻatlar esa tilni oʻrganish va rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biridir. Zamonaviy jamiyatda lugʻatlarga boʻlgan ehtiyoj ortib bormoqda. Shu sababli lugʻatlar yaratish, ularni takomillashtirish va ta’lim jarayoniga keng joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Majidova R.U., Umirov I.E., Xoliqova D.M. — Umumiy tilshunoslik

Irisqulov M.T. — Tilshunoslikka kirish

Nurmonov A. — Oʻzbek tilshunosligi tarixi, Toshkent, 2002

Sayfullayeva R. va boshqalar — Hozirgi oʻzbek adabiy tili, 2009

THE CHRISTIAN FACTOR IN CENTRAL ASIAN CIVILIZATION: INTERFAITH INTEGRATION AND DEVELOPMENT FROM ANTIQUITY TO THE ISLAMIC PERIOD

Surayyo Irismetova

2nd-year Master's Student, Faculty of History National University of Uzbekistan (NUUZ)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi shakllanishida xristianlik omilining tutgan o'rnini antik davrdan islom dini yoyilguniga qadar bo'lgan davr kesimida tadqiq etiladi. Maqolada xristianlikning turli oqimlari mintaqadagi boshqa dinlar (zardushtiylik, buddaviylik, moniylik) bilan o'zaro integratsiyalashuvi va madaniy sintez jarayonlari tahlil qilingan. Arxeologik yodgorliklar va yozma manbalar asosida xristian jamoalarining mintaqa urbanizatsiyasi, fani va ma'rifatiga qo'shgan hissasi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari Markaziy Osiyoning tarixiy tolerantlik va sivilizatsiyalararo muloqot markazi sifatidagi nufuzini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi, xristianlik omili, antik davr, dinlararo integratsiya, madaniy sintez, tolerantlik, nestorianlik, sivilizatsiyalararo muloqot

Аннотация: В данной статье исследуется роль христианского фактора в формировании центральноазиатской цивилизации в период от античности до распространения ислама. В статье анализируются процессы интеграции различных течений христианства с другими религиями региона (зороастризм, буддизмом, манихейством) и механизмы культурного синтеза. На основе археологических памятников и письменных источников раскрывается вклад христианских общин в урбанизацию, науку и просвещение региона. Результаты исследования служат научному обоснованию статуса Центральной Азии как исторического центра толерантности и межкультурного диалога.

Ключевые слова: центральноазиатская цивилизация, христианский фактор, античность, межрелигиозная интеграция, культурный синтез, толерантность, несторианство, межкультурный диалог.

Abstract: This article examines the role of the Christian factor in the formation of Central Asian civilization from antiquity until the spread of Islam. The paper analyzes the integration processes of various Christian movements with other regional religions (Zoroastrianism, Buddhism, Manichaeism) and the mechanisms of cultural synthesis. Based on archaeological sites and written records, the contribution of Christian communities to the region's urbanization, science, and education is revealed. The research findings provide a scientific basis for Central Asia's historical status as a center of tolerance and inter-civilizational dialogue.

Keywords: Central Asian civilization, Christian factor, antiquity, interfaith integration, cultural synthesis, tolerance, Nestorianism, inter-civilizational dialogue

Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi tarixan turli madaniy qatlamlar va diniy tizimlarning o'zaro sintezidan tarkib topgan noyob makondir. Xristianlikning ushbu mintaqaga kirib kelishi va sivilizatsiyaviy omilga aylanishi milodiy II–III asrlarga, ya'ni Kushonlar saltanati va ilk Sosoniylar davriga to'g'ri keladi. Arxeologik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, xristianlik mintaqada shunchaki diniy e'tiqod sifatida emas, balki urbanizatsiya, ma'rifat va xalqaro diplomatiyaning harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'lgan. Tadqiqotchi E.V. Rtveladze ma'lumotlariga ko'ra, III asrning o'rtalarida Sosoniylar shohi Shapur I (241–272) Rim imperiyasi bilan bo'lgan urushlarda asir olingan minglab xristianlarni, jumladan, mohir hunarmand va muhandislarni Sharqiy o'lkalarga, xususan, Marv va uning atroflariga ko'chirib keltirgan¹.

Bu jarayon mintaqada xristianlikning ilk institutsional poydevorini yaratdi. 334-yilda Marvda ilk yepiskoplik kafedrasining rasman qayd etilishi ushbu jamoalarning naqadar salmoqli va uyushgan bo'lganidan dalolat beradi. Marv (Gyaur-qala) hududidagi IV asrga oid monastir qoldiqlari va undan topilgan xristian ramzlari bu davrda dinning mintaqa sivilizatsiyasiga chuqur singib borayotganini ko'rsatadi.

Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi qadimdan turli dinlar, madaniyatlar va g'oyalar kesishgan hudud sifatida shakllangan bo'lib, bu jarayonda xristianlik muhim, ammo ko'pincha yetarlicha yoritilmagan omillardan biri hisoblanadi. Antik davrdan boshlab ushbu hududda zardushtiylik, buddaviylik, mahalliy politeistik e'tiqodlar va keyinchalik xristianlik o'zaro ta'sirda rivojlangan². Bu jarayonlar ayniqsa Buyuk Ipak yo'li orqali kuchaygan bo'lib, mazkur savdo yo'li nafaqat iqtisodiy, balki diniy va madaniy integratsiyaning ham asosiy kanali bo'lgan. Miloddan avvalgi II asrdan boshlab faol ishlay boshlagan ushbu yo'l orqali Sharq va G'arb o'rtasida nafaqat tovarlar, balki diniy qarashlar ham almashilgan.

Xristianlikning Markaziy Osiyoga kirib kelishi masalasi ilmiy doiralarda turlicha baholanadi, biroq ko'pchilik tadqiqotchilar uning dastlabki urug'lari milodiy I–III asrlarda paydo bo'lganini qayd etadi. Bu jarayon asosan Suriya va Mesopotamiya hududlaridan kelgan missionerlar faoliyati bilan bog'liq bo'lib, ular orqali sharqiy xristianlik yo'nalishlari shakllangan. Ayniqsa, Nestorianlik Markaziy Osiyoda keng tarqalgan asosiy oqim bo'lgan. Ushbu yo'nalish asoschisi Nestorius (taxminan 386–451) bo'lib, uning ta'limoti 431-yildagi Efes sobori qarorlariga ko'ra bid'at deb e'lon qilingan³. Natijada uning tarafdorlari Vizantiya

¹ Ртвеладзе Э.В. Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии. – Ташкент: Университет, 2005. – С. 112-130

² Бартольд В.В. О христианстве в Туркестане в домонгольский период // Сочинения. Том II, часть 2. – Москва: Наука, 1964. – С. 265-302

³ Литвинский Б.А. Христианство в Средней Азии и Восточном Туркестане // Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. – Москва: Наука, 1992. – С. 315-336

hududidan siqib chiqarilib, Sosoniylar davlati va undan sharqdagi hududlarga, jumladan, Markaziy Osiyoga ko'chib o'tgan.

V–VIII asrlar oralig'ida xristianlik Markaziy Osiyoda o'zining eng faol rivojlanish bosqichini boshdan kechirdi. Bu davrda Samarqand, Buxoro, Marv kabi yirik shaharlarda xristian jamoalari shakllangan va cherkovlar faoliyat yuritgan. Tarixiy manbalarga ko'ra, VIII asrga kelib faqat Marv shahrida 20 dan ortiq cherkov mavjud bo'lgan. Bu esa xristianlikning nafaqat diniy, balki ijtimoiy hayotda ham muhim o'rin egallaganini ko'rsatadi. Xitoy yilnomalarida ham 635-yilda xristian missioneri Alopenning Tan imperiyasi saroyiga kelgani qayd etilgan bo'lib, bu voqea xristianlikning Sharqqa, shu jumladan Markaziy Osiyo orqali Xitoyga tarqalganini tasdiqlaydi.

Arxeologik tadqiqotlar xristianlikning hududdagi mavjudligini aniq dalillar bilan isbotlaydi. XX asrning ikkinchi yarmida sovet olimi Boris Marshak tomonidan olib borilgan qazishmalar natijasida Samarqand yaqinidagi Afrosiyob hududidan VII–VIII asrlarga oid devoriy rasmlar topilgan bo'lib, ularda xristianlikka xos ikonografik belgilar aniqlangan⁴. Shuningdek, Turfan (Sharqiy Turkiston) hududidan topilgan sog'diy tilidagi xristian matnlari diniy adabiyotlarning keng tarqalganini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar hisobiga ko'ra, VIII asrda sog'diy tilidagi diniy matnlarning qariyb 20–25 foizi xristianlikka oid bo'lgan.

Dinlararo integratsiya jarayoni Markaziy Osiyoda o'ziga xos bag'rikenglik muhitida kechgan. Xristianlar mintaqaning tub aholisi bo'lgan zardushtiylar, shuningdek, buddaviylar va moniylar bilan bir ijtimoiy-iqtisodiy makonda yashaganlar. Masalan, qadimgi Termizda (Qora-tepa va Fayoz-tepa yaqinida) olib borilgan qazishmalar natijasida budda ibodatxonalari bilan bir qatorda xristianlarga tegishli ashyolar topilgani sivilizatsiyalararo muloqotning yorqin misolidir. V asrga kelib, nestorianlik yo'nalishi Vizantiyadan quvg'in qilingach, ularning asosiy intellektual va diniy markazlari Markaziy Osiyo shaharlariga ko'chdi. Suriyalik nestorianlar o'zlari bilan birga nafaqat diniy kitoblarni, balki antik davr fanini, xususan, tibbiyot, astronomiya va falsafani ham olib keldilar.

Tarixiy manbalarga ko'ra, VII–VIII asrlarga kelib, Markaziy Osiyo shaharlarida xristian aholisining ulushi ayrim yirik savdo markazlarida 12–18 foizgacha yetgan. Bu davrda "Vazkard" (hozirgi Urgut) shahri yaqinidagi nestorian monastiri mintaqaning eng yirik ma'rifat markazlaridan biriga aylangan. Rossiyalik arxeolog A. Savchenko⁵ tomonidan Urgutda olib borilgan tadqiqotlar natijasida topilgan IX–XI asrlarga oid xochlar va suriy tilidagi bitiklar ushbu markazning islomiy davrning ilk asrlarida ham o'z nufuzini saqlab qolganini tasdiqlaydi.

⁴ Foltz, Richard. Religions of the Silk Road: Spiritual Journey from the Past to the Present. – New York: Palgrave Macmillan, 2010. – P. 60-85

⁵ Савченко А. Археологические исследования христианского монастыря в Ургуте // Археология Узбекистана. №2. – Самарканд, 2012. – С. 45-58

Xristianlik omilining mintaqa taraqqiyotidagi eng muhim hissasi yozuv madaniyati va ta'lim bilan bog'liqdir. Suriy (estrangelo) yozuvi asosida shakllangan nestorian yozuvi mintaqadagi ko'chmanchi turkiy xalqlar orasida savodxonlikning yoyilishiga xizmat qildi. Tarixchi Bar Ebreyning qayd etishicha, 1007-yilda kerait qabilasining 200 mingdan ortiq vakili suvga cho'mgan va ular o'z yozuvlarida aynan nestorian alifbosidan foydalanganlar. Bu jarayon keyinchalik qadimgi uyg'ur yozuvining takomillashuviga va Markaziy Osiyo kantselyariya madaniyatining rivojlanishiga olib keldi. Shuningdek, xristian ulamolari Bag'doddagi "Baytul hikma" (830-yil, xalifa al-Ma'mun asos solgan) akademiyasida yunon tilidagi ilmiy merosni arab tiliga o'girish orqali Markaziy Osiyolik buyuk mutafakkirlar — al-Xorazmiy, al-Farg'oniy va Ibn Sinolarning ilmiy faoliyati uchun zamin hozirlaganlar⁶. Misol uchun, mashhur tabib va olim Ibn al-Xammar (X asr) o'zining tibbiy asarlari bilan Xorazmda Ma'mun akademiyasi shakllanishiga ulkan hissa qo'shgan xristian olimlaridan biri edi.

Markaziy Osiyo sivilizatsiyasida xristianlikning ahamiyati uning boshqa dinlar bilan o'zaro aloqasida ham namoyon bo'ladi. Zardushtiylik, buddaviylik va mahalliy e'tiqodlar bilan parallel mavjud bo'lgan xristianlik ko'pincha sinkretik shakllarda rivojlangan. Masalan, ayrim arxeologik topilmalarda xristian xochi bilan bir qatorda zardushtiylik ramzlari ham uchraydi. Bu esa diniy bag'rikenglik va madaniy integratsiyaning yuqori darajada bo'lganini ko'rsatadi. Tadqiqotlarga ko'ra, VI–VII asrlarda Markaziy Osiyo shaharlarida yashovchi aholining 10–15 foizi turli xristian jamoalariga mansub bo'lgan bo'lishi mumkin.

Siyosiy omillar ham xristianlikning rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Sosoniylar davlati (III–VII asrlar) davrida xristianlar ba'zan bosim ostida bo'lgan bo'lsa-da, ular savdo va hunarmandchilikdagi roli tufayli to'liq ta'qib qilinmagan. Keyinchalik Turk xoqonligi davrida diniy bag'rikenglik siyosati tufayli xristianlik yanada keng tarqalish imkoniyatiga ega bo'lgan. Bu davrda turli din vakillari bir hududda tinch yashagan va o'zaro madaniy almashinuv jarayonlari kuchaygan.

VIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab esa Islomning Markaziy Osiyoga kirib kelishi bilan bog'liq yangi bosqich boshlandi. Arab xalifaligi tomonidan olib borilgan harbiy yurishlar va keyinchalik islom dinining keng tarqalishi natijasida xristianlik asta-sekin o'z mavqeini yo'qota boshladi. IX–X asrlarga kelib aholining katta qismi islom dinini qabul qildi⁷. Statistik baholarga ko'ra, IX asr oxiriga kelib xristianlar umumiy aholining taxminan 5 foizini tashkil etgan bo'lsa, XI asrga kelib bu ko'rsatkich 1 foizdan ham past darajaga tushib ketgan.

Shunga qaramay, xristianlik Markaziy Osiyo sivilizatsiyasida chuqur iz qoldirdi. Bu, ayniqsa, yozma madaniyat, san'at va me'morchilikda yaqqol namoyon bo'ladi. Sog'diy yozuvining rivojlanishi va diniy matnlarning tarjima qilinishi madaniy almashinuvning muhim ko'rsatkichidir. Shuningdek, xristianlik orqali Yevropa va Yaqin Sharq bilan intellektual

⁶ Никитин А.Б. Христианство в Центральной Азии (древность и средневековье) // Восточный Туркестан и Средняя Азия. – Москва: Наука, 1984. – С. 121-137

⁷ Hansen, Valerie. The Silk Road: A New History with Documents. – Oxford University Press, 2012. – P. 210-228

aloqalar mustahkamlangan. Bu jarayonlar Markaziy Osiyoning global sivilizatsiyadagi o'rnini yanada mustahkamlagan.

XIII asrda mo'g'ullar davrida xristianlik qisqa muddatli jonlanish davrini boshdan kechirdi. Chingizxon va uning avlodlari davrida diniy bag'rikenglik siyosati yuritilgan bo'lib, ayrim mo'g'ul zodagonlari nestorianlikni qabul qilgan⁸. Biroq XIV asrga kelib siyosiy vaziyat o'zgarishi va islomning mustahkamlanishi natijasida xristianlik deyarli yo'qolib ketdi.

Markaziy Osiyoda xristianlikning taraqqiyoti islom dinining kirib kelishi bilan to'xtab qolgani yo'q, aksincha, yangi integratsiya bosqichiga o'tdi. Somoniylar davrida (IX–X asrlar) Buxoro va Samarqandda xristian mitropoliyalari erkin faoliyat yuritgan. Abu Rayxon Beruniy o'zining "Qadimiy xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida xristianlar taqvimi va bayramlarini batafsil bayon etar ekan, ularni mintaqa madaniyatining ajralmas qismi sifatida tilga oladi⁹. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mo'g'ullar istilosi arafasida (XIII asr boshi) mintaqada 20 dan ortiq yirik xristian yepiskopliklari mavjud bo'lgan.

Xuloku xonning rafiqasi Doquz-xotun kabi nufuzli shaxslarning xristian bo'lgani bu dinning siyosiy darajadagi ta'sirini ham ko'rsatadi¹⁰. Biroq, XIV asr oxiriga kelib, Amir Temur saltanatining mustahkamlanishi va mintaqada islom dinining to'laqonli davlat mafkurasiga aylanishi, shuningdek, Buyuk Ipak yo'lining dengiz yo'llariga ko'chishi natijasida xristian jamoalari asta-sekin kamayib bordi.

Xulosa qilib aytganda, antik davrdan islomgacha bo'lgan davrda xristianlik omili Markaziy Osiyo sivilizatsiyasini dunyo ilmi va madaniyati bilan bog'lovchi intellektual ko'prik vazifasini o'tadi va mintaqamizning tarixiy tolerantlik qiyofasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi.

Umuman olganda, Markaziy Osiyo sivilizatsiyasida xristianlik muhim integrativ va transformatsion omil sifatida namoyon bo'lgan. U nafaqat diniy tizim sifatida, balki madaniy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishning muhim komponenti sifatida ham faoliyat yuritgan. Aniq tarixiy dalillar, arxeologik topilmalar va yozma manbalar asosida aytish mumkinki, xristianlik Markaziy Osiyoda dinlararo integratsiya jarayonining ajralmas qismi bo'lib, uning merosi bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

⁸ Мавлонов Ў. Марказий Осиё йўллари: шаклланиш ва ривожланиш bosqichlari. – Toshkent: Fan, 2008. – B. 145-160

⁹ Зуев Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – С. 190-205

¹⁰ O'zbekiston tarixi. I jild: Eng qadimgi davrlardan XVI asrgacha. – Toshkent: Fan, 2017. – B. 435-450

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston”, 2021. – Б. 220-235.
2. Ртвеладзе Э.В. Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии. – Ташкент: Университет, 2005.
3. Бартольд В.В. О христианстве в Туркестане в домонгольский период // Сочинения. Том II, часть 2. – Москва: Наука, 1964.
4. Al-Biruniy, Abu Rayxon. Qadimiy xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. I jild. – Toshkent: Fan, 1968.
5. Литвинский Б.А. Христианство в Средней Азии и Восточном Туркестане // Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. – Москва: Наука, 1992.
6. Foltz, Richard. Religions of the Silk Road: Spiritual Journey from the Past to the Present. – New York: Palgrave Macmillan, 2010.
7. Baumer, Christoph. The Church of the East: An Illustrated History of Assyrian Christianity. – London: I.B. Tauris, 2006.
8. Савченко А. Археологические исследования христианского монастыря в Ургуте // Археология Узбекистана. №2. – Самарканд, 2012.
9. Никитин А.Б. Христианство в Центральной Азии (древность и средневековье) // Восточный Туркестан и Средняя Азия. – Москва: Наука, 1984.
10. Hansen, Valerie. The Silk Road: A New History with Documents. – Oxford University Press, 2012.
11. Мавлонов Ў. Марказий Осиё йўллари: шаклланиш ва ривожланиш босқичлари. – Тошкент: Фан, 2008.
12. Зуев Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002
13. Staviskiy B.Ya. Sudba buddizma v Sredney Azii (po dannim arxeologii). – Moskva: Vostochnaya literatura, 1998.
14. O‘zbekiston tarixi. I jild: Eng qadimgi davrlardan XVI asrgacha. – Toshkent: Fan, 2017.

Асқад Мухтор –ўзбек адабиётининг забардаст ижодкори.

Қўқон давлат музей кўриқхонаси филиали адабиёт музейи илмий ходими:

Нигора Тўрақулова.

Аннотатсия: Ушбу мақолада Асқад Мухтор ижоди, унинг ўзбек адабиётидаги ўрни, таржимонлик маҳорати, адабий меросининг аҳамияти қисқача ёритиб берилади.

Калит сўзлар: Асқад Мухтор, ўзбек адабиёти проза, таржимонлик, инсонпарварлик, жаҳон адабиёти, бадиий маҳорат.

Адабиёт инсоншунослик бўлиб, у кишиларнинг ички дунёсига чуқур кириб боради, уларнинг фаолияти сабабларини энг нозик чуқур туғуларигача ҳаммасини ранг-баранг қилиб очиб беради. Кишиларнинг қалбига психалогиясига ёзувчилар кирмаса ким ҳам киради. Халқимизда санъат асарлари ҳайратдан туғилади, деган нақл бор. Адабиёт ҳам сўз санъати десак янглишмаймиз. Тарих шунчаки ёзилиб қолмайди. Уни адабиётга меҳр қўйган санъаткор инсонларнинг ёзган асарларини ўқиганимиздагина тушуниб етамиз. Чунки тарихимизни мана шу адабиётимизсиз тасаввур қилиш қийин. Биз қанчалик юксак истеъдодли инсонлар ҳақида гапирмайлик шунча оздир. Уларнинг асарлари халқимиз орасига чуқур кириб бориб, инсонлар қалбидан ўзгача из қолдирганлиги алоҳида аҳамиятлидир. Мана шундай адиблардан бири халқимизнинг атоқли фарзанди Асқад Мухтор ҳақида гап кетганда кўз олдимизга “Опа –сингиллар”, “Чинор” каби қиссаларни кўз олдинга келтирасан киши.

Ёзувчи, шоир 1920 йил 23 декабрда Фарғона шаҳрида таваллуд топган. Шоир, ёзувчи драматург таржимон сифатида машҳур булган инсонлардан биридир. Асқад Мухторнинг ижоди фаолияти 1938 йилдан бошланади.

Унинг прозаси нафақат мамлакатимизда машҳур бўлибгина қолмай хорижий мамлакатларда ҳам танилди. Проза соҳасида 50- йилларнинг бошларида қалам тебратган Асқад Мухтор бу жанрда ҳам баракалли ижод қилди. Аввало ўз қаламини бир қатор ҳикоя ва очерклар ёзиш билан қайраб олгач 1957 йилда дастлабки тўнғич асари “Опа –сингиллар” романи бўлди. Шу қаторида “Қароқалпоқ қиссаси”, “Туғилиш” романларини ҳам яратилди. Бу асарлар ёзувчининг юксак маҳорат эгаси эканини кўрсатади. Асқад Мухтор фақатгина ёзувчи эмас, мохир таржимон ҳам эди. У таржимон сифатида дунё адабиётидаги таржима учун анча қийин бўлган мураккаб асарларни ўзбек тилида жозибадор қилиб сўзлатди. Жумладан: Софоклнинг “Шоҳ Эдип”, Пушкиннинг “Мис чавондоз”, “Холис рицарь”, Лермантовнинг “Испанлар ва қочоқлар”, Маяковскийнинг “Владимир” Блокнинг “Ўн икки поэмаларидир”.

Адиб ижодига кириб борар экансиз ундаги инсонийлик ва дунёқарашнинг кенглигига гувоҳ буласан. Бу эса унинг нафақат прозада, драматургия ва шеърятда

хам ўзига хос кучли эканлигини кўрсатиб туради.

Шу ўринда Николай Тиханов Асқад Мухтор ижодига баҳо бериб шундай деган:

“Асқад Мухторнинг поэзияси қувончли ходисадир. Унинг илк поэмасидаёқ ўзбек адабиёти учун янги бўлган индустриал мавзу кўтарилди, биринчи марта марен оловида тобланган ўзбек йигитининг образи яратилди. У шубхасиз катта истеъдод эгаси”.

Ўзбек адабиётшунос олими ва ёзувчи Найм Каримов эса уни:

“Ўзбек халқининг буюк адиби ўз ижодида Шарқ ва Ғарб адабиётини туташтирган, адабиёт билан фалсафани ягона танага айлантирган ақл билан пайванд қилинган ягона санъаткор эди”. деб таърифлайди.

Ҳақиқатда шоир ижодига назар солган киши ундаги ҳаққонийлик ва самимийликни ва жозибадорликни гувоҳи бўлади. Бир-бирига ҳамоҳанг асарлари адибнинг қай даражада эканлигини кўрсатиб туради. Унинг ижоди ўқувчини эзгуликка, тўғри фикрлашга ва инсоний қадриятларга ҳурмат билан қарашга чорлайди. Шу сабабли адибнинг ижоди ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмай китобхонлар қалбида яшаб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетаси” 15.2. 85. №7 сон.
2. “Халқ сўзи” газетаси 5. 06. 1997 йил №-20 сон.
3. Ақсад Мухтор. Танланган асарлар –Тошкент. Ғафур Ғулом номидаги нашриёти.

Manipulyatsiyaning falsafiy qatlamlari: borliq, bilish va axloq uyg'unligi**Rustamova Madina**

Mustaqil izlanuvchi Navoiy davlat universiteti

Madinarustam2020@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada manipulyatsiya hodisasining keng qamrovli falsafiy tahlili amalga oshiriladi, u tor psixologik talqindan tashqariga chiqiladi. Manipulyatsiya insoniy muloqot va ijtimoiy o'zaro ta'sirning fundamental usuli sifatida qaraladi, u ong, hokimiyat va bilim tuzilmalariga asoslanadi. Tadqiqotning maqsadi manipulyatsiyaning muhim (ontologik) xususiyatlarini, uning shaxsning kognitiv (gnoseologik) qobiliyatlariga ta'sir mexanizmlarini va uning normativ (etik) maqomini ochib berishdir. Manipulyatsiya nafaqat aldash texnikasi, balki aprior ishonch, avtonomiya va inson ratsionalligini ekspluatatsiya qilishga asoslangan ramziy zo'ravonlik shakli ekanligi asoslanadi. Nazariy asos sifatida ekzistensial analitika, tanqidiy nazariya, dialoglar falsafasi va zamonaviy kommunikativ harakat nazariyalaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: *manipulyatsiya, yashirin majburlash, avtonomiya, autentiklik, ramziy zo'ravonlik, kommunikativ ratsionallik, begonalashuv, mas'uliyat, hokimiyat-bilim.*

Manipulyatsiya muammosi amaliy fanlarda – psixologiya, siyosatshunoslik, marketingda – faol qo'llanilayotgan bo'lsa-da, kamdan-kam hollarda tizimli falsafiy tadqiqot predmetiga aylanadi. Aynan falsafa esa, hodisalarning yakuniy asoslarini ochib berishga qaratilganligi bilan, manipulyatsiyaning mohiyatini insoniyatning boshqalar bilan birgalikda mavjudligiga hamroh bo'luvchi antropologik konstanta sifatida ochishga qodir. Ontologik jihatdan manipulyatsiya ijtimoiy begonalashuvning bir shakli sifatida namoyon bo'ladi.

Ekzistensial nuqtai nazardan (J.P. Sartr, M. Xaydegger) inson erkinlikka mahkumdir va o'z tanlovlari uchun mas'uliyat yukini ko'taradi. Manipulyator o'z maqsadiga erishishga intilib, Boshqaning erkinligini inkor etadi, uning ekzistensial loyihasini o'ziniki bilan almashtiradi. U «yomon niyat» (*mauvaise foi*) rejimida harakat qiladi, Boshqani asosiy insoniy sifat – o'z taqdirini o'zi belgilash qobiliyatidan mahrum etish haqiqatidan o'ziga yashiradi. Manipulyatsiya qurboni ham ko'pincha «yomon niyat»da bo'ladi, o'zining obyekt pozitsiyasini og'riqli anglashdan ko'ra mustaqil tanlov illyuziyasini afzal ko'radi. Manipulyatsiya har doim gnoseologik o'lchovga ega, chunki u subyekt uchun manipulyatorga foydali bo'lgan muayyan dunyo manzarasini qurishga qaratilgan. Manipulyator qurbonda tizimli ravishda *agnostologiya* (johillikni ishlab chiqarish) holatini yaratadi va qo'llab-quvvatlaydi. Bu shunchaki bilim yetishmasligi emas, balki ma'lumot tanlash, informatsion shovqin yaratish, muqobil bilim manbalarini obro'sizlantirish orqali

erishiladigan maqsadli qurilgan johillikdir. Maqsad – qurbonni epistemik jihatdan qaram qilish, uni reallikni tanqidiy tekshirish vositalaridan mahrum etish.

J. Xabermas kommunikativ harakat nazariyasida «strategik harakat» (muvaqqiyatga yo‘naltirilgan) va «kommunikativ harakat» (o‘zaro tushunishga yo‘naltirilgan)ni farqlaydi. Manipulyatsiya – bu strategik harakatning kvintessensiyasi bo‘lib, kommunikativ shakllarga parazitlik qiladi. U dialogni taqlid qiladi, lekin uning ichki maqsadi monologik muvaqqiyatdir. Manipulyatsiya «ideal nutq vaziyati»ni buzadi, xususan, samimiylik talabini (manipulyator o‘zining haqiqiy niyatlarini yashiradi) va normativ to‘g‘rilik talablarini (yashirin ijtimoiy normalar va umidlardan foydalanadi) buzadi.

Manipulyatsiyaning axloqiy bahosi kategorikdir: bu axloqan joiz bo‘lmagan o‘zaro ta’sir shaklidir. I. Kant o‘zining kategorik imperativida insoniyatga har doim maqsad sifatida munosabatda bo‘lishni va hech qachon shunchaki vosita sifatida munosabatda bo‘lmashlikni talab qiladi. Manipulyatsiya bu imperativning bevosita buzilishidir. Yashirin mexanizmlardan foydalanib, manipulyator qurbonni o‘z aqli va qadriyatlari asosida *avtonom tanlov* qilish imkoniyatidan mahrum qiladi. U boshqaning ratsional irodasiga emas, balki ularning zaif tomonlari, ehtirolari, noto‘g‘ri qarashlariga murojaat qiladi va shu bilan ularning aqli mavjudot sifatidagi qadr-qimmatini kamsitadi.

Axloqan maqbul ta’sir (ishontirish, ma’rifat, argumentatsiya) niyatlarning shaffofligiga asoslangan va yakuniy qaror agent tomonidan o‘zi tushunadigan asoslar asosida ixtiyoriy ravishda qabul qilinishini nazarda tutadi. Manipulyatsiya esa noaniq bo‘lib, qurbonni harakat uchun axloqiy mas’uliyatdan ozod qiladi (chunki u noto‘g‘ri shartlar ostida amalga oshirilgan) va shu bilan birga ushbu harakatning muallifligini manipulyator tomonidan tortib oladi.

Xulosa

Falsafiy tahlil manipulyatsiyani inson mavjudligining tub asoslariga – autentik mavjudlik, tanqidiy bilish va axloqiy o‘zini belgilash qobiliyatiga ta’sir qiluvchi murakkab, ko‘p darajali hodisa sifatida ochib beradi. Ontologik jihatdan u erkinlik qo‘rquviga asoslanadi; gnoseologik jihatdan u qulay johillikni quradi; axloqiy jihatdan esa inson qadr-qimmatini inkor etadi. Shunday qilib, manipulyatsiyaga qarshilik ko‘rsatish nafaqat texnik vazifa, balki ekzistensial va axloqiy imperativ bo‘lib, u insondan o‘z aqlidan foydalanish jasoratini, jamiyatdan esa chinakam, taqlid qilinmagan muloqot uchun sharoit yaratishni talab qiladi.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. Kant, I. *Groundwork of the Metaphysics of Morals* // Kant, I. Works in 6 vols. Vol. 4. Part 1. M., 1965. (In Russian).
2. Sartre, J.-P. *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*. M.: Respublika, 2000. (In Russian).

3. Habermas, J. *Moral Consciousness and Communicative Action*. St. Petersburg: Nauka, 2000. (In Russian).
4. Heidegger, M. *Being and Time*. M.: Ad Marginem, 1997. (In Russian).
5. Bourdieu, P. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press, 1991.
6. Frankfurt, H.G. *On Bullshit*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
7. Noggle, R. «Manipulative Actions: A Conceptual and Moral Analysis.» // *American Philosophical Quarterly*, Vol. 33, No. 1, 1996. Pp. 43-55.
- 8.

Maxsus ta’limda nutq rivojlantirishning bosqichli tizimi

Saipova Hilola Abduhamitovna
Inklyuziv ta’lim kafedrası dotsenti
saipovahilola3@gmail.com

Annotatsiya. aqli zaif boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kompozitsion bog‘lanishli nutqini shakllantirish izchil, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon bo‘lib, ularni besh asosiy bosqichlari mavjud. Har bir bosqich o‘ziga xos maqsad, mazmun, usullar va kutilayotgan natijaga ega. Bosqichlar o‘rtasida qat‘iy chegara yo‘q – ular bir-biriga silliq o‘tadi va oldingi bosqichda egallangan ko‘nikmalar keyingi bosqichda mustahkamlanadi va rivojlantiriladi.

Kalit so‘zlar: nutq, kompozitsiya, mezon, rivojlanish, leksik, Grammatik.

Аннотация. Формирование составной связной речи у умственно отсталых учеников начальной школы представляет собой последовательный, поэтапный процесс, включающий пять основных этапов. Каждый этап имеет свою цель, содержание, методы и ожидаемый результат. Между этапами нет строгих границ — они плавно перетекают друг в друга, а навыки, приобретенные на предыдущем этапе, укрепляются и развиваются на следующем.

Ключевые слова: речь, композиция, критерий, развитие, лексический, грамматика.

Abstract. The formation of composite connected speech of mentally retarded primary school students is a consistent, step-by-step process, which includes five main stages. Each stage has its own goal, content, methods and expected result. There is no strict boundary between the stages - they smoothly pass into each other, and the skills acquired at the previous stage are strengthened and developed at the next stage.

Keywords: speech, composition, criterion, development, lexical, Grammar.

Kirish.

M.F.Gnezdilov maxsus ta’limda nutq rivojlantirishning bosqichma-bosqich tizimini asoslab, har bir bosqichning avvalgisiga tayanishi va keyingisiga zamin tayyorlashi zarurligini ta’kidlagan. Gnezdilovning fikricha, aqli zaif o‘quvchilar bilan ishlashda bosqichlar orasidagi o‘tish sog‘lom bolalarga nisbatan ancha sekin kechadi va har bir bosqichda ko‘proq takrorlash talab etiladi. Biz olimning bu tamoyiliga to‘liq qo‘shilamiz va o‘z tizimimizda har bir bosqichga yetarli vaqt ajratish va keyingi bosqichga o‘tish uchun aniq mezonlar belgilash zarurligini ta’kidlaymiz.

Birinchi bosqich – tayyorlov bosqichi

Maqsadi: O‘quvchilarning nutqiy faoliyatga tayyorligini shakllantirish, so‘z boyligini oshirish va oddiy gaplar tuzish ko‘nikmasini rivojlantirish.

Mazmuni: Bu bosqichda asosiy e’tibor leksik va grammatik komponentlarga qaratiladi. O’quvchilar kundalik hayotda eng ko‘p ishlatiladigan so‘zlarni – oila a’zolari nomlari, uy-ro‘zg‘or buyumlari, maktab jihozlari, kiyim-kechak, ovqat nomlari, harakatlar va oddiy sifatlar – o‘rganadilar. Grammatik jihatdan, o‘quvchilar ikki so‘zli ("Ona keldi"), uch so‘zli ("Ona uyga keldi") va to‘rt so‘zli ("Ona katta uyga keldi") gaplar tuzishni mashq qiladilar. Usullar: Predmetli rasmlar asosida so‘z o‘rgatish, gap sxemalari bilan ishlash, o‘qituvchi namunasini takrorlash, predmet va rasmlarni nomlash mashqlari. Masalan, o‘qituvchi olma rasmini ko‘rsatib, "Bu olma. Olma qizil. Olma shirin" deydi. O‘quvchi har bir gapni takrorlaydi. Keyingi mashg‘ulotda o‘quvchi mustaqil ravishda "Bu olma", "Olma katta" deb gaplar tuzadi.

Ikkinchi bosqich – elementar bog‘lanish bosqichi

Maqsadi: O‘quvchilarning ikki va undan ortiq gaplarni bog‘lab aytish ko‘nikmasini shakllantirish.

Mazmuni: Bu bosqichda o‘quvchilar gaplararo bog‘lanish vositalarini – "va", "keyin", "ham" bog‘lovchilarini o‘rganadilar va 2-3 gapdan iborat kichik matn parchalari tuzishni mashq qiladilar. Asosiy mashq turi – syujetli rasmlar seriyasi asosida gaplar tuzish. Masalan, ikki rasmlari seriya: 1-rasm – bola qo‘lini yuvmoqda; 2-rasm – bola ovqat yemoqda. O‘quvchi: "Bola qo‘lini yuvdi. Keyin bola ovqat yedi." Bu bosqichda kompozitsion tuzilma hali alohida o‘rgatilmaydi, lekin voqealar ketma-ketligi bo‘yicha gaplar tuzish orqali matnning mantiqiy izchilligiga asos yaratiladi.

Usullar: Syujetli rasmlar seriyasi bilan ishlash (2-3 rasm), gaplarni bog‘lovchilar yordamida birlashtirish mashqlari, o‘qituvchi boshlab bergan gapni davom ettirish, juft gaplar tuzish mashqi. Bu bosqichda o‘quvchilarga eng avvalo "keyin" bog‘lovchisi o‘rgatiladi, chunki u vaqt bo‘yicha ketma-ketlikni ifodalaydi va aqli zaif bolalar uchun eng oson tushuniladi. So‘ng "va" bog‘lovchisi, keyin "ham", "lekin" bog‘lovchilari qo‘shiladi.

A.R.Luriya ta’kidlaganidek, gaplararo bog‘lanish – bu nafaqat grammatik hodisa, balki tafakkurning mantiqiy operatsiyalarini aks ettiruvchi psixologik jarayondir. Aqli zaif bolalarda mantiqiy operatsiyalarning buzilganligi sababli, gaplararo bog‘lanishni o‘rgatish alohida uzoq va tizimli mashg‘ulotlarni talab etadi. Biz Luriyaning bu fikrini amaliy tajribamizda to‘liq tasdiqladik – gaplararo bog‘lanish ko‘nikmasining shakllanishi aqli zaif o‘quvchilarda eng qiyin va uzoq davom etadigan jarayonlardan biri ekanligi aniqlandi.

Uchinchi bosqich – kompozitsion tuzilmani o‘rgatish bosqichi

Maqsadi: O‘quvchilarning matnning uch qismli kompozitsion tuzilmasini tushunish va qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirish.

Mazmuni: Bu bosqich tadqiqotimizning kalit bosqichi bo‘lib, unda o‘quvchilarga matn tuzilmasining "Boshi – O‘rtasi – Oxiri" modeli vizual vositalar yordamida o‘rgatiladi. Rangli signal kartochkalar tizimi qo‘llaniladi: yashil kartochka – hikoyaning boshlanishi ("Kim haqida?", "Qachon?", "Qayerda?"); sariq kartochka – hikoyaning davomi ("Nima bo‘ldi?",

"Keyin nima bo‘ldi?"); qizil kartochka – hikoyaning tugashi ("Qanday tugadi?", "Nima bilan yakunlandi?").

Masalan, "Maktabda" mavzusida o‘quvchi quyidagi matnni tuzadi. Yashil kartochka asosida: "Bugun ertalab men maktabga bordim." Sariq kartochka asosida: "Birinch darsda biz rasm chizdik. Keyin matematika darsida raqamlarni o‘rgandik. Tanaffusda do‘stim bilan o‘ynadik." Qizil kartochka asosida: "Maktab tugadi va men uyga qaytdim. Bugungi kun juda yaxshi o‘tdi." Bu misolda matnning aniq kompozitsion tuzilmasi ko‘rinadi: kirish (1 gap), asosiy qism (3 gap), xulosa (2 gap).

Sh.Sh.Shomaxmudova va Z.B.Azimovalar vizual signal tizimlarining aqli zaif o‘quvchilarning bilish faoliyatidagi rolini o‘rganib, rangli signallarning abstrakt tushunchalarni konkretlashtirishda samarali vosita ekanligi xulosasiga kelganlar¹. Biz olimlarning bu xulosasiga qo‘shimcha sifatida shuni aytmoqchimizki, rangli signal kartochkalar nafaqat abstrakt tushunchalarni konkretlashtiradi, balki o‘quvchining o‘z nutqini nazorat qilish – qaysi qismda ekanligini bilish va matn proporsiyalarini saqlash – qobiliyatini ham rivojlantiradi.

To‘rtinchi bosqich – mustahkamlash va kengaytirish bosqichi

Maqsadi: Egallangan kompozitsion ko‘nikmalarni turli mavzularga tatbiq etish va vizual tayanchdan bosqichma-bosqich voz kechish.

Mazmuni: Bu bosqichda o‘quvchilar oldingi bosqichda o‘rgangan uch qismli kompozitsion tuzilmani turli mavzularga tatbiq etadilar: "Mening oilam", "Mening do‘stim", "Yoqtirgan faslim", "Dam olish kuni", "Hayvonlar haqida" va boshqalar. Har bir mavzuda avval vizual tayanch (rangli kartochkalar) bilan, keyin faqat so‘zli reja bilan, nihoyat mustaqil ravishda matn tuziladi. Shuningdek, bu bosqichda qayta hikoyalash mashqlari ham keng qo‘llaniladi: o‘quvchi kichik hikoyani eshitadi va uni kompozitsion tuzilmani saqlagan holda qayta aytib beradi.

Bu bosqichda vizual tayanchdan voz kechish jarayoni ham muhim o‘rin tutadi. Biz buni uch qadamda amalga oshirishni taklif etamiz. Birinchi qadam: to‘liq vizual tayanch – rangli kartochkalar va rasmlar mavjud. Ikkinchi qadam: qisman vizual tayanch – faqat rangli kartochkalar mavjud, rasmlar olib tashlangan. O‘quvchi yashil, sariq va qizil kartochkalarni ko‘rib, ularning har biri uchun mos mazmunni mustaqil tuzadi. Uchinchi qadam: so‘zli reja – rangli kartochkalar ham olib tashlangan, faqat so‘zli reja ("Avval ayt...", "Keyin ayt...", "Oxirida ayt...") berilgan. Bu bosqichma-bosqich voz kechish jarayoni o‘quvchida mustaqillik ko‘nikmasini asta-sekin shakllantiradi, birdaniga vizual tayanchsiz qoldirilganda yuzaga keladigan stress va muvaffaqiyatsizlikni oldini oladi.

Beshinchi bosqich – ijodiy nutq bosqichi

Maqsadi: O‘quvchilarning mustaqil ijodiy nutqiy faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirish.

¹ Sh.Sh.Shomaxmudova va Z.B.Azimova "Maxsus ta’limda zamonaviy texnologiyalar" (Toshkent: Turon-Iqbol, 2019, 138-bet)

Mazmuni: Bu bosqich eng yuqori daraja bo‘lib, unda o‘quvchilar tayyor mavzu, tasviriy rasm yoki hayotiy tajriba asosida mustaqil ravishda kompozitsion bog‘lanishli matn tuzadilar. Ularga vizual tayanch berilmaydi, lekin zarur hollarda o‘qituvchi yo‘naltiruvchi savollar berishi mumkin. Bu bosqichda o‘quvchilar nafaqat qayta hikoyalash, balki mustaqil hikoya tuzish, rasm bo‘yicha hikoya yozish va o‘z hayotidan voqea hikoyalash ko‘nikmalarini mashq qiladilar.

Xulosa qilib aytganda, kompozitsion bog‘lanishli nutq murakkab, ko‘p komponentli nutqiy faoliyat shakli bo‘lib, uning shakllanishi leksik, grammatik, kompozitsion, mantiqiy va kommunikativ komponentlarning yaxlit tizim sifatida o‘rgatilishini talab etadi. Har bir komponent o‘ziga xos bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini o‘z ichiga oladi va maxsus o‘rgatish vositalarini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati :

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebyonka. M.: Pedagogika, 1984.
2. Leontyev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxs. M.: Politizdat, 1977.
3. Shomaxmudova R.Sh. Nutq rivojlanishida o‘yin faoliyatining ahamiyati. Ilmiy maqola, Toshkent, 2020.
4. Piaget J. The Psychology of the Child. New York: Basic Books, 1972.
5. Nazarova G.X. Maxsus pedagogika asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

**XORAZM VILOYATIDA AHOЛИ REAL DAROMADLARI O‘ZGARISH
TENDENSIYALARINING QIYOSIY STATISTIK TADQIQI**

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ
ИЗМЕНЕНИЯ РЕАЛЬНЫХ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ ХОРЕМСКОЙ
ОБЛАСТИ**

**COMPARATIVE STATISTICAL ANALYSIS OF CHANGING TENDENCIES IN
REAL INCOME OF POPULATION IN KHORESM REGION**

Atayev J.E.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tadqiqotchisi

Атаев Ж.Е.

Научный сотрудник Ургенчского государственного университета имени Абу Райхана
Беруни.

Ataev J.E.

Researcher of Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm viloyatida aholi jon boshiga umumiy va real daromadlari dinamikasi qiyosiy tahlil amalga oshirilgan. Shuningdek, daromadlar taqsimotidagi notekislik baholanib aholi turmush faravonligidagi o‘zgarishlar bo‘yicha xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: Jon boshiga umumiy daromad, real daromad, Jini koeffitsienti, kvintil guruhi, turmush faravonligi.

Аннотация: В данной работе проведен сравнительный анализ динамики изменений совокупного и реального дохода на душу населения в Хорезмской области. Кроме того, оценено неравенство в распределении доходов и разработаны выводы и предложения по повышению благосостояния населения.

Ключевые слова: Совокупный доход на душу населения, реальный доход, коэффициент Джини, квинтиль, благосостояние.

Annotation: In this paper conducted a comparative analysis of dynamics of changes in total and real per capita income in Khorezm region. In addition, assessed inequality in income distribution and developed conclusions and proposals in well-being of population.

Keywords: Total income per capita, real income, Gini coefficient, quintile group, well-being.

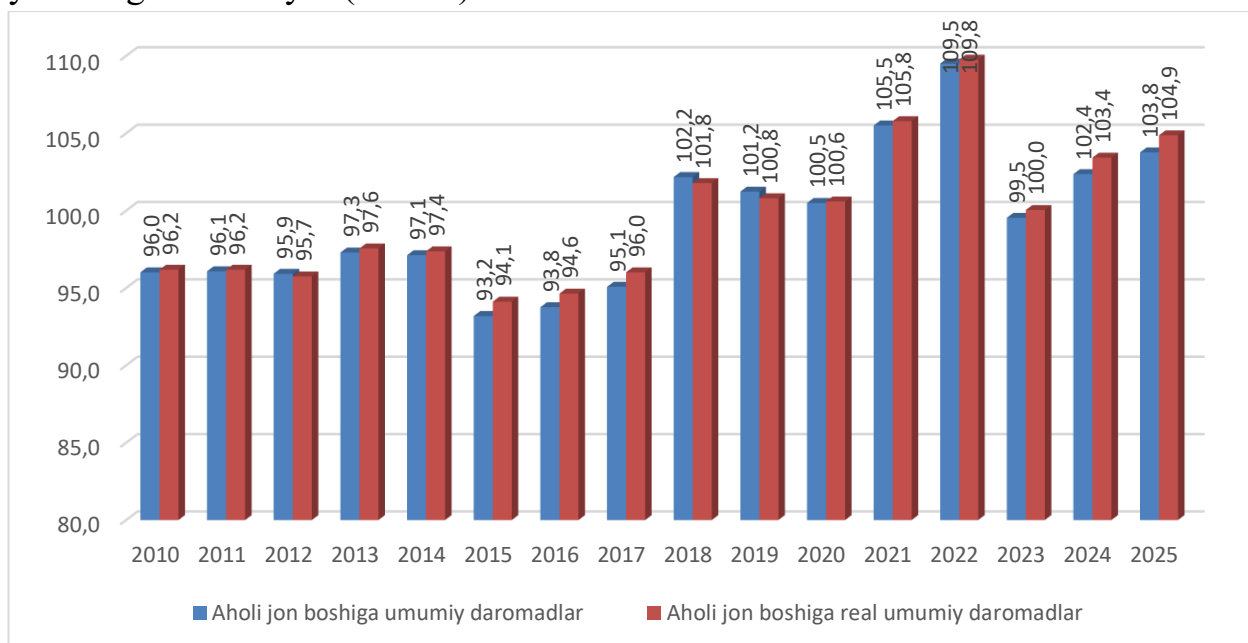
Aholi turmush faravonligini oshirishda muhim manbalardan biri bu jon boshiga real daromadlar hisoblanadi. Ya’ni, real daromadlardagi o‘zgarishlarni ma’lum darajada turmush faravonligidagi o‘zgarishlar sifatida ko‘rish mumkin. Xorazm viloyatida aholi real daromadlaridagi o‘zgarishlarning qiyosiy satatistik tadqiqini ko‘rib chiqamiz. Tahlilni amalga oshirish uchun 2010-2025 ma’lumotlaridan foydalanilgan bo‘lib, barcha qiymatlar

2010 yilni bazis sifatida qabul qilgan holda o‘zgarmas narxlarga o‘tkazilgan. Qiyosiy tahlilni amalga oshirish uchun viloyatdagi real daromadni mamlakat miqyosidagi ko‘rsatkichga nisbatidan foydalanildi.

Amalga oshirilgan hisoblar viloyatda aholi jon boshiga umumiy daromadlar 2010 yilda mamlakat miqyosidagi o‘rtacha qiymatga nisbatan 96,0 foizni, jon boshiga real umumiy daromadlar esa 96,2 foizni tashkil qilgan bo‘lsa, 2025 yilda mos ravishda 103,8 va 104,9 fozini tashkil qilgan, ya’ni umumiy hisobda aholi daromadlarini boshqa hududlarga nisbatan ham oshishi kuzatilgan.

Aniqlanilgan ko‘rsatkichning eng yuqori qiymatlari 2022 yilga to‘g‘ri keladi va ular mos ravishda 109,5 va 109,8 foizni tashkil qilgan. Faqat 2023 yildagi pasayish hisobiga ko‘rsatkichlar mos ravishda 99,5 va 100,0 foizgacha pasaygan. Xulosa qilib aytganda viloyatning aholi daromadlari bo‘yicha reytinggi ikkala holatda ham yuqoriligi, ya’ni mavjud 14 hududiy birlikda 4 o‘rinni egallashi turmush faravonligini boshqa hududlarga nisbatan yaxshiligini asoslaydi (1-rasm).

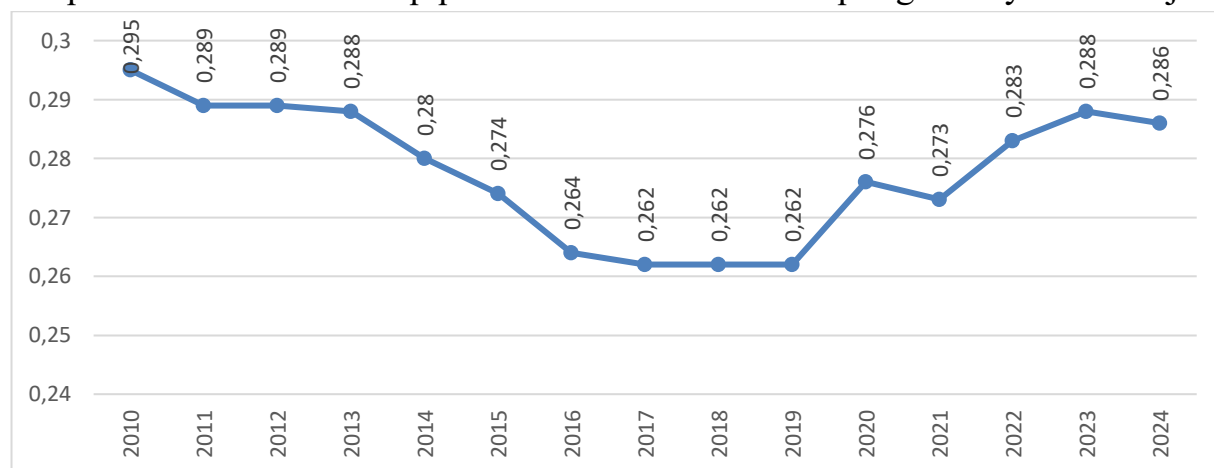
1-rasm. Xorazm viloyatida jon boshiga umumiy va real umumiy daromadlarning mamlakat miqyosidagi darajasiga nisbatan ulushi foizda.

Aholi daromadlarini yuqori bo‘lishi aniq xulosa chiqarish uchun etarli darajada asos bo‘la olmaydi. Buning uchun qo‘shimcha ravishda daromadlar taqsimotidagi tenglik masalasini ham qarab chiqish talab qilinadi. Ushbu jarayonni baholashda keng qo‘llaniladigan o‘lchov birliklaridan biri bu Djini koeffitsienti hisoblanadi. Mazkur koeffitsientning hududlar miqyosida hisobini yurtlmasligi sababli mamlakat miqyosida hisoblanilgan qiymatlaridan foydalanildi (2-rasm).

Koeffitsientning yuqori qiymati daromadlar tengsizligining oshishini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda Djini koeffitsienti 2010 yildan 2017 yilgacha pasay, 2019 yilga qadar mavjud holat saqlab qolingan. 2020 yilda esa oshgan 2021 yildagi biroz pasayishni hisobga olmganda

2022-2023 yillarda koeffitsient oshgan va 0,288 birlikni tashkil qilgan. Koeffitsient 2024 yil ahamiyatsiz darajadagi pasayishi kuzatilib, 0,286 birlikni tashkil qilgan. Djini koeffitsienti natijalarini talqin qilish bo‘yicha umum qabul qilingan chegaralar mavjud emas, faqat turli xalqaro tashkilotlar va tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan meyo’lar mavjud.

2-rasm. O‘zbekistonda Djini koeffitsientining o‘zgarish dinamikasi.

Xusuan Jahon banki Djini koeffitsienti bo‘yicha rasmiy chegaralarni taqdim qilmaydi, biroq uni 0,4 bo‘lishini xavfli ekanligi, ya’ni daromdalar taqsimotida yuqori tengsizlik mavjud deb qabul qiladi [1]. IHTT (OECD) mamlakatlarida Djini koeffitsientining 0,25-0,30 orasida bo‘lishi past tengsizlik, 0,30-0,35 o‘rtacha tengsizlik, 0,35-0,40 nisbatan yuqori tengsizlik va 0,40 oshiq bo‘lganida juda yuqori tengsizlik mavjud deb hisoblanadi [2]. Keltirilgan mezonlardan ma’lum bo‘lishicha mamlakatda aholi daromadlari tengsizligi past darajada deb baholash mumkin.

Aholi daromadlarining 20 foizli guruhlar bo‘yicha notekis taqsimlanishi ham ko‘rib chiqildi. Mazkur ko‘rsatkichning satistikasi faqat mamlakat miqyosida yuritilganligi sababli ushbu ko‘rsatkichlarda fodyalanildi (1-jadval).

1-jadval

Aholi daromadlarining (aholining) 20-foizli guruhlari bo‘yicha notekis taqsimlanishi

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
I kvintil guruhi	9,3	9,3	9,1	8,5	8,4	8,6	8,3	8,3
II kvintil guruhi	13,6	13,6	13,6	13,3	13,4	13,1	12,8	12,9
III kvintil guruhi	17,3	17,2	17,4	17,2	17,5	16,8	16,9	16,9
IV kvintil guruhi	21,8	22	22,6	22,6	23	22	22,7	22,7
V kvintil guruhi	37,9	37,8	37,3	38,3	37,6	39,5	39,2	39,2

Ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha ma‘lumotlar 2017 yildan keyin taqdim qilina boshlanganligi sababli 2017-2024 yillar uchun keltirib o‘tilgan. Ma‘lumotlardan ko‘rinadiki birinchi, ikkinchi va uchinchi kvintil bo‘yicha ulushning pasayishi kuzatilgan bo‘lsa, oxirgi ikki kvintil bo‘yicha o‘shish kuzatilgan, ya’ni qisqa qilib aytganda daromadlar tengsizligida kam bo‘lsada salbiy o‘zgarish sodir bo‘lgan.

Xulosa qilib aytganda viloyatda aholi boshiga umumiy va real daromadlarning yuqori o‘shish sur‘tlari ta‘minlanmoqda va hududning reytinggi oshmoqda. Umuman olganda daromadlar taqisмотini ham talab darajasida bo‘lishi aholi turmush faravonligida ijobiy o‘zgarishlar ta‘minlanganligini asoslaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/SI.POV.GINI>
2. <https://www.oecd.org/en/data/datasets/income-and-wealth-distribution-database.html>
3. www.stat.uz

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TARTIB-QOIDANI
O'RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI****Qaypnazarov Amirxan Baxtibaevich**

Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagogik mahurat markazi Akademik faoliyat bo‘yicha
o‘rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga tartib-qoida va intizomni shakllantirish jarayonining nazariy-metodologik asoslari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda bolalar psixologiyasi va pedagogikasining klassik va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida tartib-intizom tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari, usul va vositalari ochib beriladi. Bolalarning yosh xususiyatlariga mos holda qoidalarni o'rgatish jarayonining bosqichlari va tamoyillari asoslanadi. Oila va maktabgacha ta'lim muassasalari hamkorligi sharoitida tartib-qoidani shakllantirishning samaradorligi ko'rsatiladi. Tadqiqot natijalari tarbiyachilar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, tartib-qoida, intizom tarbiyasi, bolalar psixologiyasi, tarbiyaviy jarayon, ijtimoiylashuv.

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF TEACHING RULES AND ORDER TO
PRESCHOOL CHILDREN****Qaypnazarov Amirxan Baxtibaevich-**

Deputy for Academic Affairs at the Center for Pedagogical Excellence of the Republic of
Karakalpakstan

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations of the process of forming rules and discipline in preschool children. The study analyzes classical and modern approaches to child psychology and pedagogy. The specific features, methods, and means of discipline education in preschool educational institutions are disclosed. The stages and principles of the process of teaching rules in accordance with the age characteristics of children are based. The effectiveness of policy formation under conditions of cooperation between the family and preschool educational institutions is demonstrated. The results of the study will help develop practical recommendations for educators and parents

Keywords: preschool education, rules and order, disciplinary training, child psychology, pedagogical process, socialization.

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tartib-qoida va intizom ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biridir. Bu davr bolaning shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, kelajakda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi uchun zamin yaratadi. Tartib-qoida tushunchasi oddiy ko'rsatmalarga

bo'ysunishdan tortib, ichki intizom va mas'uliyat hissini shakllantirishgacha keng qamrovni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy jamiyatda bolalar tarbiyasida demokratik yondashuv keng tarqalgan bo'lsa-da, tartib-intizom shakllantirish zaruriyati o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Aksariyat hollarda, ot-onalar va tarbiyachilar qoidalar o'rnatish va ularni bajarish talabi o'rtasida muvozanatni topishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu muammo maktabgacha yoshdagi bolalarga tartib-qoidani o'rgatishning nazariy asoslarini chuqur o'rganishni talab qiladi.

Maktabgacha yosh davri (3-7 yosh) bolaning ijtimoiy ko'nikmalar, xulq-atvor me'yorlari va qoidalarga bo'ysunish qobiliyatini rivojlantirishda eng qulay davrdir. Aynan shu yoshda bola tashqi nazoratdan ichki nazoratga, majburiyatdan ongli ixtiyorga o'tish jarayonini boshlaydi [1, 56-bet]. Shuning uchun ham ushbu davrdagi tartib-intizom tarbiyasi maxsus e'tibor va ilmiy asoslashni talab qiladi.

Tadqiqotning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarga tartib-qoidani o'rgatishning nazariy asoslarini tahlil qilish va samarali pedagogik yondashuvlarni aniqlashdan iborat.

Tartib-qoida – bu jamiyatda yoki guruhda qabul qilingan xulq-atvor me'yorlari va qoidalarga rioya qilish, o'z harakatlarini nazorat qila olish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bu tushuncha quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: kundalik tartib-rejimga rioya qilish, kattalarning ko'rsatmalariga bo'ysunish, o'yin va mehnat jarayonida qoidalarni bajarish, o'z xatti-harakatlarini boshqara olish ko'nikmalari [2, 78-bet].

L.S. Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, bolada ichki tartib-intizom shakllanishi ijtimoiy o'zaro ta'sirlar orqali sodir bo'ladi. Dastlab bola tashqi nazorat ostida harakatlanadi, keyin esa bu nazorat ichkilashtiriladi va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatiga aylanadi [3, 124-bet]. Bu jarayon bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi va bolaning yosh xususiyatlariga bog'liq.

Asosiy qism. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tartib-intizomni shakllantirishning yosh xususiyatlari. 3-4 yoshli bolalarda tartib-qoida asosan o'yinlar va takrorlash orqali shakllanadi. Bu yoshdagi bolalar qoidalarni abstrakt tushunchalar sifatida emas, balki konkret harakatlar va misollar orqali idrok qiladilar. Ular "kerak", "keraksiz" tushunchalarini ongli ravishda tushunadilar, lekin impulsiv xatti-harakatlar hali ham ustunlik qiladi [4, 92-bet].

4-5 yoshda bolalar murakkab qoidalarni tushunishga qodir bo'ladilar va ularni o'yin jarayonida mustaqil qo'llaydilar. Bu yoshda "adolatlilik" tuyg'usi paydo bo'ladi va bolalar qoidabuzarliklarni tan olishlari mumkin. Ular kattalarning avtoritetiga tayanib, o'zlarini va boshqalarni baholashni boshladilar.

5-7 yoshli bolalarda tartib-intizom yanada ongli xarakter kasb etadi. Ular nafaqat qoidalarni bajaradilar, balki ularning zarurligini ham tushunadilar. Bu yoshda o'z-o'zini nazorat qilish, maqsadga erishish uchun irodaviy harakat ko'rsatish qobiliyati rivojlanadi [5, 156-bet]. Maktabga tayyorgarlik davri sifatida bu yosh tartib-intizom tarbiyasida muhim bosqichdir. Tartib-qoidani o'rgatishning pedagogik tamoyillari. Izchillik va muntazamlik tamoyili. Qoidalar doimiy va barcha vaziyatlarda bir xil tarzda qo'llanilishi kerak. Bugungi kunda

ruxsat etilgan narsa ertaga taqiqlanmasligi zarur [6, 203-bet].

Namuna ko'rsatish tamoyili. Bolalar birinchi navbatda kattalarning xatti-harakatlarini taqlid qiladilar. Shuning uchun tarbiyachilar va ota-onalar o'zlari o'rgatayotgan qoidalarga rioya qilishlari shart.

Yosh xususiyatlarini hisobga olish tamoyili. Qoidalar murakkabligi va hajmi bolaning yosh imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak. 3 yoshli bolaga 10 ta qoidani bir vaqtda o'rgatish samarasiz.

Ijobiy motivatsiyani shakllantirish tamoyili. Qoidalarga rioya qilish jazolardan qochish uchun emas, balki ijobiy natijalar olish uchun amalga oshirilishi kerak. Rag'batlantirish tizimi jazo tizimidan samaraliroqdir [7, 89-bet].

Tartib-qoidani o'rgatish usullari. O'yin usuli. O'yin faoliyati orqali qoidalar o'rgatish eng samarali usul hisoblanadi. "Do'kon", "Shifokor", "Haydovchi" kabi didaktik o'yinlar turli tartib-qoidalarni o'rgatishga imkon beradi.

Og'zaki usullar. Suhbat, tushuntirish, hikoya qilish, bolalar adabiyotidan foydalanish qoidalarni tushuntirishda muhim rol o'ynaydi. Ertaklar va hikoyalar orqali bola ijobiy va salbiy xatti-harakatlar oqibatlarini ko'radi.

Amaliy mashqlar. Kundalik rejim momentlari (tushlik, uyqu, sayr) davomida qoidalarni amalda mustahkamlash imkoniyati yaratiladi. Takrorlash orqali ko'nikmalar avtomatik xarakter kasb etadi.

Ko'rgazmali usullar. Suratlar, plakatlar, video materiallar yordamida qoidalarni vizual ko'rinishda taqdim etish bolalarning tushunishini osonlashtiradi [8, 167-bet].

Oila va maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligi. Tartib-intizomni samarali shakllantirish uchun oila va maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasida izchillik va hamkorlik bo'lishi zarur. Oilada va bog'chada turli yondashuvlar qo'llanilsa, bola chalkashlikka tushadi va qoidalarni buzish ehtimoli ortadi.

Ota-onalar uchun maxsus seminarlar, konsultatsiyalar va ochiq darslar tashkil etish muhimdir. Oilada qanday qoidalar va usullar qo'llanilayotganini bilish tarbiyachilarga individual yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi.

Uyda va bog'chada bir xil talablar qo'yilishi, bir xil atamalar ishlatilishi jarayonni samarali qiladi. Masalan, ovqatlanish, tozalik, tartib-intizom borasida umumiy me'yorlar belgilanishi maqsadga muvofiq.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga tartib-qoidani o'rgatish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u chuqur nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni talab qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, samarali tartib-intizom tarbiyasi yosh xususiyatlarini hisobga olish, izchillik, ijobiy motivatsiya va namuna ko'rsatish tamoyillariga asoslanishi kerak.

O'yin faoliyati, og'zaki va amaliy usullarning kombinatsiyasi bolalarda tartib-qoidaga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishga yordam beradi. Oila va maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligi bu jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa. Kelajakda maktabga muvaffaqiyatli moslashish va ijtimoiy faoliyatda samarali ishtirok etish uchun maktabgacha yoshda shakllantirilgan tartib-intizom ko'nikmalari muhim zamin yaratadi. Tarbiyachilar va ota-onalar bu jarayonda o'z mas'uliyatlarini anglab, ilmiy asoslangan yondashuvlarni qo'llashlari zarur.

Keyingi tadqiqotlar zamonaviy raqamli texnologiyalarning tartib-qoida tarbiyasiga ta'sirini o'rganish, turli madaniy kontekstlarda tartib-intizom shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish yo'nalishlarida olib borilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhamedova D.R. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: O'qituvchi, 2018. 256 bet.
2. Qosimova M.Q. Bolalar psixologiyasi. Toshkent: Sharq, 2019. 312 bet.
3. Vygotskiy L.S. Bolaning aqliy rivojlanishi va o'qitish. Toshkent: O'zbekiston, 2015. 420 bet.
4. Nurmatova S.I. Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasi. Toshkent: Fan, 2020. 280 bet.
5. Abdullayeva Sh.A. Maktabgacha ta'limda pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. 345 bet.
6. Rashidova F.K. Oila va maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligi. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2019. 267 bet.
7. Karimova N.B. Bolalar tarbiyasida zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Ma'naviyat, 2020. 198 bet.
8. Yusupova G.T. Maktabgacha ta'limda innovatsion metodlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. 289 bet.

OILA VA MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI HAMKORLIGI ORQALI TARTIB-QOIDANI SHAKLLANTIRISH

Qaypnazarov Amirxan Baxtibaevich

Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagogik mahurat markazi Akademik faoliyat bo‘yicha
o‘rinbosari

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada oila va maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik asosida bolalarda tartib-qoidani shakllantirish masalasi ko'rib chiqiladi. Oilaviy tarbiya va institutsional ta'lim o'rtasidagi izchillikning bolalar xulq-atvoriga ta'siri tahlil qilinadi. Hamkorlik shakllarining amaliy jihatlari, ota-onalar bilan ishlashning zamonaviy metodlari va tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshirish yo'llari ochib beriladi. Tadqiqot natijalaridan maktabgacha ta'lim muassasalari pedagoglari va ota-onalar amaliy faoliyatida foydalanish mumkin.*

***Kalit so'zlar:** oilaviy tarbiya, maktabgacha ta'lim, hamkorlik, tartib-qoida, intizom, pedagogik jarayon.*

FOSTERING DISCIPLINE THROUGH PARTNERSHIP BETWEEN FAMILY AND PRESCHOOL

***Abstract:** This article examines the issue of fostering discipline in children through collaboration between the family and preschool educational institutions. It analyzes the impact of consistency between family upbringing and institutional education on children's behavior. The practical aspects of various forms of cooperation, modern methods of working with parents, and ways to enhance the effectiveness of the educational process are explored. The research findings can be utilized in the practical activities of preschool educators and parents.*

***Keywords:** family upbringing, preschool education, collaboration, rules and procedures, discipline, pedagogical process.*

Bolaning shaxsiy rivojlanishida maktabgacha yosh davri alohida o'rin tutadi. Aynan shu davrda bolada asosiy xulq-atvor me'yorlari, tartib-intizom ko'nikmalari va ijtimoiy moslashuv qobiliyati shakllanadi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyatli kechishi ko'p jihatdan oila va maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlikning sifatiga bog'liqdir.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, bolalar tartib-qoidani eng samarali tarzda oila va bog'cha muhitida bir xil talablar qo'yilganda o'zlashtirib oladilar. Aksincha, ikki muhit o'rtasidagi ziddiyat bolada ichki to'qnashuv va xulq-atvor muammolariga olib kelishi mumkin [1, 34-bet]. Shu bois, ushbu ikki tarbiyaviy instituting muvofiqlashtirilgan hamkorligi dolzarb pedagogik muammo sifatida e'tiborni jalb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor

yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonun hamda tegishli me'yoriy hujjatlar oila bilan hamkorlikni ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida belgilaydi [2, 5-bet]. Shu nuqtai nazardan ushbu mavzuning ilmiy o'rganilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi oila va maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligi orqali bolalarda tartib-qoidani shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat.

Oila va maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligining mohiyati. Oila – bolaning birinchi va asosiy tarbiya maskani. Ota-onalar bolaga hayot norma va qoidalarini birinchi bo'lib o'rgatadilar, xulq-atvor namunasi ko'rsatadilar. Maktabgacha ta'lim muassasasi esa ushbu tarbiyani davom ettiruvchi, ijtimoiy muhitda mustahkamlovchi institutdir. Ikki muhitning muvofiq ishlashi bola tarbiyasida ko'z ko'ruvchi natijalarga olib keladi [3, 89-bet]. Hamkorlik deganda faqat ota-onalar majlisi yoki bayram tadbirlarida birgalikda ishtirok etish tushunilmasligi kerak. Bu – muntazam muloqot, o'zaro ma'lumot almashish, yagona talablar tizimini ishlab chiqish va unga amal qilish jarayonidir. Bunday hamkorlik tarbiyachi va ota-onalar o'rtasida ishonch muhitini yaratadi [4, 112-bet].

Tartib-qoidani shakllantirishda izchillikning ahamiyati. Bolaning tartib-qoidani ongli ravishda o'zlashtirishi uchun u barcha muhitlarda bir xil talablarni ko'rishi zarur. Masalan, uyda ovqat yeyishdan oldin qo'l yuvish majburiy bo'lsa, bog'chada ham xuddi shunday talab qo'yilishi lozim. Bunday izchillik bolada qoidaning umumiy xarakter kasb etganligini anglash imkoniyatini yaratadi [5, 67-bet].

Aksincha, oilada ruxsat etilgan narsa bog'chada taqiqlanganda yoki ota-onalar bola oldida tarbiyachining ko'rsatmalarini inkor qilganda, bola qaysi qoidaga amal qilishini bilmay qoladi. Bu holat nafaqat tartib-intizomni shakllantirish jarayonini qiyinlashtiradi, balki bolada tashvish va ishonchsizlik hissini ham keltirib chiqarishi mumkin.

Hamkorlikning asosiy shakllari va metodlari. Individual suhbatlar va konsultatsiyalar. Tarbiyachi har bir bolaning xulq-atvor xususiyatlari, oiladagi tartib-qoida holati haqida ota-onalar bilan muntazam suhbat o'tkazishi lozim. Bunday yakkama-yakka muloqot ota-onalarga o'z farzandining bog'chadagi holati haqida to'liq ma'lumot beradi va hamkorlikni mustahkamlaydi [6, 145-bet].

Ota-onalar uchun seminarlar va trening mashg'ulotlari. Tartib-qoidani shakllantirish metodlari, bolaning yosh xususiyatlari va samarali muloqot usullariga bag'ishlangan seminarlar ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday mashg'ulotlarda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalar ham o'rgatiladi.

Ochiq darslar va ota-onalar kunlari. Ota-onalar bog'chadagi tarbiyaviy jarayon bilan yaqindan tanishishlari, tarbiyachining ishini bevosita kuzatishlari hamkorlikni yanada chuqurlashtiradi. Ko'plab ota-onalar farzandlari bog'chada qanday qoidalarga amal qilishlarini ko'rganlaridan

so'ng uyda ham xuddi shu talablarni joriy qiladilar.

Raqamli vositalar orqali muloqot. Zamonaviy sharoitda messenger guruhlar, elektron kundaliklar va ilovalar orqali ota-onalarni bolaning kundalik hayoti, yutuqlari va qiyinchiliklari haqida xabardor qilib borish keng qo'llanilmoqda. Bunday operativ aloqa ota-onalarga bog'chadagi tartib-qoidalarini uyda ham davom ettirish imkonini beradi [7, 198-bet].

Hamkorlikdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari. Amaliyotda oila va bog'cha hamkorligini yo'lga qo'yishda bir qator to'siqlar mavjud. Ba'zi ota-onalar vaqt tanqisligi sababli bog'cha tadbirlarida qatnasha olmaydilar. Boshqalari esa tarbiyachilarning ko'rsatmalarini o'z vakolatlari chegarasiga tajovuz sifatida qabul qiladilar. Ushbu muammolarni hal etishda tarbiyachining professional muloqot ko'nikmasi va empatiyasi hal qiluvchi rol o'ynaydi [8, 73-bet].

Har bir oilaning o'ziga xos xususiyatlari, madaniy an'analari va tarbiya usullarini hurmat qilgan holda hamkorlikni yo'lga qo'yish muhim. Tarbiyachi nafaqat maslahat beruvchi, balki ota-onalarning tarbiyaviy salohiyatini rivojlantirishga yordam beruvchi sherik sifatida faoliyat yuritishi kerak.

Oila va maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligi bolalarda tartib-qoidani shakllantirish jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yagona talablar tizimi, muntazam muloqot va o'zaro ishonch muhiti bola tarbiyasida ijobiy natijalarga olib keladi.

Oila va bog'cha o'rtasidagi izchillik bolaga nafaqat tartib-qoidalarini o'rgatadi, balki unga barqarorlik va xavfsizlik hissini beradi. Bu esa bolaning umumiy psixologik farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va maktabga muvaffaqiyatli moslashish uchun zamin yaratadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar raqamli texnologiyalar asosida oila va bog'cha hamkorligini yanada takomillashtirish, turli ijtimoiy qatlam oilalari bilan ishlashning moslashuvchan modellarini ishlab chiqish yo'nalishlarida olib borilishi tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhamedova D.R. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: O'qituvchi, 2018. 256 bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida. Toshkent: Adolat, 2019.
3. Qosimova M.Q. Bolalar psixologiyasi. Toshkent: Sharq, 2019. 312 bet.
4. Rashidova F.K. Oila va maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligi. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2019. 267 bet.
5. Vygotskiy L.S. Bolaning aqliy rivojlanishi va o'qitish. Toshkent: O'zbekiston, 2015. 420 bet.
6. Nurmatova S.I. Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasi. Toshkent: Fan, 2020. 280 bet.
7. Abdullayeva Sh.A. Maktabgacha ta'limda pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. 345 bet.
8. Karimova N.B. Bolalar tarbiyasida zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Ma'naviyat, 2020. 198 bet.

MANIPULYATSIYANING FALSAFIY QATLAMLARI: BORLIQ, BILISH VA AXLOQ UYG'UNLIGI

Rustamova Madina

Mustaqil izlanuvchi Navoiy davlat universiteti

Madinarustam2020@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi manipulyatsiya hodisasining keng qamrovli falsafiy tahlili amalga oshiriladi, u tor psixologik talqindan tashqariga chiqiladi. Manipulyatsiya insoniy muloqot va ijtimoiy o'zaro ta'sirning fundamental usuli sifatida qaraladi, u ong, hokimiyat va bilim tuzilmalariga asoslanadi. Tadqiqotning maqsadi manipulyatsiyaning muhim (ontologik) xususiyatlarini, uning shaxsning kognitiv (gnoseologik) qobiliyatlariga ta'sir mexanizmlarini va uning normativ (etik) maqomini ochib berishdir. Manipulyatsiya nafaqat aldash texnikasi, balki aprior ishonch, avtonomiya va inson ratsionalligini ekspluatatsiya qilishga asoslangan ramziy zo'ravonlik shakli ekanligi asoslanadi. Nazariy asos sifatida ekzistensial analitika, tanqidiy nazariya, dialoglar falsafasi va zamonaviy kommunikativ harakat nazariyalaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: *manipulyatsiya, yashirin majburlash, avtonomiya, autentiklik, ramziy zo'ravonlik, kommunikativ ratsionallik, begonalashuv, mas'uliyat, hokimiyat-bilim.*

Manipulyatsiya muammosi amaliy fanlarda – psixologiya, siyosatshunoslik, marketingda – faol qo'llanilayotgan bo'lsa-da, kamdan-kam hollarda tizimli falsafiy tadqiqot predmetiga aylanadi. Aynan falsafa esa, hodisalarning yakuniy asoslarini ochib berishga qaratilganligi bilan, manipulyatsiyaning mohiyatini insoniyatning boshqalar bilan birgalikda mavjudligiga hamroh bo'luvchi antropologik konstanta sifatida ochishga qodir. Ontologik jihatdan manipulyatsiya ijtimoiy begonalashuvning bir shakli sifatida namoyon bo'ladi.

Ekzistensial nuqtai nazardan (J.P. Sartr, M. Xaydegger) inson erkinlikka mahkumdir va o'z tanlovlari uchun mas'uliyat yukini ko'taradi. Manipulyator o'z maqsadiga erishishga intilib, Boshqaning erkinligini inkor etadi, uning ekzistensial loyihasini o'zini bilan almashtiradi. U «yomon niyat» (*mauvaise foi*) rejimida harakat qiladi, Boshqani asosiy insoniy sifat – o'z taqdirini o'zi belgilash qobiliyatidan mahrum etish haqiqatidan o'ziga yashiradi. Manipulyatsiya qurboni ham ko'pincha «yomon niyat»da bo'ladi, o'zining obyekt pozitsiyasini og'riqli anglashdan ko'ra mustaqil tanlov illyuziyasini afzal ko'radi. Manipulyatsiya har doim gnoseologik o'lchovga ega, chunki u subyekt uchun manipulyatorga foydali bo'lgan muayyan dunyo manzarasini qurishga qaratilgan. Manipulyator qurbonda tizimli ravishda *agnostologiya* (johillikni ishlab chiqarish) holatini yaratadi va qo'llab-quvvatlaydi. Bu shunchaki bilim yetishmasligi emas, balki ma'lumot

tanlash, informatsion shovqin yaratish, muqobil bilim manbalarini obro‘sizlantirish orqali erishiladigan maqsadli qurilgan johillikdir. Maqsad – qurbonni epistemik jihatdan qaram qilish, uni reallikni tanqidiy tekshirish vositalaridan mahrum etish.

J. Xabermas kommunikativ harakat nazariyasida «strategik harakat» (muvaqqiyatga yo‘naltirilgan) va «kommunikativ harakat» (o‘zaro tushunishga yo‘naltirilgan)ni farqlaydi. Manipulyatsiya – bu strategik harakatning kvintessensiyasi bo‘lib, kommunikativ shakllarga parazitlik qiladi. U dialogni taqlid qiladi, lekin uning ichki maqsadi monologik muvaqqiyatdir. Manipulyatsiya «ideal nutq vaziyati»ni buzadi, xususan, samimiylik talabini (manipulyator o‘zining haqiqiy niyatlarini yashiradi) va normativ to‘g‘rilik talablarini (yashirin ijtimoiy normalar va umidlardan foydalanadi) buzadi.

Manipulyatsiyaning axloqiy bahosi kategorikdir: bu axloqan joiz bo‘lmagan o‘zaro ta’sir shaklidir. I. Kant o‘zining kategorik imperativida insoniyatga har doim maqsad sifatida munosabatda bo‘lishni va hech qachon shunchaki vosita sifatida munosabatda bo‘lmalikni talab qiladi. Manipulyatsiya bu imperativning bevosita buzilishidir. Yashirin mexanizmlardan foydalanib, manipulyator qurbonni o‘z aqli va qadriyatlarini asosida *avtonom tanlov* qilish imkoniyatidan mahrum qiladi. U boshqaning ratsional irodasiga emas, balki ularning zaif tomonlari, ehtirolari, noto‘g‘ri qarashlariga murojaat qiladi va shu bilan ularning aqlli mavjudot sifatidagi qadr-qimmatini kamsitadi.

Axloqan maqbul ta’sir (ishontirish, ma’rifat, argumentatsiya) niyatlarning shaffofligiga asoslangan va yakuniy qaror agent tomonidan o‘zi tushunadigan asoslar asosida ixtiyoriy ravishda qabul qilinishini nazarda tutadi. Manipulyatsiya esa noaniq bo‘lib, qurbonni harakat uchun axloqiy mas’uliyatdan ozod qiladi (chunki u noto‘g‘ri shartlar ostida amalga oshirilgan) va shu bilan birga ushbu harakatning muallifligini manipulyator tomonidan tortib oladi.

Xulosa

Falsafiy tahlil manipulyatsiyani inson mavjudligining tub asoslariga – autentik mavjudlik, tanqidiy bilish va axloqiy o‘zini belgilash qobiliyatiga ta’sir qiluvchi murakkab, ko‘p darajali hodisa sifatida ochib beradi. Ontologik jihatdan u erkinlik qo‘rquviga asoslanadi; gnoseologik jihatdan u qulay johillikni quradi; axloqiy jihatdan esa inson qadr-qimmatini inkor etadi. Shunday qilib, manipulyatsiyaga qarshilik ko‘rsatish nafaqat texnik vazifa, balki ekzistensial va axloqiy imperativ bo‘lib, u insondan o‘z aqlidan foydalanish jasoratini, jamiyatdan esa chinakam, taqlid qilinmagan muloqot uchun sharoit yaratishni talab qiladi.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Kant, I. *Groundwork of the Metaphysics of Morals* // Kant, I. Works in 6 vols. Vol. 4. Part 1. M., 1965. (In Russian).
2. Sartre, J.-P. *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*. M.: Respublika, 2000. (In Russian).
3. Habermas, J. *Moral Consciousness and Communicative Action*. St. Petersburg: Nauka, 2000. (In Russian).
4. Heidegger, M. *Being and Time*. M.: Ad Marginem, 1997. (In Russian).
5. Bourdieu, P. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press, 1991.
6. Frankfurt, H.G. *On Bullshit*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
7. Noggle, R. «Manipulative Actions: A Conceptual and Moral Analysis.» // *American Philosophical Quarterly*, Vol. 33, No. 1, 1996. Pp. 43-55.

УДК 633.11.631.52

**РАҚОБАТ КЎЧАТЗОРИДАГИ КУЗГИ ЮМШОҚ БУҒДОЙ НАВ ВА
ТИЗМАЛАРИ УРУҒЛАРИНИНГ УНУВЧАНЛИГИ ВА КЎЧАТ ҚАЛИНЛИГИ****Сиддиқов Равшанбек Иномжонович**

қ.х.ф.д., профессор

Юсупов Насрулло Хабибуллаевич

қ.х.ф.ф.д.

ORCID ID: 0009-0003-2972-4918**Давлетов Исломбек Баҳром ўғли**

Мустақил излунувчи

ORCID ID: 0009-0001-1730-679X

Аннотация. Ушбу мақолада кузги юмшоқ буғдой нав ва тизмалари уруғларининг рақобатли нав синов кўчатзооридаги дала шароитидаги унувчанлиги, кўчат қалинлиги ва қишловдан олдин ва кейинги кўчат сони бўйича маълумотлар ўрин олган.

Калит сўзлар. Кузги юмшоқ буғдой, нав, тизма, 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони, унувчанлик, амал даври, кўчат қалинлиги.

Аннотация. В данной статье представлены данные о полевой всхожести семян, густоте стояния растений, а также о количестве растений до и после перезимовки сортов и линий озимой мягкой пшеницы в условиях конкурсного сортоиспытательного питомника.

Ключевые слова: озимая мягкая пшеница, сорт, линия, количество всходов на 1 м², всхожесть, вегетационный период, густота стояния растений.

Annotation. This article presents data on the field germination of seeds, plant density, and the number of plants before and after overwintering of winter bread wheat varieties and lines under conditions of a competitive variety testing nursery.

Keywords: winter bread wheat, variety, line, number of emerged seedlings per 1 м², germination, growing period, plant density.

Кириш. Кузги юмшоқ буғдой дунё қишлоқ хўжалигида стратегик аҳамиятга эга бўлган асосий дон экинларидан бири ҳисобланади. Аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда унинг ўрни беқиёс бўлиб, дон ҳосилдорлиги ва сифат кўрсаткичларини ошириш селекция ишларининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Шу жиҳатдан, янги нав ва тизмаларни яратиш ҳамда уларни турли агроиклим шароитларида баҳолаш муҳим аҳамият касб этади.

Кузги юмшоқ буғдойда юқори ҳосилдорликни шакллантиришда дастлабки босқичлар, яъни уруғнинг унувчанлиги ва кўчат қалинлиги ҳал қилувчи омиллардан ҳисобланади. Уруғларнинг дала шароитидаги унувчанлиги ўсимликларнинг бир меъёрда ва тез униб

чиқишини таъминлаб, кейинги ривожланиш босқичларига бевосита таъсир кўрсатади. Шунингдек, кўчат қалинлиги эса ҳар бир ўсимликнинг озуқа моддалари, намлик ва ёруғликдан фойдаланиш даражасини белгилаб, якуний ҳосилдорликка таъсир этувчи муҳим агробиологик кўрсаткич ҳисобланади.

Рақобатли нав синов кўчатзори шароитида нав ва тизмаларнинг мазкур кўрсаткичлар бўйича баҳоланиши уларнинг маҳсулдорлик салоҳиятини аниқлаш, маҳаллий шароитларга мос ва барқарор навларни саралаш имконини беради. Айниқса, қишловдан олдин ва кейинги кўчат сонини таҳлил қилиш орқали ўсимликларнинг қишга чидамлик даражасига билвосита баҳо бериш мумкин.

Шу сабабли, мазкур тадқиқотнинг мақсади рақобатли нав синов кўчатзорида кузги юмшоқ буғдой нав ва тизмалари уруғларининг дала шароитидаги унувчанлиги, кўчат қалинлиги ҳамда кўчатлар сонининг қишловдан олдин ва кейинги ўзгаришини ўрганишдан иборат.

Адабиётлар шарҳи. М.Азимова, Г.Ишонкулова, С.Бегимкулова тажриба натижалари хулосаларига кўра, кузги юмшоқ буғдой навлари уруғлари экиш муддатлари кечикиши оқибатида экиш меъёрларига боғлиқ бўлмаган ҳолда уруғлар унувчанлигининг пасайиши кузатилади [1; 16-17-бет].

Б.А.Дорохов, Н.М.Васильеванинг таъкидлашича, кузги буғдой уруғлари 1-2 °С да уна бошлайди. Паст ҳарорат кузатилганида, униб чиқиш жараёни секинлашади. Униб чиқиш босқичи тез ўтиши учун ўртача кунлик ҳарорат 12-14 бўлиши зарур. 14-16 °С ўртача кунлик ҳароратда буғдой уруғларидан 7-9 кунда майсалар униб чиқади [2; 106-бет].

Уруғ ерга тушганидан тўлиқ униб чиққунгача 116-139 °С эффектив ҳарорат талаб этади. Ўсимликларда метоболизм жараёни бшланиши ва меъра кечиши учун эса 3-40 °С зарур [3; 26-31-бет]

Материал ва услублар. Тажрибада майдонига вариантларни жойлаштириш ва мавсум давомида фенологик кузатувлар олиб бориш, ҳисоб ва таҳлиллар умумқабул қилинган (Бутун иттифоқ Ўсимликшунослик институти, ВИР, 1984) услубияти ва “Дала тажрибаларини ўтказиш услублари” (ЎзПИТИ, 2007) услубий қўлланмаларидан фойдаланилган ҳолда амалга оширилди.

Тадқиқот натижалари. Олиб борилган илмий тадқиқот ишида кузги юмшоқ буғдой нав ва тизмаларининг дала шароитида унувчанлиги, қишловдан олдин ва кейинга кўчат сони каби кўрсаткичлар таҳлилларига кўра, андоза сифатида олинган Чиллаки нави уруғлари 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 331,2 донани ташкил этиб, навнинг дала унувчанлиги 82,8% ни қайд этганлиги аниқланди.

Тажрибада синовдан ўтаётган тизмалар орасида энг яхши натижа АС-2016-Д27 (Биллур) тизмасида кузатилиб, 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 360,4 донани, дала унувчанлиги 90,1% ни ташкил этди. Бу натижа андоза Чиллаки нави нисбатан 1

м² майдонда униб чиққан кўчат сони 29,2 донага, дала унувчанлиги эса 7,3% га юқори бўлганлиги аниқланди. 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони энг кам АС-2016-Д12 тизмасида 324,1 дона бўлиб, дала унувчанлиги 81,1% ни қайд этди. АС-2016-Д12 тизмасида 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони АС-2016-Д27 (Биллур) тизмасидан 36,1 донага, дала унувчанлиги эса 9,0% га кам бўлганлигини 4.2 жадвалдан кўриш мумкин.

Тадқиқотда юқори кўрсаткичлар бир қанча тизмаларда кузатилди, жумладан АС-2016-Д18 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 354,0 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 88,5% ни ташкил этди. АС-2016-Д5 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 347,4 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 86,8% ни ташкил этди. АС-2016-Д5 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 346,0 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 86,5% ни ташкил этди. АС-2016-Д13 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 342,4 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 85,6% ни ташкил этди. АС-2016-Д34 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 336,3 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 84,1% ни ташкил этди. АС-2016-Д22 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 334,8 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 83,7% ни ташкил этди. АС-2016-Д46 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 334,0 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 83,5% ни ташкил этди. Олинган натижалар таҳлилидан шу маълум бўлдики, андоза навга нисбатан юқори натижа қайд этган тизмалар билан бир қаторда аксинча паст натижа кўрсатган тизмалар ҳам мавжуд. Масалан, АС-2016-Д25 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 326,2 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 81,6% ни ташкил этиб, андоза Чиллаки навидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 5,0 донага кам, дала унувчанлиги 0,8% га паст бўлган. АС-2016-Д30 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 324,3 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 81,1% ни ташкил этиб, андоза Чиллаки навидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 6,7 донага кам, дала унувчанлиги 1,7% га паст бўлган. АС-2016-Д12 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 324,1 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 81,0% ни ташкил этиб, андоза Чиллаки навидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 6,9 донага кам, дала унувчанлиги 1,8% га паст бўлган. АС-2016-Д42 тизмасида уруғларидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 322,5 донани, дала унувчанлиги кўчат сонига мос равишда 80,6% ни ташкил этиб, андоза Чиллаки навидан 1 м² майдонда униб чиққан кўчат сони 8,7 донага кам, дала унувчанлиги 2,2% га паст бўлган. Юқоридаги тизмалар андоза навга нисбатан жуда катта фарқ билан паст натижа қайд этмаган бўлсада, тажрибада энг юқори кўрсаткич қайд этган тизмадан етарли даражада паст натижа кўрсатган.

4.2-жадвал

Кузги юмшоқ буғдой нав ва тизмалари уруғларининг унувчанлиги ва кўчат қалинлиги
2023-2025 йй

№	Нав ва тизмалар номи	Амал даври бошида, м ² /дона	Уруғларнинг дала унувчанлиги, %	Қишловдан кейин, м ² /дона	Нобуд бўлганлари, %	Амал даври охирида, м ² /дона
1	Чиллаки St	331,2	82,8	303,6	8,3	292,2
2	АС-2016-Д5	347,4	86,8	322,9	7,1	310,5
3	АС-2016-Д18	354,0	88,5	325,6	8,0	312,9
4	АС-2016-Д34	336,3	84,1	306,3	8,9	295,4
5	АС-2016-Д46	334,0	83,5	302,6	9,4	291,8
6	АС-2016-Д24	332,0	83,0	298,4	10,1	286,9
7	АС-2016-Д42	322,5	80,6	290,4	10,0	280,4
8	АС-2016-Д25	326,2	81,6	284,9	12,7	273,7
9	АС-2016-Д27 (Биллур)	360,4	90,1	338,5	6,1	327,4
10	АС-2016-Д13	342,4	85,6	307,6	10,1	295,4
11	АС-2016-Д6	346,0	86,5	319,0	7,8	307,3
12	АС-2016-Д22	334,8	83,7	307,2	8,3	295,1
13	АС-2016-Д12	324,1	81,0	292,9	9,6	281,1
14	АС-2014-Д30	324,3	81,1	289,7	10,6	281,3

Қишловдан кейин ҳамда амал даври охирида кўчатлар сони ҳисобдан ўтказилганида, амал даври бошидаги кўчат сонига нисбатан камайиб борганлиги кузатилди.

Қишловдан кейинги кўчат сони санокдан ўтказилганида, андоза Чиллаки навида 1 м² майдонда қишловдан кейинги кўчат сони 303,6 донани, нобуд бўлган кўчатлар 8,3% ни ёки 27,6 донани ташкил этган бўлса, амал даври охиридаги кўчат сони 292,2 донани қайд этганлиги аниқланди. Қишловдан сўнг нобуд бўлган ўсимликлар фоизи энг юқори тизма АС-2016-Д25 бўлиб, кўрсаткич 12,7% ни ёки 41,3 донани қайд этган бўлса, қишловдан кейинги кўчат сони 284,9 м²/донани, амал даври охиридаги кўчат сони 273,7 донани ташкил этди. Энг яхши натижа АС-2016-Д27 (Биллур) тизмасида аниқланиб, 1 м² майдонда қишловдан кейинги кўчат сони 338,5 донани, нобуд бўлган кўчатлар 6,1%ни ёки 21,9 донани ташкил этган бўлса, амал даври охиридаги кўчат сони 327,4 донани қайд этиб, андоза Чиллаки нави билан таққослаганда 2,2% ёки 6,0 донага

ўсимликлар камроқ нобуд бўлган.

Тажрибадаги АС-2016-Д24 ва АС-2016-Д13 тизмаларида қишловдан кейин нобуд бўлган ўсимликлар фоизи бир хил 10,1% ташкил этган бўлса, АС-2016-Д24 тизмасида қишда 33,6 дона, АС-2016-Д13 тизмасида 34,8 дона кўчат сони йўқотилган. Бу фарқ албатта униб чиққан ўсимликлар сонининг турлича экинлигига боғлиқ. Қишловдан кейинги кўчат сони АС-2016-Д24 тизмасида 298,4 дона, АС-2016-Д13 тизмасида 307,6 дона, амал даври охиридаги кўчат сони мос равишда 286,9 ва 295,4 донани ташкил этди.

Ўрганилаётган АС-2016-Д30 тизмасида 1 м² майдонда қишловдан кейинги кўчат сони 289,7 донани, нобуд бўлган кўчатлар 10,6% ни ёки 34,6 донани, амал даври охиридаги кўчат сони 281,3 донани ташкил этди. АС-2016-Д42 тизмасида 1 м² майдонда қишловдан кейинги кўчат сони 290,4 донани, нобуд бўлган кўчатлар 10,0% ни ёки 32,1 донани, амал даври охиридаги кўчат сони 280,4 донани ташкил этди. АС-2016-Д12 тизмасида 1 м² майдонда қишловдан кейинги кўчат сони 292,9 донани, нобуд бўлган кўчатлар 9,6% ни ёки 31,2 донани, амал даври охиридаги кўчат сони 281,1 донани ташкил этди. АС-2016-Д46 тизмасида 1 м² майдонда қишловдан кейинги кўчат сони 302,6 донани, нобуд бўлган кўчатлар 9,4% ни ёки 31,4 донани, амал даври охиридаги кўчат сони 291,8 донани ташкил этди.

Хулоса. Олинган натижалардан шуни хулоса қилиш мумкинки, синовдан ўтаётган тизмаларнинг кўчат қалинлиги ва қишловдан чиқишдаги натижаларининг турлича бўлиши уларнинг ташқи абиотик стресс омилларининг таъсирига чидамлилигига боғлиқ ҳолда ўзгарган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Азимова М., Ишонқулова Г., Бегимқулова С. Кузги юмшоқ буғдой навлари дала унувчанлигига экиш муддати, экиш меъёри ва ўғит меъёрларининг таъсири // Агроилм журнали. Тошкент. 2021. №3 (73). –Б. 16-17.
2. Дорохов Б.А., Васильева Н.М. Современные погодные условия и их воздействие на хозяйственные показатели озимой пшеницы // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2019. -С. 106.
3. Евдокимов М.Г., Юсов В.С., Пахотина И.В. Зависимость урожайности и качества зерна твёрдой яровой пшеницы от метеорологических факторов в южной лесостепи Западной Сибири. Зерновое хозяйство России. 2020. № 5. -С. 26-31. DOI: <https://doi.org/10.31367/2079-8725-2020-71-5-26-31>.
4. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари. ЎзПТИ услубий қўлланмаси. Тошкент. 2017. -Б. 175.

INGLIZ VA O'ZBEK BADIY MATNLARIDA STILISTIK VOSITALARNING TARJIMADAGI O'RNI: QIYOSIY TAHLIL

Raximboeva Mashhura Bakhtiyar kizi

Urganch RANCH texnologiya universiteti Xalqaro hamkorlik bo'limi yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya . Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek badiiy matnlarida qo'llaniladigan stilistik vositalarning tarjimadagi o'rnini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ish davomida frazeologizm, idiom, metafora va epitet kabi ifoda vositalarining tarjimada qanday aks etishi va ularni boshqa tilga o'tkazishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, badiiy matnning uslubi, ohangi va obrazlilikini saqlab qolish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijasida tarjimonlar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilib, ular badiiy tarjima sifatini yanada yaxshilashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, stilistik vositalar, frazeologizm, idiom, metafora, epitet, tarjima usullari, madaniy moslik, qiyosiy tahlil.

Kirish.

Tarjimashunoslik — lingvistika va madaniyatshunoslikni birlashtiruvchi soha bo'lib, matni bir tildan boshqa tilga o'tkazish jarayonini o'rganadi. Badiiy tarjima esa nafaqat so'zma-so'z ekvivalentlik, balki matnning stilistik, ritmik, madaniy va estetik qatlamlarini saqlashni talab qiladi. Ingliz va o'zbek tillari lingvistik jihatdan farq qilishi bilan birga, badiiy matnda ishlatiladigan frazeologizm, idiom, metafora va epitetlarning kontekstga mosligini saqlash ham muhimdir.

Masalan, inglizcha “to break the ice” iborasini so'zma-so'z o'zbek tiliga tarjima qilish noto'g'ri bo'ladi; badiiy matnda esa “munosabatni boshlash” yoki “muzni eritish” tarzida kontekstga moslashtirish kerak bo'ladi. Shu bois, zamonaviy tarjimashunoslikda stilistik vositalarni o'rganish va ularni maqsad tilga moslashtirish alohida ahamiyatga ega.

Tarjima jarayonidagi asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

1. Stil va ohangni saqlashdagi qiyinchiliklar;
2. Madaniy kodlar va frazeologik birliklarni boshqa tilga moslashtirishdagi muammolar;
3. Badiiy matnlarning ritm va obrazlilik xususiyatlarini yetkazishdagi qiyinchilik;
4. Tarjima strategiyalari va uslublarining matn turiga mos kelmasligi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – ingliz va o'zbek badiiy matnlarida stilistik vositalarni qiyosiy tahlil qilish, tarjimada yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni hal qilish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqishdir.

Dolzarblik

Globalizatsiya va xalqaro madaniy aloqalar badiiy tarjimani nafaqat ilmiy, balki amaliy sohada ham dolzarb qildi. Xalqaro kitob nashrlari, romanlar, hikoyalar va maqolalar

tarjimasida stil va madaniy moslik muhim ahamiyatga ega. Ingliz badiiy matnlarida ishlatiladigan metafora, epitet va idiomlar o‘zbek tilida aniq ekvivalentga ega bo‘lmasligi sababli, tarjimonning vazifasi ularni madaniy va stilistik kontekstga moslashtirishdir.

Badiiy matnning estetik qiymati matnning stil, ritm, obrazlilik va ma’no qatlamlariga bog‘liq. Shu sababli, stilistik vositalarni qiyosiy tahlil qilish va tarjimada ularni moslashtirish strategiyalarini ishlab chiqish zamonaviy tarjimashunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Tadqiqotning maqsadlari

1. Ingliz va o‘zbek badiiy matnlaridagi stilistik vositalarni qiyosiy tahlil qilish;
2. Tarjimadagi stil, ritm va obrazlilikni saqlash strategiyalarini aniqlash;
3. Frazologizm, idiom va metaforalarning tarjimada moslashtirish usullarini ishlab chiqish;
4. Badiiy matnlarni tarjima qilishda samarali lingvistik va stilistik strategiyalarni tavsiya qilish.

Nazariy asoslar

Badiiy tarjimada stilistik vositalar — matnning hissiy va estetik ifodasini shakllantiruvchi elementlar hisoblanadi. Tarjima nazariyasi sohasida Peter Newmark (1988) stilistik va kommunikativ yondashuvlarni ajratgan, har bir matn turiga mos tarjima strategiyasini qo‘llashni tavsiya qilgan. Venuti (1995) esa tarjimonning rolini va madaniy kodlarni uzatishdagi qiyinchiliklarni ta’kidlaydi.

O‘zbek tilshunoslik manbalarida Mahmudova (2018) va Qodirova (2021) frazeologizm va idiomalarni tarjimada saqlashning strategik masalalarini ko‘rib chiqadi. Shu bilan birga, Sobirova (2024) badiiy matnlar uchun stilistik moslikni saqlash metodlarini tahlil qilgan.

Metodologiya

Tadqiqot quyidagi metodlar asosida amalga oshiriladi:

1. Qiyosiy lingvistik tahlil: Ingliz va o‘zbek badiiy matnlarining frazeologizm, idiom, metafora va epitetlarini tahlil qilish;
2. Madaniy-kontekstual tahlil: Har bir stilistik vositaning madaniy va lingvistik ma’nosini aniqlash;
3. Stilistik tahlil: Tarjima matnlarida stil, ritm va obrazlilik uyg‘unligini baholash;
4. Tahliliy metod: Tarjima strategiyalari va uslublarining samaradorligini qiyosiy tahlil qilish;

Tahlil uchun ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilingan hikoya va roman parchalari, shuningdek, professional tarjimonlarning ishlanmalari korpus sifatida ishlatiladi.

Kutilayotgan natijalar

1. Ingliz va o‘zbek badiiy matnlaridagi stilistik vositalarning qiyosiy tahlili;
2. Tarjima jarayonida madaniy va stilistik moslikni saqlash bo‘yicha tavsiyalar;
3. Frazologizm, idiom va metaforalarni badiiy tarjimada moslashtirish strategiyalari;

4. Badiiy matnlar uchun lingvistik va stilistik tavsiyalar to'plami, tarjimonlar uchun amaliy qo'llanma;
5. Tarjima sifatini oshirishga yordam beradigan qiyosiy tahlil asosida metodologik tavsiyalar.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijasida ingliz va o'zbek badiiy matnlarida stilistik vositalarning tarjimadagi o'zni qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot ko'rsatdiki, frazeologizm, idiom, metafora va epitet kabi stilistik birliklar tarjimada so'zma-so'z uzatilsa, matnning ma'nosi va badiiy-estetik qadriyatlari yo'qolishi mumkin. Shu bois, tarjimashunoslikda matnning lingvistik va madaniy qatlamlarini hisobga olish muhimdir.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki:

1. Tarjimon madaniy kontekstni hisobga olib, frazeologizm va idiomalarni moslashtirganda matn tabiiy va tushunarli bo'ladi;
2. Badiiy matnning stil, ritm va obrazlilik xususiyatlarini saqlash uchun qiyosiy tahlil va kontekstual yondashuv zarur;
3. Tarjima jarayonida ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi lingvistik va madaniy tafovutlarni hisobga olish matn sifatini sezilarli darajada oshiradi;
4. Badiiy va ilmiy matnlar uchun alohida tarjima strategiyalarini ishlab chiqish zarur, chunki har bir matn turi stilistik yondashuvni talab qiladi.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tarjimonning professional nazorati va tahriri badiiy matn sifatini saqlashda ajralmas vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari tarjimonlar va tarjima nazariyasi bo'yicha mutaxassislar uchun amaliy tavsiyalarni shakllantirishda foydali bo'ladi, xususan: frazeologizm, idiom va metaforalarni tarjimada to'g'ri aks ettirish strategiyalari ishlab chiqilishi mumkin.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek badiiy matnlarini tarjima qilishda stilistik vositalarni to'g'ri qo'llash va ularning madaniy kontekstdagi mosligini ta'minlashga qaratilgan samarali metodologik asos yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Newmark, Peter (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
2. Venuti, Lawrence (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
3. Baker, Mona (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
4. Catford, J.C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.
5. Nida, Eugene A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: E.J. Brill.
6. Mahmudova, D. (2018). "Madaniy kontekst va tarjima nazariyasi." *O'zbek tili va adabiyoti jurnali*, 3-son, 34–42-bet.

7. Qodirova, M. (2021). “Ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning tarjima muammolari.” *Theory and Analytical Aspects of Recent Research*.
8. Sobirova, G. (2024). “Badiiy matnni tarjima qilishning nazariy asoslari.” *The Lingua Spectrum*.
9. Shermatova, B. (2025). “O‘zbekiston tarjimashunosligining zamonaviy tadqiqotlari.” *Ilmiy xabarlar jurnali*.
10. Lakoff, George & Johnson, Mark (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

**O‘ZBEKISTONNING INNOVATSION STRATEGIYASIDA XALQARO
HAMKORLIK****Turgunova Navbahor Baxtiyor Qizi**

Namangan davlat pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti Texnologik ta'lim
yonalishi 1-bosqich TXT-AU-25 guruh talabasi

Ilmiy raxbar:**Rafiqova Gulnoza Valijonovna****Siyosiy fanlar falsafa doktiri (PhD)****E-mail:navbahorturgunova675@gmail.com****ANNOTATSIYA**

Mazkur maqola O‘zbekistonning innovatsion strategiyasida xalqaro hamkorlikning rolini o‘rganadi. Innovatsiyalarni rivojlantirish va texnologik taraqqiyotni ta‘minlashda xalqaro tajriba va hamkorlikning ahamiyati muhimdir. Maqolada O‘zbekistonning innovatsion siyosati, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik mexanizmlari va innovatsion loyihalardagi tajribalar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va innovatsion strategiyani samarali amalga oshirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, innovatsion strategiya, xalqaro hamkorlik, texnologik rivojlanish, ilmiy tadqiqotlar, innovatsion loyihalar.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается роль международного сотрудничества в инновационной стратегии Узбекистана. Важное значение имеет международный опыт и сотрудничество в развитии инноваций и обеспечении технологического прогресса. В статье анализируется инновационная политика Узбекистана, механизмы сотрудничества с международными организациями и опыт реализации инновационных проектов. Одновременно даются рекомендации по укреплению международного сотрудничества и эффективной реализации инновационной стратегии.

Ключевые слова: Узбекистан, инновационная стратегия, международное сотрудничество, технологическое развитие, научные исследования, инновационные проекты.

ABSTRACT

This article examines the role of international cooperation in Uzbekistan's innovation strategy. The importance of international experience and cooperation in developing innovations and ensuring technological progress is important. The article analyzes Uzbekistan's innovation policy, mechanisms for cooperation with international organizations, and experiences in innovation projects. At the same time, recommendations are given for strengthening international cooperation and effectively implementing the innovation strategy.

Keywords: Uzbekistan, innovation strategy, international cooperation, technological development, scientific research, innovation projects.

KIRISH

Global iqtisodiyotning bugungi sharoitida innovatsiyalar mamlakatlarning raqobatbardoshligini oshirishda va iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda eng muhim omillardan biridir. Har qanday yangi texnologiya, ilmiy kashfiyot yoki startap loyihasi mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Shu sababli, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va rag’batlantirish uchun strategik yondashuvlar va qonunchilik tizimlari muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonning innovatsion strategiyasi mamlakatning texnologik va ilmiy rivojlanish maqsadlariga erishishga qaratilgan kompleks hujjat sifatida ishlab chiqilgan. Ushbu strategiya doirasida yangi texnologiyalarni joriy etish, ilmiy tadqiqotlar va startaplarni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, innovatorlar va tadbirkorlarni rag’batlantirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlar belgilangan. Xalqaro hamkorlik O‘zbekistonning innovatsion strategiyasida asosiy rol ni o‘ynaydi, chunki global tajriba va xalqaro standartlar innovatsion loyihalarni samarali amalga oshirish, texnologik yangiliklarni joriy etish va investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi. O‘zbekistonning ilmiy muassasalari, universitetlari va startap markazlari xalqaro tashkilotlar bilan birgalikda loyihalar ishlab chiqadi, grantlar va dasturlar orqali moliyalashtirish oladi, shuningdek, intellektual mulkni himoya qilish va patentlash jarayonlarida xalqaro tajribadan foydalanadi. Mazkur maqolada O‘zbekistonning innovatsion strategiyasida xalqaro hamkorlikning ahamiyati, amaliy mexanizmlari, dolzarb muammolari va istiqboldagi tavsiyalari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, maqola strategiyaning samaradorligini oshirish va mamlakatning texnologik rivojlanishida xalqaro tajribadan maksimal darajada foydalanish yo‘llarini ko‘rsatishga qaratilgan.

O‘ZBEKISTONNING INNOVATSION STRATEGIYASINING ASOSIY MAQSADLARI

O‘zbekistonning innovatsion strategiyasi mamlakatning iqtisodiy va texnologik rivojlanishini ta’minlash, raqobatbardoshligini oshirish va ilmiy salohiyatni kuchaytirishga qaratilgan kompleks hujjat sifatida ishlab chiqilgan. Strategiyaning asosiy maqsadlari bir nechta yo‘nalishda amalga oshiriladi: Birinchidan, innovatsion faoliyatni rag’batlantirish va texnologik yangiliklarni joriy etish¹.

¹ World Intellectual Property Organization (WIPO). WIPO Intellectual Property Handbook. Geneva, 2020. 250 b.

“NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA’LIMNING INNOVATSION YO’NALISHLARI”

O‘ZBEKISTONNI XALQARO REYTINGLARDAGI KO‘RSATKICHLARINI KO‘TARISHNING TARIXIY VA SIYOSIY AHAMIYATI

Insoniyat taraqqiyoti, barcha sohalarda kechayotgan globallashuv jarayonlar, sifat va tarkibiy o'zgarishlar xalqaro hamkorlik va aloqalarni yangi bosqichga ko'tarish barobarida har bir mustaqil mamlakatning ushbu holatlarga yangicha qarashga, ular bilan birga odim tashlash vazifasini ko'ndalang qo'yimda. Bu esa, eng avvalo, o'sha mamlakatning jahon miqyosidagi o'rni, xalqaro reyting va ko'rsatkichlarda tutgan mavqei bilan belgilanadi.

Bugun hayotning har bir jabhasida yangilik va bunyodkorlik ishlari jadal sur'atlarda davom etmoqda. Tabiiyki, bunday yangilanishlar natijasi nafaqat xalqimiz hayotida, balki nufuzli xalqaro reyting va indekslar ko'rsatkichlarida ham o'z ifodasini topayotir.

Aytish kerakki, xalqaro reyting va indekslar har bir mamlakatning rivojlanish jarayonini o'zida namoyon etib, davlat boshqaruvi sifati, aholining turmush darajasi, inson huquqlari muhofazasi, tadbirkorlik faoliyati va xorijiy investorlar uchun qulay muhit, barqaror iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlik kabi muhim jihatlarning ko'zgusidir. Bu jihatlar mamlakatimizdagi islohotlar mohiyatida ham mujassam. Bularning barchasi inson qadriini ulug'lashga, odamlarning hayotdan rozi va mamnun bo'lib yashashini ta'minlashga xizmat qilishi bilan yanada teran mazmun kasb etadi.

Prezidentimizning shu yil 2 iyunda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reyting va indekslardagi o'rini yaxshilash hamda davlat organlari va tashkilotlarida ular bilan tizimli ishlashning yangi mexanizmini joriy qilish to'g'risida"gi farmoni yurtimizda bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlarni yangi bosqichga ko'tarishda muhim dasturlamal bo'ldi.

Bu yangi texnologiyalar, ilmiy kashfiyotlar va startap loyihalarni amalga oshirishni qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi. Shu yo'l bilan iqtisodiyotning turli sohalarida samaradorlik oshadi va raqobatbardoshlik kuchayadi. Ikkinchidan, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish va universitetlar, ilmiy markazlar hamda xususiy sektor o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash. Innovatsion strategiya doirasida ilmiy loyihalarni moliyalashtirish, grantlar va xalqaro dasturlar orqali tajriba almashish imkoniyatlari yaratiladi. Uchinchidan, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va global tajribadan foydalanish. Bu patent va intellektual mulk himoyasi, texnologik yechimlarni joriy etish hamda investitsiyalarni jalb qilishda muhimdir. Xalqaro loyihalarda ishtirok etish O'zbekistonning innovatsion loyihalarini global miqyosga chiqarishga yordam beradi. Shuningdek, strategiya orqali iqtisodiy diversifikatsiya, yangi ish o'rinlarini yaratish va texnologik rivojlanishga asoslangan barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsad qilinadi. Shu bilan birga, innovatsion strategiya mamlakatning milliy resurslari, ilmiy salohiyati va xalqaro hamkorlik imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishga qaratilgan.

XALQARO HAMKORLIK MEXANIZMLARI

O'zbekistonning innovatsion strategiyasida xalqaro hamkorlik muhim o'rin tutadi, chunki innovatsion loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish va texnologik yangiliklarni joriy etish uchun global tajriba va resurslardan foydalanish zarur. Xalqaro hamkorlik bir nechta asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Birinchidan, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik orqali mamlakat grantlar, texnik yordam va tajriba almashish imkoniyatlariga ega bo'ladi². BMT, Yevropa Ittifoqi, Xalqaro moliya institutlari va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik O'zbekistonning ilmiy va texnologik salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, ilmiy va akademik hamkorlik orqali universitetlar va ilmiy markazlar xalqaro universitetlar va tadqiqot institutlari bilan birgalikda loyihalar amalga oshiradi.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekistonning Innovatsion Rivojlanish Strategiyasi. Tashkent, 2019. 80 b.

“NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA’LIMNING INNOVATSION YO’NALISHLARI”

Mexanizm	Tavsif	Izoh
Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik	BMT, Yevropa Ittifoqi, Xalqaro moliya institutlari bilan loyihalar va dasturlar amalga oshiriladi	Grantlar, texnik yordam va tajriba almashish orqali mamlakat ilmiy va texnologik salohiyatini oshiradi
Ilmiy va akademik hamkorlik	Universitetlar va ilmiy markazlar xalqaro universitetlar va tadqiqot institutlari bilan birgalikda loyihalar olib boradi	Loyiha moliyalashtiriladi, texnologik yechimlar sinovdan o‘tadi va innovatsiyalar samarali joriy etiladi
Xalqaro grant va dasturlar	Innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash uchun xalqaro moliyaviy resurslar jalb qilinadi	Startaplar va innovatorlar global bozor va ilmiy hamjamiyat bilan bog‘lanadi
Patent va intellektual mulk himoyasi	Patentlar, mualliflik huquqlari va sanoat namunalari orqali intellektual mulk himoyalani	WIPO va TRIPS kabi xalqaro bitimlar innovatorlarning huquqlarini bir nechta mamlakatda ta‘minlaydi
Investitsiyalar va texnologik transfer	Xorijiy investitsiyalar jalb qilinadi, yangi texnologiyalar import qilinadi va ishlab chiqarishga joriy etiladi	Innovatsion loyihalarni amalga oshirish samaradorligi oshadi, iqtisodiy rivojlanishga hissa qo‘shadi

Izoh: Jadval xalqaro hamkorlik mexanizmlarini bir qarashda tushunishga yordam beradi. Har bir mexanizm O‘zbekistonning innovatsion strategiyasida ilmiy va texnologik rivojlanishni ta‘minlash, startap va innovatorlarni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, global tajribadan foydalanish imkonini beradi³.

Bu hamkorlik ilmiy loyihalarni moliyalashtirish, texnologik yechimlarni sinovdan o‘tkazish va innovatsiyalarni joriy etishda samaradorlikni oshiradi. Uchinchidan, xalqaro grantlar va ilmiy dasturlar innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlashda muhim manba hisoblanadi. Ushbu dasturlar startaplar va innovatorlarni global bozor va ilmiy hamjamiyat bilan bog‘laydi hamda ularni rivojlanishga rag‘batlantiradi. Shuningdek, patentlar, mualliflik huquqlari va sanoat namunalari orqali intellektual mulkni xalqaro miqyosda himoya qilish ham hamkorlikning asosiy mexanizmlaridan biridir. WIPO va TRIPS kabi xalqaro bitimlar innovatorlarga o‘z huquqlarini bir nechta mamlakatda ta‘minlash imkonini beradi. Bundan tashqari, xalqaro hamkorlik texnologik transfer va investitsiyalarni jalb qilish imkonini yaratadi. Bu orqali yangi texnologiyalar import qilinadi, ishlab chiqarish jarayonlariga joriy etiladi va innovatsion loyihalar samarali amalga oshiriladi.

³ United Nations Development Programme (UNDP). Innovation and Technology for Sustainable Development. New York, 2021. 120 b.

INNOVATSION LOYIHALARDA XALQARO TAJRIBA

O'zbekistonning innovatsion rivojlanishida xalqaro tajriba muhim ahamiyatga ega. Innovatsion loyihalarni amalga oshirishda boshqa mamlakatlarning ilg'or texnologiyalari, ilmiy yondashuvlari va startap tizimlari o'rganiladi hamda joriy qilinadi. Bu tajriba mamlakatning ilmiy va texnologik salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Xalqaro tajriba orqali O'zbekiston innovatorlari va startap markazlari yangi texnologiyalarni sinovdan o'tkazadi, ilmiy tadqiqot metodlarini takomillashtiradi va loyihalarni global standartlarga moslashtiradi. Shu bilan birga, innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda xalqaro grantlar, ilmiy dasturlar va investitsiya imkoniyatlari faol qo'llaniladi, bu esa loyihalarning samaradorligini oshiradi. Xalqaro tajriba shuningdek, patentlash va intellektual mulkni himoya qilish sohasida ham muhimdir. Boshqa mamlakatlarning ilg'or qonunchilik tizimlarini o'rganish orqali O'zbekiston o'z patent va mualliflik tizimini takomillashtiradi hamda innovatorlarining huquqlarini samarali himoya qiladi. Shu tarzda, xalqaro tajriba O'zbekistonning innovatsion loyihalarini global miqyosga olib chiqish, ilmiy va texnologik salohiyatni oshirish, startaplarni rivojlantirish va investitsiyalarni jalb qilishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi⁴. Bu esa mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va raqobatbardoshligini mustahkamlashga yordam beradi.

XULOSA

O'zbekistonning innovatsion strategiyasida xalqaro hamkorlik mamlakatning texnologik va ilmiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Xalqaro tashkilotlar, universitetlar va tadqiqot institutlari bilan hamkorlik innovatsion loyihalarni amalga oshirish, grantlar va moliyaviy resurslarni jalb qilish, shuningdek, startap va ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Xalqaro tajriba orqali mamlakat yangi texnologiyalarni joriy etadi, ilmiy tadqiqot metodlarini takomillashtiradi va patent hamda intellektual mulk himoyasi tizimini rivojlantiradi. Shu tarzda, xalqaro hamkorlik O'zbekistonning innovatsion strategiyasini global miqyosga olib chiqish, investitsiyalarni jalb qilish va startaplarni rivojlantirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Kelajakda strategiyani yanada samarali amalga oshirish uchun xalqaro hamkorlikni kengaytirish, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash va kadrlar salohiyatini oshirish dolzarb vazifa bo'lib qoladi. Bu esa mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi, ilmiy salohiyatining oshishi va global raqobatbardoshligining mustahkamlanishiga bevosita hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. World Intellectual Property Organization (WIPO). WIPO Intellectual Property Handbook. Geneva, 2020. 250 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekistonning Innovatsion Rivojlanish Strategiyasi. Tashkent, 2019. 80 b.

⁴ European Union. Innovation Cooperation with Central Asia. Brussels, 2020. 95 b.

3. United Nations Development Programme (UNDP). Innovation and Technology for Sustainable Development. New York, 2021. 120 b.
4. European Union. Innovation Cooperation with Central Asia. Brussels, 2020. 95 b.
5. Maskus, K. E. Private Rights and Public Problems: The Global Economics of Intellectual Property. Peterson Institute for International Economics, 2000. 280 b.
6. Kur, A. International Intellectual Property Law: Cases and Materials. Cambridge University Press, 2018. 410 b.
7. Cornish, W., Llewelyn, D. Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. Sweet & Maxwell, 2019. 600 b.

SHAYBONIYLAR DAVRIDA BUXORODA IQTISODIY HAYOT*I.M. Xaydarov**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “Markaziy Osiyo xalqlari tarixi”
kafedrası professorı, tarix fanları doktori (DSc).**Abduxoliqova Sevara Qarshiboy qizi**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “sharq mamlakatlari tarixi”
yo‘nalishi 2-kurs talabasi.**E-mail: izzatillakhon@gmail.com abduxoliqovasevara79@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XV–XVI asrlarda Shayboniy sulolasining Buxoro xonligidagi iqtisodiy hayoti tadqiq etiladi. Manba sifatida Hoffiz Tanish Buxoriyning «Abdullanoma» (Sharafnomai Shohiy), zamonaviy tarixiy asarlar, o‘quv qo‘llanmalar va arxiv ma‘lumotlari o‘rganildi[1][2]. Tahlil qishloq xo‘jaligi (sug‘orish, asosiy ekinlar), hunarmandchilik (asosan to‘qimachilik, qora metall, temir va qog‘oz ishlab chiqarish), ichki va tashqi savdo, hamda soliq tizimi kabi asosiy bo‘limlarga qaratildi. Natijada, Shayboniylar davrida amalga oshirilgan pul islohotlari va sug‘orish inshootlari iqtisodni barqarorlashtirgan, savdo-sotiq ko‘lami kengayganligi aniqlangan. Shu bilan birga, og‘ir soliq yuklari dehqonlarning noroziligiga sabab bo‘lganligi qayd etildi[3][4].

Kalit so‘zlar: Shayboniylar, Buxoro xonligi, iqtisodiy hayot, qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, savdo, soliq.

Kirish. Shayboniylar – Mavloviy Naxliy (Shayboniyxon) sulolasi vakillari bo‘lib, ular 1500-1598-yillarda Buxoro xonligini boshqargan. Muhammad Shayboniyxon markazlashgan davlat tuzib, Temuriylar davridan qolgan hududlarni egalladi[5]. Ushbu sulola vakillarining iqtisodiy va madaniy islohotlari Movarounnahr tarixida muhim o‘rin tutadi. Hoffiz Tanish Buxoriy yozgan «Abdullanoma» asari Shayboniylar davrida Buxoroning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotiga guvoh bo‘lgan muhim tarixiy manbadir[1]. Maqolada Buxoro xonligining Shayboniylar davridagi iqtisodiy hayoti — qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, savdo, va soliqlar jihatlari o‘rganiladi. Asosiy tadqiqot masalalari sifatida davr iqtisodiyotining tuzilishi, pul va soliq siyosati hamda tashqi savdo aloqalari ko‘rib chiqildi. Tadqiqot davomida «Abdullanoma»dan tashqari Zamonaviy tarixshunoslik ishlaridan ham foydalanildi (badiiy va akademik manbalar, o‘quv darsliklari).

Metodlar

- **Manbalar tahlili.** Tadqiqot uchun Hoffiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma”si (Sharafnomai Shohiy) va boshqa asosiy tarixiy hujjatlar o‘rganildi. Shuningdek, zamonaviy tarixiy-adabiy manbalar (Tarix-kitob o‘quv qo‘llanmalari, ilmiy maqolalar) va ensiklopedik ma‘lumotlar qamrab olindi[1][2].

- Tarkibiy tahlil. To‘plangan ma’lumotlardan qishloq xo‘jaligi (sug‘orish tarmoqlari, asosiy ekinlar), hunarmandchilik (tarmoq turlari, mahsulotlar), savdo (ichki va tashqi yo‘nalishlar), soliqlar va iqtisodiy voqealar jadvali ajratib olindi. Keltirilgan hujjatlar tahlili asosida Shayboniylar davridagi iqtisodiy strategiya va asosiy islohotlar tahlil qilindi.
- Taqqoslash va statistik baho. Qo‘lga olingan ma’lumotlar solishtirildi: masalan, biror davrga oid soliq stavkalari mavjud bo‘lmasa, yaqin davrlar yoki solnomalardagi ma’lumotlar orqali taxminiy baho berildi. Agar aniq raqam topilmasa, bu haqda ochiq yozib o‘tildi. Natijalarga kengroq kontekst berish uchun qo‘shimcha xalqaro manbalar (muddatli iqtisodiy rivojlanish, geosiyosiy vaziyat) ham keltirildi.

Natijalar

- Qishloq xo‘jaligi. Shayboniylar davrida sug‘orish tarmoqlari sezilarli darajada kengaytirilgan[6][7]. Amudaryo va Zarafshon daryolaridan tortib Sangzor, Chirchiq, Vaxsh, Murg‘ab kabi daryolardan ham kanallar qazib olingan. Masalan, Abdullaxon II 1583-yilda Nurota tumanida katta suv ombori qurib, maqsadli tomorqa yerlarga sug‘orish suvini yetkazgan[6]. Davlatda yer egaligining uch turi bo‘lib, asosan amlok (amirlar va zodagonlarning yerlari), mulk (shaxsiy yer) va vaqf (diniy muassasalar mulki) yerlari mavjud edi[4]. Dehqonlarning yeri asosan ijara asosida bo‘lgan, ularni og‘ir soliqdan (xirojdan) qutqarish maqsadida ko‘plab yot hosilalar qayta ishlanib, yerlar band qilindi. Sug‘orish infratuzilmasiga kiritilgan investitsiyalar qishloq xo‘jaligi hosilini oshirib, dehqonchilik rivojiga turtki berdi.

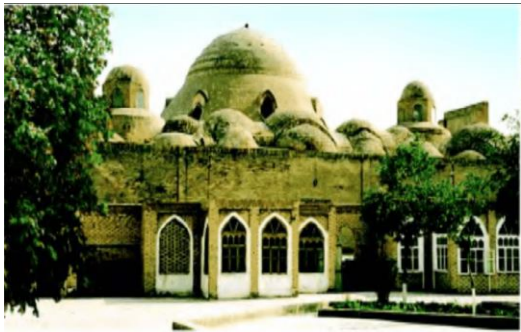
1-rasm. Zarafshon daryosida XVI asrda qurilgan sug‘orish ko‘prigi (suv taqsimlovchi inshoot). Suv inshootlari ayni paytda ham dehqonchilikka xizmat qiladi[6][7].

- Hunarmandchilik. Shaharlarda va yirik qishloqlarda hunarmandchilikning bir necha turlari ravnaq topgan. Ayniqsa to‘qimachilik (timkarlik, tikuvchilik) va metall ishlov berish (misgarlik, temirchilik, qurolsozlik) rivojlangan[8][9]. Shayboniylar davrida asosiy ishlab chiqarish tarmoqlariga ipak to‘qish, gilamchilik, temir buyumlar yasash, zargarlik buyumlari va qog‘oz tayyorlash kirgan. Hunarmand mahsulotlari nafaqat ichki bozorda, balki Yaqin Sharq va Hindiston kabi hududlarga eksport qilingan[10]. Masalan, Zarafshon vodiysida ipak o‘stirish kengayib, ipak matolari “zandanoy” kabi brend mahsulotlar sifatida

tanilgan. Hunarmandchilik iste’mol va eksport mahsulotlari ichki va tashqi talabni qondirib, iqtisodiyotning muhim tarmog‘i bo‘lgan.

- Savdo. Ichki savdo Buxoro shahri markazida shakllangan yirik rastalar va karvonsaroylar tarmog‘i orqali olib borilgan. Buxoro O‘rta Osiyoning yirik savdo markaziga aylangan, shaharda ko‘plab bozor va rastalar mavjud edi[11]. Tashqi savdoda Movarounnahr turli davlatlar bilan aloqada bo‘lgan. Sharafnomai Shohiyda Shayboniylar hukmronligida Movarounnahrning Turkiya, Hindiston, Eron va Rossiya bilan savdo aloqalari qayd etilgan[1]. Ayniqsa Abdullaxon II davrida Rossiya bilan savdo-sotiq yo‘lga qo‘yilgan, Buxoro bozoriga rus tovarlari (masalan, temir buyumlar, ipak mato) kirib kelgan. Eksport uchun ipak va gilam matolar, qurol-yarog‘, zargarlik buyumlari kabi mahsulotlar yetishtirilgan. Ichki va tashqi savdo bir-birini to‘ldirib, xonlik iqtisodiyotining barqaror o‘shishiga hissa qo‘shgan.

2-rasm. 1577-yilda Buxoroda qurilgan usti to‘la yirik bozor (Abdullaxon timi). Shayboniylar davrida yangi bozorlarning bunyod etilishi savdo-sotiq va turizmning rivojlanishiga xizmat qilgan[12][11].

Soliqlar va moliya. Davlat byudjetiga tushum ko‘pchilik marta qishloq xo‘jalik mahsulotlariga soliq evaziga kirgan. Asosiy soliq turi xiroj (ya‘ni hosildan olinadigan soliq) bo‘lib, u hosildan 30-40 foizni tashkil qilgan. Tarixiy manbalarda soliq tizimining shakllari sifatida soliq (xiroj), igto‘ (mulk sohibiga tayinlangan yer), suyurg‘ol (xususiy yer ijarasi) va tog‘ar yoki ixrijot (suv kanallari savsati uchun soliq) kabi tushunchalar qayd etilgan[13][4]. Soliq va ijaralar yig‘imining og‘irligi dehqonlarni qiynagan – manbalarda tez-tez g‘alayonlar ko‘tarilgani aytiladi[4]. Masalan, “Sharafnomai Shohiy”da ham og‘ir soliq yuklari ostida dehqonchilikning nogiron ahvoli va buning ijtimoiy asorati haqida tilga olingan. Umuman, xonlik qishloq xo‘jaligi va moliya tizimini tartibga solish uchun doimiy islohotlar olib borilgan, ammo soliqlar ko‘p bo‘lgani uchun ijtimoiy ziddiyatlar yuzaga chiqqan.

Muhokama

Tadqiqot ma‘lumotlariga ko‘ra, Shayboniylar vujudga keltirgan iqtisodiy siyosatning markaziy maqsadi davlat hokimiyatini mustahkamlash va xonligning barqarorligini ta‘minlash bo‘lgan. 1507-yildagi pul islohoti natijasida yangi vazn va tarkibdagi tangalar muomalaga chiqarilib, pul munosabatlari barqarorlashdi va savdo hajmi oshdi[3]. Abdullaxon II oltin tangalar kabi yuqori qiymatli valuta kiritib, davlat xazinasiga katta daromad keltirgan, natijada markaziy hokimiyat kuchaydi va savdo-sotiq jonlandi[14][15].

Sug‘orish infratuzilmasiga qilingan sarmoyalar (masalan, Zarafshon va Nurota kanallari, Beklarsoy to‘g‘oni) qishloq xo‘jaligi hosilini sezilarli darajada oshirib, ichki oziq-ovqat ta‘minotini kuchaytirdi[16][17]. Rivojlangan hunarmandchilik va savdo xizmatlari shaharning daromad manbalarini boyitdi. Shu bilan birga, tarixiy manbalar soliq tizimining rig‘orligi va mahalliy zodagonlarning ommaviy joy egallash siyosati tufayli ijtimoiy ziddiyatlar kuchayganini ko‘rsatadi[13][4]. Jamiyat darajasida bo‘lgan noxush voqealar (Qipchoq bosqinlari, ichki vassal munozaralari) ham iqtisodiyotga salbiy ta‘sir ko‘rsatgan.

timeline title Shayboniylar davrining asosiy iqtisodiy voqealari

1507-yilda pul islohoti (yangi tangalar joriy etildi)

1577:Buxoroda Abdullaxon **timi** qurildi

1579:Beklarsoy bandi bunyod etildi (suv ombori)

1583:Nurota tog‘lari atrofida suv ombori bitkazildi

1598:Shayboniylar davrining oxiri (Janidlar boshlandi) flowchart LR

Qishloq[Qishloq xo‘jaligi] --> Hunarmand[Hunarmandchilik] Hunarmand Savdo[Savdo]
Savdo --> Davlat[Davlat daromadi] Davlat --> Qishloq

Xulosa

Shayboniylar sulolasi davrida Buxoro xonligining iqtisodiy hayotida qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik va savdo-sotiq markaziy o‘rin egalladi[2][10]. Pul va soliqlarga oid qator islohotlar amalga oshirilib, markaziy hokimiyat mustahkamlandi va iqtisodiyotni barqarorlashtirishga erishildi[3][14]. Jumladan, 1507-yilgi pul islohoti va 1570–80 yillardagi sug‘orish inshootlari dehqonlarning ishlab chiqarishini jonlantirdi, savdo hajmi kengaydi. Shu bilan birga, og‘ir soliq yuki va mahalliy hokimiyatning shoshilinch siyosati ijtimoiy ziddiyatlarni kuchaytirdi[13][4]. Olingan natijalar, xususan «Abdullanoma» va boshqa manbalardagi ma‘lumotlar tahlili Shayboniylar davri iqtisodiyotini har tomonlama o‘rganish uchun qimmatli hujjat taqdim etadi. Kelajakda savdo mollarining turi va hajmini tahlil qilish uchun yanada kengroq arxiv ma‘lumotlarini o‘rganish zarurligi ta‘kidlanadi.

Adabiyotlar

Abdullaxon II davrida amalga oshirilgan pul islohoti va savdo-sotiq haqida Hoffiz Tanish Buxoriyning «Sharafnomayi shohiy» asarida ma‘lumot bor (uchta tilga tarjima qilingan)[5][1]. Buxoro xonligining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti to‘g‘risida o‘quv qo‘llanmalar va ilmiy maqolalar mavjud (Masalan, “XVI asrda Buxoro xonligida ijtimoiy-iqtisodiy hayot”, Tarix-kitob.uz[3]). Modern tadqiqotlar: Abdullaxon II davrida iqtisodiy va ma‘muriy islohotlar haqidagi akademik tahlillar[16]. Buxoro xonligi tarixi bo‘yicha umumiy ma‘lumotlar va ishlab chiqarish tarmoqlari haqida “Buxoro xonligi” (Vikipediya) sahifasidan foydalanilgan[2][9]. Savdo yo‘nalishlari va siyosiy tarix haqidagi izohlar uchun “Abdullanoma” (Sharafnomayi shohiy) hamda boshqa tarixiy ensiklopedik manbalar tahlil qilindi[1][11].

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.(O‘zbekcha tarjima: Mirzayev S.; Toshkent, 1951) – Salbiy qilib topish mumkin emas (onlayn) [参照: Hoffiz Tanish Buxoriy «Sharafnomayi shohiy» haqida]
2. uz.wikipedia.org/wiki/Buxoro_xonligi[2][9]
3. uz.wikipedia.org/wiki/Abdullanoma[5][1]
4. tarix-kitob.uz/o‘zbekiston-tarixi-8/xvi-asrda-buxoro-xonligida-ijtimoiy-iqtisodiy-hayot[3][12]
5. arxiv.uz/.../tarix/xofiz-tanish-buxoriy-sharafnomayi-shohiy-asari[13]
6. academiascience.com/index.php/repo/article/download/513/513/1013[7]
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Buxoro_xonligi
- 8.[3] [8] [12] [14] [17] XVI asrda Buxoro xonligida ijtimoiy-iqtisodiy hayot – Tarix hodisalari
9. <https://tarix-kitob.uz/o%ca%bbzbekiston-tarixi-8/xvi-asrda-buxoro-xonligida-ijtimoiy-iqtisodiy-hayot/>
- 10.[7] [15] [16] academiascience.com
11. <https://academiascience.com/index.php/repo/article/download/513/513/1013>
12. <https://arxiv.uz/uz/documents/slaydlar/tarix/xofiz-tanish-buxoriy-sharafnomayi-shohiy-asari>
- 13.[18] File:Map of the Khanate of Bukhara.png - Wikimedia Commons
14. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_the_Khanate_of_Bukhara.png

SHAYBONIYLAR DAVRIDA BUXORODA IJTIMOIIY HAYOT

*I.M. Xaydarov**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “Markaziy Osiyo xalqlari tarixi” kafedrasii
professori, tarix fanlari doktori (DSc).**Xasanova Zuxra Xursanali qizi**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “sharq mamlakatlari tarixi” yo‘nalishi 2-
kurs talabasi.*xasanovazuxra157@gmail.com**Annotatsiya**

Ushbu ilmiy maqola Shayboniylar sulolasi hukmronligi davridagi Buxoro xonligining ijtimoiy hayotini har tomonlama tahlil qiladi. Maqola Shayboniylar jamiyatining ijtimoiy tuzilishi, tabaqalanishi, iqtisodiy faoliyatning kundalik turmushga ta'siri, din va maorifning jamiyatdagi o'ri, oila va ayollar mavqei, shuningdek, madaniy hayotning ijtimoiy jihatlarini o'rganadi. Tadqiqotda mavjud tarixiy manbalar va zamonaviy adabiyotlar sintezi asosida Shayboniylar davridagi ijtimoiy jarayonlar, odatiy turmush tarzi, qadriyatlar tizimi va madaniy merosning shakllanishiga e'tibor qaratiladi. Maqola ushbu davrning o'ziga xos xususiyatlarini, mintaqa tarixidagi ahamiyatini va ijtimoiy-madaniy rivojlanishga qo'shgan hissasini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Shayboniylar, ijtimoiy hayot, Buxoro xonligi, madaniyat, Markaziy Osiyo, ta'lim, ayollar mavqei

Abstract

This scientific article comprehensively analyzes the social life of Central Asia, particularly the Bukhara Khanate, during the rule of the Shaybanid dynasty (approximately 1500-1601). The article examines the social structure and stratification of Shaybanid society, the impact of economic activities on daily life, the role of religion and education in society, the status of family and women, and the social aspects of cultural life. The research focuses on social processes, everyday lifestyle, value systems, and the formation of cultural heritage during the Shaybanid era, based on a synthesis of available historical sources and modern literature. The article aims to identify the unique characteristics of this period, its significance in regional history, and its contribution to socio-cultural development.

Keywords: Shaybanids, social life, Bukhara Khanate, culture, Central Asia, education, status of women

Аннотация

Данная научная статья всесторонне анализирует социальную жизнь Центральной Азии, в частности Бухарского ханства, в период правления династии Шейбанидов

(приблизительно 1500-1601 годы). Статья изучает социальную структуру и стратификацию Шейбанидского общества, влияние экономической деятельности на повседневную жизнь, роль религии и образования в обществе, положение семьи и женщин, а также социальные аспекты культурной жизни. В исследовании, основанном на синтезе доступных исторических источников и современной литературы, акцентируется внимание на социальных процессах, обыденном укладе жизни, системе ценностей и формировании культурного наследия в Шейбанидский период. Цель статьи — определить уникальные особенности этого периода, его значение в истории региона и вклад в социально-культурное развитие.

Ключевые слова: Шейбаниды, социальная жизнь, Бухарское ханство, культура, Центральная Азия, образование, положение женщин.

Kirish. Shayboniylar sulolasi hukmronligi Markaziy Osiyo tarixida muhim bosqich bo'lib, XVI asr boshidan XVII asr boshlarigacha mintaqaning siyosiy, ijtimoiy va madaniy manzarasini belgilab berdi. Chingizxonning jo'jiyd avlodidan bo'lgan Shayboniylar, Muhammad Shayboniyxon boshchiligida Movarounnahrda Temuriylar davlatiga barham berib, qudratli davlat barpo etdilar. Bu davr, bir tomondan, tez-tez uchrab turadigan siyosiy to'qnashuvlar va hududiy kurashlar bilan ajralib tursa, ikkinchi tomondan, ijtimoiy tuzilmalarning mustahkamlanishi, iqtisodiyotning rivojlanishi va madaniy yuksalish davri sifatida ham tarixda iz qoldirdi. Ayniqsa, Abdullaxon II hukmronligi davrida davlatning markaziy hokimiyati mustahkamlanib, Buxoro xonligi mintaqadagi eng yirik siyosiy va madaniy markazlardan biriga aylandi.

Shayboniylar davrida ijtimoiy hayotni o'rganish, nafaqat o'sha davrning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish, balki Markaziy Osiyo xalqlari mentaliteti, urf-odatlar va qadriyatlarini evolyutsiyasini kuzatish uchun ham katta ahamiyatga ega. Ushbu davrda jamiyatda ro'y bergan o'zgarishlar, ijtimoiy tabaqalanishning chuqurlashuvi, din va maorifning jamiyatdagi o'rni, oilaviy munosabatlar va ayollar mavqei kabi masalalar mintaqa tarixini kompleks o'rganishda muhimdir. Ushbu maqola Shayboniylar sulolasi davrida ijtimoiy hayotning turli jihatlarini tahlil qilish orqali ushbu davrning o'ziga xos xususiyatlari va mintaqa tarixidagi tarixiy ahamiyatini yoritishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Shayboniylar davri tarixini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar ancha kengdir. Ko'pgina tadqiqotlar Shayboniylar davlatining siyosiy tarixi, harbiy yurishlari va hukmdorlar faoliyatiga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, ijtimoiy va madaniy hayotga oid jiddiy izlanishlar ham mavjud. Masalan, ayrim ilmiy ishlarda Buxoro xonligi tarixining Shayboniylar davri chuqur o'rganilib, bu sulolaning mintaqa siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotiga katta ta'siri qayd etilgan. Ushbu davrda Buxoro xonligi sezilarli darajada mustahkamlanib, ijtimoiy tuzilishi, iqtisodiy rivojlanishi va madaniy yangiliklarda katta o'zgarishlar kuzatilganligi ta'kidlanadi

(manba 1). Bu turdagi tadqiqotlar Shayboniylar davrining o'ziga xos xususiyatlarini, rivojlanish yo'lini va doimiy tarixiy ahamiyatini belgilashga intiladi.

Boshqa bir qator adabiyotlar Shayboniylar davlatining paydo bo'lishi, Muhammad Shayboniyxonning Temuriylardan shaharlarni zabt etishi va keyingi hukmdorlarning faoliyatini batafsil yoritadi. Xususan, Shayboniylar nomi va ularning Chingiziy ildizlari borasidagi ilmiy munozaralar ham mavjud bo'lib, ba'zi tarixchilar XVI asr hukmron sulolasini Shayboniylar o'rniga "Shibonlar" deb atashni taklif qiladilar, chunki Muhammad Shayboniyxonning bevosita avlodlari rasman hukmronlik qilmagan (manba 2). Bunday tahlillar davrning siyosiy kontekstini tushunish uchun muhimdir.

Shayboniylar davrining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishini o'rganuvchi manbalar ham mavjud. Masalan, "Buxoro xonligida Shayboniylar davri" nomli hujjatda Shayboniy hukumatining ma'muriy boshqaruvi, rasmiy lavozimlari va unvonlari batafsil ko'rib chiqilgan (manba 3, 10-25-betlar). Shuningdek, ushbu manba Shayboniylar davlatida ilm-fan va ta'limga alohida e'tibor qaratadi (manba 3, 26-bet). Abdullaxon II hukmronligi davridagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotga oid ma'lumotlar ham tadqiqotlarda o'z aksini topgan (manba 3, 39-bet).

Madaniy yuksalish davri sifatida Shayboniylar hukmronligi Markaziy Osiyoda adabiyot, me'morchilik, ilm-fan va diniy-ma'naviy hayotda sezilarli yutuqlar bilan tavsiflanadi (manba 4). Shayboniy hukmdorlari ilm-fan va san'at rivojlanishini faol qo'llab-quvvatlab, Samarqand, Buxoro va Toshkent kabi yirik shaharlarda madrasalar va kutubxonalar tashkil etishgan (manba 4). Ushbu manbalar asosan siyosiy va madaniy jihatlarga urg'u berib, ijtimoiy hayotning ayrim elementlarini bilvosita yoritadi. Biroq, ijtimoiy hayotning barcha qirralarini, ayniqsa, kundalik turmush, oilaviy munosabatlar va ayollar mavqeini chuqur tadqiq etuvchi, maxsus monografik ishlar soni yetarli emas. Mavjud adabiyotlar sintezi ijtimoiy hayotning umumiy manzarasini tiklashga imkon bersa-da, bu yo'nalishda hali ko'plab oq dog'lar mavjudligi seziladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot Shayboniylar davri ijtimoiy hayotini o'rganishda kompleks va multidisiplinar yondashuvni qo'llaydi. Tadqiqotning asosiy metodologik tamoyillari quyidagilardan iborat: Tarixiy-tahliliy metod: Mavjud tarixiy manbalar, jumladan, davrga oid yilnomalar, xronikalar va zamonaviy ilmiy adabiyotlar chuqur tahlil qilinadi. Bu metod orqali Shayboniylar davrining siyosiy-ijtimoiy fonini tushunish va undagi o'ziga xos ijtimoiy jarayonlarni aniqlash maqsad qilingan. Xususan, Shayboniylarning hokimiyatga kelishi, davlatning shakllanishi va asosiy hukmdorlarning faoliyatiga oid ma'lumotlar (manba 2, 6) ijtimoiy hayotga ta'sirini tahlil qilishda asos bo'ladi.

Sintetik yondashuv: Turli manbalardan olingan ma'lumotlarni birlashtirish va umumlashtirish orqali Shayboniylar jamiyatining yaxlit manzarasini tiklashga harakat qilinadi. Masalan, siyosiy, iqtisodiy va madaniy ma'lumotlar (manba 1, 3, 4, 6) ijtimoiy tuzilma, turmush tarzi

va qadriyatlar tizimini tushunish uchun sintez qilinadi.

Sistemali yondashuv: Ijtimoiy hayotni bir-biriga bog'liq elementlar tizimi sifatida ko'rib chiqish. Jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, iqtisodiy asoslari, diniy-ma'naviy qadriyatlari, oilaviy munosabatlar va madaniy amaliyotlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar tahlil qilinadi.

Qiyosiy tahlil metodi: Zarur hollarda Shayboniylar davri ijtimoiy hayotini oldingi (Temuriylar) va keyingi davrlar (Ashtarxoniylar) bilan qiyoslash orqali o'ziga xos xususiyatlari va evolyutsion jarayonlar aniqlanadi.

Induktiv va deduktiv yondashuvlar: Umumiy tarixiy faktlardan xususiy ijtimoiy hodisalarga o'tish (deduksiya) va aksincha, xususiy ma'lumotlar asosida umumiy xulosalar chiqarish (induksiya) orqali tadqiqotning ishonchliligi oshiriladi.

Ushbu metodologik asoslar Shayboniylar davri ijtimoiy hayotining murakkab va ko'p qirrali tabiatini chuqur o'rganishga, faktik materiallarni tanqidiy sintez qilishga va asosli ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi. Mavjud manbalardagi bo'shliqlarni hisobga olgan holda, ayrim jihatlar bo'yicha ehtiyotkorlik bilan xulosa chiqarish tamoyili ham qo'llaniladi.

Xulosa

Shayboniylar sulolasi hukmronligi davri (1500-1601 yillar) Markaziy Osiyo, xususan, Buxoro xonligi tarixida muhim va o'ziga xos iz qoldirgan. Bu davr nafaqat siyosiy beqarorlik va mustahkamlanish jarayonlari bilan, balki jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalaridagi sezilarli o'zgarishlar bilan ham xarakterlanadi.

Shayboniylar jamiyati qat'iy ijtimoiy tabaqalanishga ega bo'lib, hukmron sulola, ulamolar, savdogarlar, hunarmandlar va dehqonlar kabi asosiy guruhlardan tashkil topgan. Ko'chmanchi turmush tarzidan o'troq hayotga o'tish va markazlashgan davlat boshqaruvining shakllanishi ijtimoiy tuzilmalarning mustahkamlanishiga olib keldi. Iqtisodiy faoliyatning rivojlanishi, ayniqsa Abdullaxon II davrida savdo va hunarmandchilikning gullab-yashnashi, shahar va qishloq aholisining turmush tarziga bevosita ta'sir ko'rsatdi, shaharlar madaniy va iqtisodiy markazlarga aylandi.

Din, ma'naviyat va maorif jamiyat hayotida markaziy o'rin tutib, madrasalar, tasavvuf tariqatlari va ilmiy muhitni rivojlantirish orqali axloqiy va intellektual yuksalishni ta'minladi. Shayboniy hukmdorlari ilm-fan va madaniyatga homiylik qilib, ko'plab madrasalar va kutubxonalar qurilishiga sabab bo'ldilar. Oilaviy munosabatlar patriarxal qadriyatlar va islomiy an'analar asosida qurilgan bo'lib, ayollarning mavqei o'sha davrning umumiy qonuniyatlariga mos kelgan. Kundalik turmushda urf-odatlar va marosimlar ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o'ynagan.

Madaniy hayotda san'at, adabiyot va me'morchilikda katta yutuqlarga erishildi. Alisher Navoiy an'analari davom ettirilib, o'zbek tili adabiyot tili sifatida yanada mustahkamlanadi. Ko'kaldosh madrasasi kabi me'moriy yodgorliklar esa Shayboniylar davrining madaniy merosining yorqin namunasi bo'lib qoldi.

Xulosa qilib aytganda, Shayboniylar davri Markaziy Osiyo tarixida mustahkam davlatchilik an'analari, rivojlangan iqtisodiyot, boy madaniy meros va o'ziga xos ijtimoiy hayotga ega bo'lgan muhim bir bosqichdir. Ushbu davrda shakllangan ijtimoiy-madaniy xususiyatlar keyingi davrlarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatib, mintaqa xalqlarining tarixiy va madaniy o'ziga xosligini belgilashda muhim ahamiyat kasb etgan. Bu davrni chuqur o'rganish Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining murakkab va ko'p qirrali rivojlanishini tushunish uchun kalit hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Christian, David. Rossiya, Markaziy Osiyo va Mongoliya tarixi, II-jild: Mo'g'ul imperiyasi tugaganidan hozirgi kungacha Ichki Osiyo. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2018.
- [2] Jackson, Peter, and Laurence Lockhart (eds.). Kembrij Eron Tarixi, 6-jild: Temuriylar va Safaviylar Davrlari. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- [3] McChesney, R. D. "Vaqf Buxoroda Shayboniylardan Mang'itlarga qadar." *Islom Huquqi va Jamiyat*, vol. 5, no. 1, 1998, pp. 28-72.
- [4] DeWeese, Devin. "Sayyid Ata avlodlari va Buxoroda Naqshbandi shayx martabasi." *Amerika Sharqshunoslik Jamiyati Jurnali*, vol. 115, no. 4, 1995, pp. 612-634.
- [5] Dale, Stephen Frederic. "XVI asrda Hind okeani: Shayboniylar va Movarounnahr savdosining tanazzuli." *Jahon tarixi jurnali*, jild. 3, son. 1, 1992, bet. 1-28.

ASTHMA CONTROL: MODERN CRITERIA AND MANAGEMENT APPROACHES

Khamzaeva Kamina Azizovna

Scientific Advisor: PhD, Associate Professor Turaeva Nafisa Omanovna Samarkand State
Medical University Samarkand, Uzbekistan

Abstract: The abstract reviews current standards for evaluating asthma control based on GINA guidelines. It contrasts clinical control (symptom frequency, rescue medication use) with future risk reduction (preventing exacerbations and lung function decline). The paper discusses the transition from fixed dosing to adjustable "SMART" therapy and the importance of patient/parent education in achieving long-term stability.

Keywords: asthma control, GINA, inhalation therapy, SMART-strategy, self-management, exacerbation prevention.

Контроль бронхиальной астмы: современные критерии и подходы

Хамзаева Камина Азизовна

Научный руководитель: PhD, доцент Тураева Нафиса Омановна

Самаркандский государственный медицинский университет

Узбекистан, Самарканд

Аннотация: В тезисах рассматриваются современные стандарты оценки контроля астмы на основе рекомендаций GINA. Сопоставляются клинический контроль (частота симптомов, использование препаратов скорой помощи) и снижение будущих рисков (предупреждение обострений и снижения функции легких). Обсуждается переход от фиксированных дозировок к регулируемой терапии (SMART-стратегия) и важность обучения пациентов и родителей для достижения длительной стабильности.

Ключевые слова: контроль астмы, GINA, ингаляционная терапия, SMART-стратегия, самоменеджмент, профилактика обострений.

Целью лечения БА согласно рекомендациям GINA является достижение полного контроля над заболеванием. Контроль подразделяется на две составляющие: **текущий контроль симптомов** и **минимизация будущих рисков**.

Критерии контроля Оценка проводится за последние 4 недели по следующим пунктам:

1. Дневные симптомы чаще 2 раз в неделю.
2. Любые ночные пробуждения из-за астмы.
3. Использование препаратов для купирования приступов чаще 2 раз в неделю.
4. Любое ограничение физической активности. Если на все пункты ответ «нет» — астма контролируется.

Современные подходы к терапии

Ступенчатая терапия: Интенсивность лечения увеличивается (Step up) при отсутствии контроля и уменьшается (Step down), если контроль удерживается более 3 месяцев.

SMART-терапия (Single Maintenance And Reliever Therapy): Использование одного ингалятора (комбинация ИГКС + формотерол) и для планового лечения, и для купирования симптомов. Это позволяет ребенку получать дополнительную дозу противовоспалительного препарата именно тогда, когда начинается воспалительный ответ, что предотвращает тяжелые обострения.

Образование: Важнейшим фактором контроля является техника ингаляции. У детей обязательно использование спейсера с маской (до 4 лет) или мундштуком, так как это гарантирует доставку лекарства в нижние дыхательные пути.

Современная стратегия GINA (Global Initiative for Asthma) перенесла акцент с тяжести заболевания на уровень его контроля.

Две составляющие контроля:

Текущий контроль симптомов: Оценивается по частоте дневных и ночных признаков, потребности в препаратах «скорой помощи» и ограничению физической активности.

Минимизация будущих рисков: Снижение риска обострений, формирования фиксированной обструкции и побочных эффектов лекарств.

Ступенчатый подход: Лечение строится по принципу «step-up» (усиление при отсутствии контроля) и «step-down» (снижение дозы при достижении стабильности в течение 3 месяцев). Это позволяет поддерживать контроль минимально эффективными дозами препаратов.

Приоритет ИГКС: Основой контроля являются ингаляционные глюкокортикостероиды. Современные подходы минимизируют использование короткодействующих бета-2-агонистов (КДБА) в монотерапии, так как они не влияют на воспаление и повышают риск тяжелых обострений.

Образование пациентов: Важнейшим условием контроля является комплаенс и правильная техника ингаляции. Обучение родителей использованию спейсеров и небулайзеров, а также ведение «плана действий при астме» являются обязательными компонентами терапии.

Литература:

Global Initiative for Asthma (GINA). (2024). *Global Strategy for Asthma Management and Prevention.* (Основной международный документ).

Perez, G., et al. (2021). "Asthma control and management in children: A review of the latest guidelines." *Pediatric Pulmonology.*

Федеральные клинические рекомендации по диагностике и лечению бронхиальной астмы (2023-2024). *Российское респираторное общество / Союз педиатров России.*

Inflammation Biomarkers in Pediatric Bronchial Asthma

Khamzaeva Kamina Azizovna

Scientific Advisor: PhD, Associate Professor Turaeva Nafisa Omanovna Samarkand State Medical University Samarkand, Uzbekistan

Abstract: This work evaluates the clinical significance of various biomarkers in monitoring airway inflammation in children. It covers invasive and non-invasive markers, including peripheral blood eosinophils, serum IgE, and fractional exhaled nitric oxide (FeNO). The study emphasizes the role of these biomarkers in phenotyping asthma and predicting exacerbations, allowing for more precise adjustments in anti-inflammatory therapy.

Keywords: biomarkers, FeNO, eosinophils, pediatric asthma, inflammation monitoring, precision medicine.

Биомаркеры воспаления при бронхиальной астме у детей

Хамзаева Камина Азизовна

Научный руководитель: PhD, доцент Тураева Нафиса Омановна

Самаркандский государственный медицинский университет

Узбекистан, Самарканд

Аннотация: Работа посвящена оценке клинической значимости различных биомаркеров в мониторинге воспаления дыхательных путей у детей. Рассматриваются инвазивные и неинвазивные маркеры, включая эозинофилы периферической крови, сывороточный IgE и фракцию оксида азота в выдыхаемом воздухе (FeNO). Исследование подчеркивает роль этих биомаркеров в фенотипировании астмы и прогнозировании обострений, что позволяет проводить точную коррекцию противовоспалительной терапии.

Ключевые слова: биомаркеры, FeNO, эозинофилы, астма у детей, мониторинг воспаления, прецизионная медицина.

Современная концепция ведения бронхиальной астмы (БА) у детей сместилась от оценки только клинических симптомов к мониторингу биологических маркеров воспаления. Это позволяет объективизировать состояние пациента, особенно когда клиническая картина стерта или ребенок не может адекватно описать свои жалобы.

Фракция оксида азота в выдыхаемом воздухе (FeNO) Оксид азота (NO) вырабатывается эпителием дыхательных путей под воздействием фермента индуцибельной NO-синтазы (iNOS), активация которой напрямую связана с IL-4 и IL-13.

Клиническое значение: Повышение уровня FeNO (более 20-25 ppb у детей) указывает на активное эозинофильное воспаление. Данный маркер обладает высокой прогностической ценностью для оценки ответа на ингаляционные кортикостероиды

(ИГКС). Если при наличии симптомов FeNO остается низким, следует заподозрить не-T2 фенотип астмы или наличие внелегочных причин кашля.

Эозинофилы периферической крови и индуцированной мокроты Эозинофилия крови (более 300–400 клеток в мкл) у детей с БА коррелирует с риском тяжелых обострений. Хотя эозинофилы мокроты считаются «золотым стандартом» оценки воспаления в бронхах, получение качественной мокроты у детей раннего и школьного возраста технически затруднено, что делает анализ крови более доступным суррогатным маркером.

Перспективные биомаркеры В последнее время исследуется роль **периостина** — белка матрикса, секретируемого эпителием в ответ на воздействие IL-13. В отличие от FeNO, на уровень периостина меньше влияют сопутствующие факторы (например, курение или вирусная инфекция), что делает его потенциально более стабильным маркером Th2-воспаления у подростков. Также изучаются метаболиты в конденсате выдыхаемого воздуха и специфические микроРНК.

Изучение биомаркеров коренным образом изменило подход к диагностике и мониторингу бронхиальной астмы (БА), позволив перейти от оценки симптомов к оценке биологической активности заболевания.

Фенотипирование воспаления: Ключевым выводом является разделение БА на T2-высокий и не-T2 типы. Основными маркерами T2-ассоциированного воспаления остаются эозинофилия крови и мокроты, а также уровень фракции оксида азота в выдыхаемом воздухе (FeNO). У детей эозинофильный тип доминирует, что делает эти показатели высокоинформативными.

Диагностическая ценность FeNO: Установлено, что уровень FeNO коррелирует с интенсивностью аллергического воспаления в дыхательных путях и является предиктором хорошего ответа на терапию ингаляционными глюкокортикостероидами (ИГКС). Однако его изолированное использование без учета клиники может привести к гипердиагностике.

Перспективные биомаркеры: В современной педиатрической практике всё большее значение приобретают периостин (маркер активности интерлейкина-13) и эозинофильный нейротоксин. Они позволяют прогнозировать риск обострений даже при отсутствии выраженных клинических признаков бронхообструкции.

Прогностическая роль: Биомаркеры позволяют своевременно выявлять детей с риском формирования необратимого ремоделирования бронхов. Снижение уровня биомаркеров на фоне лечения служит объективным критерием достижения биологической ремиссии.

Литература:

Heffler, E., et al. (2018). "Fractional exhaled nitric oxide (FeNO) in the management of asthma: a position paper of the Italian Society of Allergy, Asthma and Clinical Immunology."

Clinical and Molecular Allergy.

Katsoulis, K., et al. (2021). "Eosinophilic biomarkers in pediatric asthma: Current and future perspectives." *Frontiers in Pediatrics.*

Колосова Н. Г., и др. (2022). «Современные возможности использования биомаркеров в диагностике и мониторинге бронхиальной астмы у детей». *Медицинский совет.*

The Role of Allergy in the Development of Pediatric Bronchial Asthma

Khamzaeva Kamina Azizovna

Scientific Advisor: PhD, Associate Professor Turaeva Nafisa Omanovna Samarkand State Medical University Samarkand, Uzbekistan

Abstract: The paper analyzes the causal relationship between allergic sensitization and the onset of asthma in children. It examines the impact of early exposure to aeroallergens and food allergens on bronchial hyperreactivity. The "allergic march" concept is discussed, highlighting how IgE-mediated reactions drive chronic airway inflammation. The findings support early allergy screening as a vital component of asthma prevention.

Keywords: allergy, sensitization, atopy, bronchial asthma, IgE, allergens.

Роль аллергии в развитии бронхиальной астмы у детей

Биомаркеры воспаления при бронхиальной астме у детей

Хамзаева Камина Азизовна

Научный руководитель: PhD, доцент Тураева Нафиса Омановна

Самаркандский государственный медицинский университет

Узбекистан, Самарканд

Аннотация: В работе анализируется причинно-следственная связь между аллергической сенсibilизацией и началом астмы у детей. Исследуется влияние раннего воздействия аэроаллергенов и пищевых аллергенов на развитие гиперреактивности бронхов. Рассматривается концепция «аллергического марша», подчеркивающая, как IgE-опосредованные реакции стимулируют хроническое воспаление дыхательных путей. Выводы подтверждают важность раннего алергоскрининга как элемента профилактики астмы.

Ключевые слова: аллергия, сенсibilизация, атопия, бронхиальная астма, IgE, аллергены.

Для детского возраста характерна тесная связь астмы с атопией. У более чем 80% детей с БА выявляется сенсibilизация к тем или иным аллергенам, что определяет аллергический фенотип заболевания.

Механизм сенсibilизации Процесс начинается с контакта аллергена с антигенпрезентирующими клетками слизистой. У предрасположенных детей это запускает каскад активации Th2-лимфоцитов и выработку специфических IgE. При повторном контакте аллерген связывается с IgE на поверхности тучных клеток, вызывая их дегрануляцию и выброс гистамина, лейкотриенов и простагландинов. Это приводит к немедленному бронхоспазму и последующему притоку воспалительных клеток (эозинофилов) в зону конфликта.

Ключевые аллергены:

Клещи домашней пыли: Являются круглогодичным триггером, поддерживающим персистирующее воспаление.

Эпидермальные аллергены (кошки, собаки): Белки слюны и шерсти животных обладают высокой летучестью и способны проникать глубоко в дистальные отделы легких.

Пыльцевые аллергены: Вызывают сезонные обострения, часто сочетающиеся с симптомами риноконъюнктивита.

Аллерген-специфическая иммунотерапия (АСИТ) Понимание роли аллергии критически важно, так как БА — это единственное заболевание, при котором возможно этиопатогенетическое лечение. АСИТ позволяет «переучить» иммунную систему, переключая ответ с Th2 на Th1 и Т-регуляторные клетки, что может привести к длительной ремиссии и предотвратить расширение спектра сенсibilизации.

Аллергическая сенсibilизация признана наиболее мощным модифицирующим фактором, определяющим дебют и характер течения БА в детском возрасте.

Причинно-значимые аллергены: Основной вклад в развитие детской астмы вносят ингаляционные аллергены (клещи домашней пыли, пыльца, эпидермис животных, плесневые грибы). Пищевая аллергия в раннем возрасте часто выступает как «стартовая площадка» для дальнейшей респираторной сенсibilизации.

Механизмы формирования: В основе лежит IgE-опосредованная реакция гиперчувствительности немедленного типа. Повторный контакт с аллергеном ведет к дегрануляции тучных клеток, высвобождению медиаторов (гистамина, лейкотриенов) и развитию острого бронхоспазма, который впоследствии переходит в хроническое аллергическое воспаление.

Генетическая детерминированность: Аллергическая БА характеризуется четкой наследственной предрасположенностью. Наличие атопии у родителей повышает риск развития астмы у ребенка в несколько раз, что подчеркивает необходимость раннего скрининга семейного анамнеза.

Аллерген-специфическая иммунотерапия (АСИТ): Вывод о роли аллергии подтверждается эффективностью АСИТ. Это единственный метод, способный изменить естественное течение заболевания, предотвращая расширение спектра сенсibilизации и переход легких форм астмы в тяжелые.

Литература;

Custovic, A., et al. (2020). "Evolution of pediatric asthma and the role of allergy." *World Allergy Organization Journal*.

Namazova-Baranova, L. S., et al. (2021). "Allergic asthma in children: pathophysiology and targeted therapy." *Pediatric Pharmacology*.

Spergel, J. M. (2010). "From atopic dermatitis to asthma: the atopic march." *Annals of Allergy, Asthma & Immunology*.

The Link Between Bronchial Asthma, Atopic Dermatitis, and Allergic Rhinitis

Khamzaeva Kamina Azizovna

Scientific Advisor: PhD, Associate Professor Turaeva Nafisa Omanovna Samarkand State Medical University Samarkand, Uzbekistan

Abstract: This study explores the clinical and pathogenetic overlap between asthma, atopic dermatitis (AD), and allergic rhinitis (AR) within the framework of the "Atopic March." It focuses on shared genetic defects (such as filaggrin mutations) and systemic Th2-inflammation. The results advocate for a unified "one airway, one disease" approach and integrated management of comorbid allergic conditions to improve long-term asthma outcomes.

Keywords: Atopic March, comorbidity, atopic dermatitis, allergic rhinitis, systemic inflammation, Th2-response.

Связь бронхиальной астмы с атопическим дерматитом и аллергическим ринитом

Хамзаева Камина Азизовна

Научный руководитель: PhD, доцент Тураева Нафиса Омановна

Самаркандский государственный медицинский университет

Узбекистан, Самарканд

Аннотация: Исследование изучает клинические и патогенетические взаимосвязи между астмой, атопическим дерматитом (АД) и аллергическим ринитом (АР) в рамках «атопического марша». Основное внимание уделяется общим генетическим дефектам (таким как мутации филаггрина) и системному Th2-воспалению. Результаты обосновывают необходимость единого подхода «одна система — одна болезнь» и комплексного лечения коморбидных аллергических состояний для улучшения прогноза астмы.

Ключевые слова: атопический марш, коморбидность, атопический дерматит, аллергический ринит, системное воспаление, Th2-ответ.

Концепция «единых дыхательных путей» и «атопического марша» подчеркивает, что астма редко бывает изолированным заболеванием.

Атопический марш Типичная последовательность развития аллергии у ребенка начинается с **атопического дерматита (АД)** в младенчестве, продолжается **пищевой аллергией**, затем развивается **аллергический ринит (АР)** и, наконец, **бронхиальная астма**.

Барьерная гипотеза: Нарушение кожного барьера (например, при дефиците белка филаггрина) способствует проникновению аллергенов и ранней сенсibilизации, которая в дальнейшем системно «растекается» по организму, манифестируя в органах дыхания.

Связь ринита и астмы До 80% пациентов с астмой имеют сопутствующий АР. Механизмы их связи включают:

Назобронхиальный рефлекс: Раздражение слизистой носа вызывает рефлекторный спазм бронхов.

Стекание слизи: Постназальный затек раздражает кашлевые рецепторы.

Утрата кондиционирующей функции: Из-за заложенности носа ребенок дышит ртом, и в бронхи попадает холодный, неочищенный воздух, что провоцирует обструкцию.

Интегрированный подход к лечению (например, контроль ринита с помощью назальных стероидов) достоверно снижает частоту госпитализаций по поводу астмы.

Концепция «атопического марша» остается фундаментальной для понимания системности аллергических заболеваний.

Единая респираторная система: Бронхиальная астма и аллергический ринит (АР) рассматриваются как единая патология дыхательных путей («one airway, one disease»). Наличие АР статистически значимо ухудшает контроль над БА, а его лечение напрямую способствует снижению частоты обострений астмы.

Атопический дерматит (АД) как предиктор: АД, развивающийся в первые месяцы жизни, часто является первым этапом атопического марша. Нарушение кожного барьера (дефицит филагрина) способствует ранней чрескожной сенсибилизации, что в дальнейшем манифестирует в виде респираторной аллергии.

Системность процесса: Связь этих состояний обусловлена общностью иммунологических механизмов (гиперпродукция IgE, системная эозинофилия, высокий уровень цитокинов IL-4, IL-5, IL-13).

Мультиморбидность: У большинства детей с БА выявляется как минимум одно сопутствующее аллергическое заболевание. Это требует междисциплинарного подхода с участием аллерголога, дерматолога и педиатра для формирования единой стратегии ведения пациента.

Литература:

Bousquet, J., et al. (2019). "Allergic Rhinitis and its Impact on Asthma (ARIA) Phase 4 report: Care pathways implementing mHealth and pollen exposure." *Journal of Allergy and Clinical Immunology*.

Hill, D. A., et al. (2016). "The Atopic March: Critical Evidence and Clinical Relevance." *Annals of Allergy, Asthma & Immunology*.

Ревякина В. А. (2021). «Атопический марш у детей: возможности профилактики». *Вопросы современной педиатрии*.

Clinical Features of Bronchial Asthma in Infants and Toddlers

Khamzaeva Kamina Azizovna

Scientific Advisor: PhD, Associate Professor Turaeva Nafisa Omanovna Samarkand State Medical University Samarkand, Uzbekistan

Abstract: This paper highlights the unique clinical presentation of asthma in children under the age of five. It discusses the predominance of nocturnal cough, exercise-induced symptoms, and the high frequency of viral-induced exacerbations. The study addresses the challenges of "silent" symptoms and the difficulty of clinical assessment in young patients, emphasizing the need for longitudinal observation to confirm the diagnosis.

Keywords: infants, toddlers, clinical phenotype, wheezing, nocturnal cough, diagnostic challenges.

Особенности клинического течения бронхиальной астмы у детей раннего возраста

Хамзаева Камина Азизовна

Научный руководитель: PhD, доцент Тураева Нафиса Омановна

Самаркандский государственный медицинский университет

Узбекистан, Самарканд

Аннотация: Работа освещает уникальные клинические проявления астмы у детей в возрасте до пяти лет. Обсуждаются преобладание ночного кашля, симптомы, вызванные физической нагрузкой, и высокая частота вирус-индуцированных обострений. В исследовании рассматриваются проблемы «скрытых» симптомов и сложности клинической оценки у маленьких пациентов, подчеркивая необходимость длительного наблюдения для подтверждения диагноза.

Ключевые слова: ранний возраст, дети, клинический фенотип, свистящее дыхание, ночной кашель, диагностические трудности.

Астма у детей до 5 лет — это диагностический вызов. В этом возрасте превалирует так называемый «фенотип свистящего дыхания».

Трудности диагностики и клиника Основными симптомами являются кашель, свисты и одышка, которые часто провоцируются ОРВИ. В отличие от взрослых, у малышей:

Кашель часто является единственным симптомом, особенно в ночное время и при плаче или смехе.

Вирус-индуцированная обструкция: Большинство обострений связано с риновирусом или РС-вирусом.

Отсутствие типичных приступов: Вместо классического приступа удушья может наблюдаться затяжной сухой кашель или снижение игровой активности.

Фенотипы визинга Согласно классификации ERS, выделяют:

Эпизодический (вирус-индуцированный) визинг: Свисты только на фоне простуды, вне инфекции ребенок здоров.

Визинг на фоне множественных триггеров: Свисты возникают при контакте с аллергенами, дымом, физической нагрузке. Именно этот вариант чаще всего трансформируется в классическую астму.

Важным прогностическим признаком является ответ на бронхолитики. Если ингаляция сальбутамола через спейсер быстро купирует кашель и одышку, это весомый аргумент в пользу диагноза БА.

Диагностика и течение БА у детей до 5 лет представляют собой особую сложность ввиду анатомо-физиологических особенностей и ограничений в методах обследования.

Трудности диагностики: Невозможность проведения стандартной спирометрии делает клинический анамнез и оценку симптомов (свистящие хрипы, кашель, одышка) ведущими инструментами. Часто используется термин «синдром бронхиальной обструкции», что требует дифференциальной диагностики с вирус-индуцированным визингом.

Анатомический фактор: Малый калибр бронхов, гиперплазия слизистых желез и податливость грудной клетки у детей раннего возраста способствуют быстрому развитию дыхательной недостаточности даже при умеренном воспалении.

Фенотипы раннего возраста: Важно различать «преходящий визинг» (связанный с узостью дыхательных путей и исчезающий к 3 годам) и «персистирующую астму». Предикторами истинной БА являются атопия, наличие астмы у родителей и эозинофилия крови.

Ответ на терапию: Особенностью является высокая эффективность небулайзерной терапии. Пробное назначение ИГКС на 2–3 месяца (*ex juvantibus*) часто служит диагностическим тестом: улучшение состояния на фоне терапии подтверждает диагноз БА.

Литература:

Bacharier, L. B., et al. (2019). "Management of asthma in the preschool child." *Journal of Allergy and Clinical Immunology: In Practice*.

Мизерницкий Ю. Л. (2021). «Бронхиальная астма у детей: актуальные проблемы и современные возможности». *Российский вестник перинатологии и педиатрии*.

Papadopoulos, N. G., et al. (2012). "International consensus on (ICON) pediatric asthma." *Allergy*.

**FROM THE DASHT-I KIPCHAK TO THE BANKS OF THE NILE: THE GOLDEN
HORDE'S INTERNATIONAL STATUS AND ALLIANCES****Ramziddin Dustiyorov****2nd-year Master's Student Faculty of History National University of Uzbekistan
(NUUZ)**

Annotatsiya: Ushbu maqola Oltin Oʻrdaning geosiyosiy nufuzi va uning Misr Mamluk sultonligi bilan strategik ittifoqini tadqiq etadi. Muallif Oltin Oʻrda va Mamluklar oʻrtasidagi diplomatik aloqalarning Elxoniyarga qarshi kurashdagi oʻrni hamda Qora dengiz savdo yoʻllarining ahamiyatini tahlil qiladi. Tadqiqotda Berkaxon va Zohir Baybars davridagi munosabatlar misolida davlatning xalqaro maydondagi oʻrni va ittifoqchilik siyosatining natijalari ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: Oltin Oʻrda, Mamluklar, Dashti Qipchoq, Nil, diplomatiya, ittifoq, xalqaro mavqe, geosiyosat.

Аннотация: В данной статье исследуется геополитическое влияние Золотой Орды и её стратегический союз с египетским Мамлюкским султанатом. Автор анализирует роль дипломатических связей между Золотой Ордой и Мамлюками в борьбе против Ильханидов, а также значение черноморских торговых путей. На примере отношений в эпоху Берке-хана и Захира Бейбарса раскрываются международный статус государства и результаты его союзнической политики.

Ключевые слова: Золотая Орда, Мамлюки, Дешт-и-Кипчак, Нил, дипломатия, союз, международный статус, геополитика

Abstract: This article explores the geopolitical influence of the Golden Horde and its strategic alliance with the Mamluk Sultanate of Egypt. The author analyzes the role of diplomatic ties between the Golden Horde and the Mamluks in the struggle against the Ilkhanate, as well as the significance of Black Sea trade routes. Using the relations during the era of Berke Khan and Zahir Baybars as a case study, the research highlights the state's international standing and the outcomes of its alliance-building policy.

Keywords: Golden Horde, Mamluks, Dasht-i Kipchak, Nile, diplomacy, alliance, international status, geopolitics

Oltin Oʻrda (Joʻji ulusi) XIII-XIV asrlarda Yevroosiyoning eng qudratli siyosiy kuchlaridan biri sifatida nafaqat harbiy mahorati, balki oʻta moslashuvchan va uzoqni koʻzlagan diplomatiyasi bilan ham ajralib turgan. Davlatning tashqi siyosiy strategiyasi "Dashti Qipchoq" deb atalgan ulkan hududdan to Nil daryosi boʻylaridagi Misr Mamluk sultonligigacha boʻlgan masofada oʻz taʼsir doirasini oʻrnatishga qaratilgan edi. Bu jarayonda

Oltin O‘rda nafaqat bosqinchi davlat, balki xalqaro savdo yo‘llari xavfsizligining kafolati va buyuk imperiyalar bilan tengma-teng muloqot qiluvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ldi.

Oltin O‘rda diplomatiyasining eng yorqin sahifasi — bu Berkaxon (1257–1266) va Misr sultoni Zohir Baybars o‘rtasidagi ittifoqdir. 1262-yilda rasmiylashtirilgan ushbu harbiy-siyosiy blok o‘rta asrlar tarixidagi eng muvaffaqiyatli xalqaro koalitsiyalardan biri hisoblanadi. Bu ittifoqning shakllanishiga Eronda qaror topgan Elxoniyalar (Hulokuylar) davlati bilan bo‘lgan murosasiz raqobat sabab bo‘ldi. Elxoniyalar bilan Kavkaz va Ozarbayjon hududlari uchun olib borilgan kurashda Berkaxon janubdan kuchli ittifoqchiga ehtiyoj sezdi¹. Oltin O‘rda davlati XIII asrda mo‘g‘ullar tomonidan tashkil topganidan so‘ng, Yevroosiyoning keng hududlarini qamrab olgan siyosiy kuch sifatida shakllandi. Uning hududi Sharqiy Yevropadan Markaziy Osiyoga qadar cho‘zilgan bo‘lib, bu strategik joylashuv unga G‘arbiy Yevropa davlatlari bilan siyosiy va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish imkonini berdi. Oltin O‘rda va G‘arbiy Yevropa o‘rtasidagi munosabatlar asosan diplomatik, savdo va harbiy-ma‘naviy o‘zaro ta‘sir shaklida kechdi².

Diplomatik aloqalar kontekstida, Oltin O‘rda va Yevropa davlatlari o‘rtasida o‘zaro vakolatxonalar almashinuvi va elchilar yuborish urf bo‘ldi. Yevropa davlatlari, ayniqsa, Vengriya, Polsha va Litva kabi Markaziy va Sharqiy Yevropa hududlaridagi davlatlar Oltin O‘rda bilan munosabatlarni tartibga solishga intildi. Bu diplomatik tashabbuslar asosan tinchlik va savdo aloqalarini rivojlantirishga qaratilgan edi. Oltin O‘rda xonlari ham o‘z navbatida Yevropa davlatlari bilan doimiy aloqalar o‘rnatib, ularning siyosiy holati va harbiy harakatlarini kuzatib bordi.

Savdo aloqalari esa Oltin O‘rdaning iqtisodiy hayotida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Oltin O‘rda hududidan o‘tgan qadimiy Ipak yo‘li va boshqa savdo yo‘llari orqali Sharq va G‘arb o‘rtasida tovarlar almashinuvi kuchaydi. Qora dengiz portlari va Volga daryosi orqali yuritilgan savdo ko‘prigi Yevropa va Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamladi. G‘arbiy Yevropa davlatlari Oltin O‘rdadan mo‘g‘ul qipchoqlarining ipak, qimmatbaho metallar, qullar va boshqa mahsulotlarini olgan bo‘lsa, Oltin O‘rda yevropaliklardan qalam, temir buyumlar, spirtli ichimliklar va turli hunarmandchilik mahsulotlarini import qilgan³.

Shuningdek, Oltin O‘rda va G‘arbiy Yevropa o‘rtasidagi harbiy va siyosiy ittifoqlar ham kuzatilgan. Masalan, XV asrda Oltin O‘rdaning kuchayib borayotgan Rossiya va Litva davlatlariga qarshi siyosatida Yevropa davlatlari bilan diplomatik muzokaralar olib borilgan. Bu holatlar o‘zaro manfaat va xavfsizlikka qaratilgan bo‘lib, mintaqaviy siyosatning muhim elementlariga aylandi. Biroq, Oltin O‘rda va G‘arbiy Yevropa o‘rtasidagi aloqalar doimo ham tinchlik va hamkorlikka asoslanmagan. O‘rta asrlarning siyosiy mo‘rtligi, hududiy da‘volar

¹ Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – С. 184

² Закиров С. Дипломатические связи Золотой Орды с Египтом (XIII-XIV вв.). – М.: Наука, 1966. – С. 39-42

³ Карпов С. П. История итальянских республик в Северном Причерноморье. – М.: МГУ, 1990. – С. 95

va diniy tafovutlar ba'zan o'zaro nizolarga sabab bo'ldi. Masalan, krusada harakatlari va Sharqiy Yevropada mo'g'ullar harakatlari ko'plab ziddiyatlarni yuzaga keltirdi⁴.

Oltin O'rda va G'arbiy Yevropa mamlakatlari o'rtasidagi XIII – XIV asrlardagi diplomatik aloqalar mo'g'ullar ekspansiyasidan keyin Yevroosiyo geosiyosatining o'zgaruvchan dinamikasini aks ettiruvchi harbiy tahdidlar, savdo manfaatlar, diniy uchrashuvlar va siyosiy ittifoqlarning murakkab o'zaro ta'sirida shakllangan. 1240-yillarda Batuxon tomonidan Oltin O'rda tashkil etilgandan so'ng G'arbiy Yevropa asta-sekin Volga daryosidan cho'l bo'ylab Qora dengiz va Shimoliy Kavkazgacha cho'zilgan ulkan hududlarni nazorat qilgan bu qudratli mo'g'ul voris davlati haqida xabardor bo'ldi. Dastlabki aloqalar ko'pincha Yevropaning mo'g'ul dunyosini tushunishga va u taqdim etayotgan potentsial tahdid yoki imkoniyatlarni baholashga urinishlari bilan ajralib turardi. Eng qadimgi va eng ko'zga ko'ringan diplomatik missiyalardan biri 1245 yilda Papa Innokent IV tomonidan Batu Xon saroyiga yuborilgan fransiskalik rohib Jovanni da Pian del Karpinning missiyasi edi. Uning 1245 yildan 1247 yilgacha davom etgan missiyasi 1241 yilda Vengriya va Polshaning ayrim qismlarini vayron qilgan Sharqiy Yevropaga mo'g'ullar bosqinidan keyin mo'g'ullar haqida razvedka ma'lumotlarini to'plash uchun mo'ljallangan edi⁵. Karpinning sayohati mo'g'ullar imperiyasi va Oltin O'rda haqidagi birinchi batafsil Yevropa ma'lumotlaridan birini yaratdi va mo'g'ullarning harbiy tashkiloti, madaniyati va siyosiy tuzilishi haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etdi.

XIII asrda tashkil etilgan va XV asr oxirigacha davom etgan Mo'g'ullar imperiyasining vorisi bo'lgan Oltin O'rda Sharqiy Yevropaga katta ta'sir o'tkazgan va G'arbiy Yevropaning turli tuzilmalari bilan murakkab bo'lsa-da, muhim diplomatik va savdo aloqalarini saqlab turgan. Oltin O'rda xonlari va Angliya, Frantsiya yoki Muqaddas Rim imperiyasi kabi G'arbiy Yevropaning yirik monarxiyalari o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar kamdan-kam hollarda⁶ bo'lgan va asosan hech qachon to'liq amalga oshmagan aksil-mamluk ittifoqlariga urinishlar bilan bog'liq bo'lsa-da, eng ko'zga ko'ringan va izchil diplomatik va savdo aloqalari Italiyaning Genuya va Venetsiya dengiz respublikalari bilan o'rnatildi. Tijorat manfaatlaridan kelib chiqqan bu shahar-davlatlar Qora dengiz sohillari bo'ylab gullab-yashnayotgan savdo koloniyalarini, ayniqsa Qrimdagi Kaffa (hozirgi Feodosiya)da, mo'g'ul hududlari va O'rta er dengizi bozorlari o'rtasida hal qiluvchi darvoza bo'lib xizmat qilgan. 1240-yillarda Batu Xon tomonidan tashkil etilganidan beri poytaxti dastlab Saray Batu, keyinroq Saray Berke bo'lgan Oltin O'rda savdo uchun qulay muhitni faol ravishda rivojlantirdi. O'rta Osiyo va Xitoyni kesib o'tgan asosiy Ipak yo'llaridan jug'rofiy jihatdan farqli bo'lishiga qaramay, Oltin O'rda Volga daryosi havzasi va shimoliy quruqlik yo'llari

⁴ Почекаев Р. Ю. Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды. – СПб.: Евразия, 2010. – С. 202

⁵ **Dashdondog B.** *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*. - Leiden: Brill, 2011. - P. 150-170.

⁶ **Ryazanovsky N. V.** *The Golden Horde and the Emergence of Muscovy: A Study in Interdependent Political Development* / Ph.D. diss. ... - Harvard University, 1975. - P. 85

ustidan nazoratni kuchaytirdi va cho'l chekkalarini Kaspiy dengizi, Shimoliy Rossiya va keyinchalik Qora dengiz bilan bog'ladi. Ushbu strategik mavqe ularga Sharq va G'arb savdosining muhim qismini vositachilik qilish imkonini berdi. Mo'g'ullar iqtisodiy manfaatlarni tushunib⁷, odatda o'zlarining keng hududlari bo'ylab sayohat qiluvchi savdogarlar xavfsizligini ta'minladilar va savdo va aloqani osonlashtirish uchun yasa kabi standartlashtirilgan huquqiy himoyani va yam (reley stantsiyasi tizimi) kabi ma'muriy tuzilmalarni amalga oshirdilar.

Oltin O'rdadan Yevropaga sotilgan asosiy tovarlarga mo'ynalar, qullar va kumushlar kiradi, ular shimoliy dashtlarda va Pontiya mintaqasida ko'p bo'lgan. Buning evaziga Oltin O'rda Yevropa ishlab chiqarish tovarlari va hashamatli buyumlarga ega bo'ldi. Mo'g'ullar himoyasi ostidagi Saray kabi shaharlarning gullab-yashnashi turli xil savdogarlarni, jumladan, musulmonlar⁸, nasroniylar va yahudiylarni o'ziga jalb qilib, ularni kosmopolit savdo markazlariga aylantirdi.

Ushbu tijorat kelishuvlaridan tashqari, Oltin O'rdaning G'arbiy Yevropa bilan o'zaro munosabatlari ba'zan mojarolar bilan ajralib turardi, ayniqsa XIII asrda Sharqiy Yevropaga mo'g'ullarning dastlabki bosqinlari paytida, Polsha, Vengriya va boshqa mintaqalarga halokatli reydlar sodir bo'ldi. Biroq, dastlabki kengayishdan so'ng, Oltin O'rda va "G'arbiy Yevropa" (uning Sharqiy Yevropa chegaralaridan tashqarida) o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri harbiy aloqalar asosan to'xtadi.

G'arbiy Yevropa davlatlaridan, xususan, Papalikdan Oltin O'rdaga (va kattaroq Mo'g'ul imperiyasiga) diplomatik takliflar asosan XIII asr o'rtalarida sodir bo'lgan. Ko'pincha Jovanni da Pian del Karpin (1245-1247) va Uilyam Rubruk (1253-1255) kabi fransiskanlik va dominikanlik ruhoniylar tomonidan amalga oshirilgan ushbu missiyalar mo'g'ullarning niyatlarini baholash, umumiy dushmanlarga (masalan, mamluklar) qarshi potentsial ittifoqlarni izlash va xristianlikdagi mongolliklarni qabul qilishga qaratilgan. Biroq, bu diplomatik sa'y-harakatlar, asosan, rasmiy ittifoqlarga yoki keng tarqalgan konvertatsiyalarga olib kelmadi. Monke Temur (1266–1280) kabi xonlar elchilarni mehmon qilib, yozishmalarni olib borishgan bo'lsa-da⁹, Oltin O'rda xonlari va G'arbiy Yevropa monarxlari yoki papalari o'rtasida o'zaro mudofaa shartnomalari yoki muhim siyosiy imtiyozlarni ko'rsatuvchi maxsus shartnomalar imzolanmagan. Oltin O'rda, ayniqsa O'zbek Xon (1313–1341) davrida islomlashganidan keyin ham o'zining siyosiy va diniy o'ziga xosligini saqlab qolishda davom etdi.

Oltin O'rda xoni va G'arbiy Yevropaning yirik monarxi o'rtasida Yevropa kuchlari o'rtasida

⁷ Smythe E. A. *The Mongol Yoke and Its Impact on Russian Political Culture* / Ph.D. diss. ... - University of California, Berkeley, 1988. - P. 112.

⁸ Varlamov A. I. *Diplomatic Relations Between the Golden Horde and the Mamluk Sultanate in the 13th-14th Centuries* / Cand. Sc. (History) diss. ... - St. Petersburg State University, 1999. - P. 55.

⁹ Trepavlov V. V. *The Golden Horde: Political History and State Structure (XIII-XV Centuries)* / Dr. Sc. (History) diss. ... - Russian Academy of Sciences, Institute of Russian History, Moscow, 2000. - P. 78.

ko‘rilgan rasmiy, umumiy shartnoma keng hujjatlashtirilmagan bo‘lsa-da, genuyaliklar va venetsiyaliklar bilan munosabatlar ko‘plab mahalliy kelishuvlar bilan mustahkamlangan, ko‘pincha ularning Qora dengiz koloniyalaridagi Italiya konsullari va mahalliy tatar gubernatorlari yoki hatto to‘g‘ridan-to‘g‘ri xonlar bilan muzokaralar olib borilgan. Bu shartnomalar odatda italyan savdogarlarini savdo qilish va o‘z hisob-kitoblarini saqlash huquqi evaziga soliq va o‘lpon to‘lashlarini o‘z ichiga olgan. Masalan, 1380 yil noyabr va 1381 yil fevral oylarida Genuya konsuli Kaffa va tatar gubernatori Solxat o‘rtasida ikkita muhim shartnoma imzolangan. Bu bitimlar mazmunan bir xil va faqat O‘rda vakili bo‘lgan aniq shaxslarga ko‘ra farq qilsa-da, xon To‘xtamish nomidan va uning manfaatlarini ko‘zlab tuzilgan deb hisoblanadi. Ba’zi olimlarning fikriga ko‘ra, Soldaya tumani va Qrim Gotiyasining Genuyaga berilishi, bu shartnomalarda nazarda tutilgan, 1380 yil oxiri va 1381 yil boshlarida sodir bo‘lgan Oltin O‘rdaning qudratli sarkardasi Mamayning o‘ldirilishi uchun mukofot bo‘lishi mumkin.

Yana bir muhim diplomatik tashabbus Vizantiya imperiyasi va G‘arbiy Yevropa davlatlaridan edi, ular Oltin O‘rda bilan Yaqin Sharqdagi musulmon kuchlari va paydo bo‘layotgan Usmonli tahdidi kabi umumiy dushmanlarga qarshi ittifoq tuzishga harakat qildilar. XIII asr oxiri va XIV asr boshlarida Oltin O‘rda turli Yevropalik monarxlar va papalik bilan vaqti-vaqti bilan yozishmalar va muzokaralar olib bordi, harbiy hamkorlik imkoniyatlarini, ayniqsa salib yurishlari davrida o‘rgandi. Masalan, XII asrning 90-yillarida To‘qtaxon boshchiligidagi Oltin O‘rda Vengriya qirolligi va papalik legati bilan diplomatik almashuvlar olib bordi, bu raqib xonliklar tomonidan yuzaga kelgan mo‘g‘ul tahdidiga qarshi turish va mintaqaviy barqarorlikni saqlashda o‘zaro manfaatlarini aks ettirdi.

Savdo Oltin O‘rda va G‘arbiy Yevropa o‘rtasidagi diplomatik munosabatlarning muhim omili edi. O‘rda Buyuk Ipak yo‘li va Volga savdo yo‘llarining asosiy qismlarini nazorat qilib, Yevropalik savdogarlar bilan mo‘yna, mum, asal, qullar va qimmatbaho metallar kabi tovarlar almashinuvini osonlashtirgan. Oltin O‘rda ta’sirida bo‘lgan Saray, Astraxan va keyinchalik Qrimdagi Kaffa porti kabi shaharlar Yevropa savdogarlari, ayniqsa Genuya va Venetsiyalik italiyaliklar uchun muhim markazga aylandi¹⁰, ular XIII – XIV asrlarda Qora dengiz sohillari bo‘ylab mustamlaka va savdo nuqtalarini o‘rnatdilar. Diplomatiq missiyalar ko‘pincha xavfsiz o‘tishni ta’minlash, tariflar bo‘yicha muzokaralar olib borish va nizolarni hal qilish uchun tijorat faoliyati bilan birga bo‘lgan. Masalan, genuyalik savdogarlar O‘rda hukmdorlari tomonidan berilgan imtiyozlarga ega bo‘lib, ularga XIII asr oxirida Qora dengiz savdosida hukmronlik qilish imkonini berdi. Bu tartiblar 1257-1313 va 1313-1341 yillarda hukmronlik qilgan Berke va O‘zbek Xon kabi Oltin O‘rda xonlari tomonidan berilgan nizomlar va patent xatlari orqali rasmiylashtirildi.

Diplomatik aloqalarni ham taniqli shaxslar shakllantirgan. XIII asrning oxirida Oltin

¹⁰ Varlamov, A. I. *Diplomatic Relations Between the Golden Horde and the Mamluk Sultanate in the 13th-14th Centuries* / Cand. Sc. (History) diss. ... - St. Petersburg State University, 1999. - P. 55.

Oʻrdaning qudratli rahbari Noʻgʻay Xon Yevropa kuchlari, jumladan Vizantiya imperiyasi va Vengriya bilan aloqalarni saqlab, koʻpincha harbiy yurishlarni diplomatiya bilan muvozanatlashtirgan. Bundan tashqari, Oʻzbek Xonning uzoq hukmronligi nisbiy barqarorlik va xorijiy savdogarlar va elchilarga nisbatan ochiqlik davriga guvoh boʻldi. Uning XIV asr boshlarida Oltin Oʻrdani islomlashtirishi xristian Yevropa bilan diplomatik aloqalarga toʻsqinlik qilmadi, chunki iqtisodiy manfaatlar va siyosiy pragmatizm ustunlik qildi.

Hamkorlik davrlariga qaramay, keskinlik va toʻqnashuvlar ham bu munosabatlarga toʻsqinlik qildi. XIII asrda Oʻrdaning Sharqiy Yevropaga qilgan harbiy reydlari vayronagarchilik va qoʻrquvni kuchaytirdi, bu Gʻarbiy Yevropa davlatlarini ham mudofaa ittifoqlari, ham diplomatik muloqotlar izlashga majbur qildi. 1223 yildagi Kalka daryosidagi jang va 1241-1242 yillardagi keyingi bosqinlar dastlabki qarama-qarshiliklarning yorqin eslatmasi boʻlib qolmoqda¹¹. Biroq, XIV asrning oxiriga kelib, Oltin Oʻrdaning ichki qudrati pasayib, Moskva va Temuriylar Buyuk Gersogligi kabi yangi tahdidlar paydo boʻlishi bilan Gʻarbiy Yevropaning qiziqishi toʻgʻridan-toʻgʻri qarama-qarshilik emas, balki umumiy dushmanlarga qarshi potentsial ittifoqlarga oʻtdi.

XV asr oʻrtalariga kelib Oltin Oʻrdaning Qrim xonligi kabi mayda xonliklarga boʻlinib, oʻz tashqi siyosatini olib borishi tufayli Gʻarbiy Yevropa bilan diplomatik va savdo aloqalari pasayib ketdi. Shunga qaramay, Oltin Oʻrda oʻzining yuksaklik davrida Sharq va Gʻarbn bogʻlashda muhim rol oʻynadi, diplomatiya mojaros, savdo va madaniy almashinuvni birlashtirgan munosabatlarni boshqarishda hal qiluvchi vosita boʻlib xizmat qildi¹². Ushbu oʻzaro taʼsirlar Rossiya, Sharqiy Yevropa va Gʻarb davlatlari oʻrtasidagi keyingi murakkab diplomatik tarmoqlar uchun dastlabki asoslarni yaratdi. Natijada, Oltin Oʻrda va Misr oʻrtasida diplomatik elchilar almashinuvi yoʻlga qoʻyildi. Tarixiy manbalarga koʻra, 1263-yilda Oltin Oʻrda elchilari Qohiraga yetib borganda, sulton Baybars ularni mislsiz tantana bilan kutib olgan. Bu ittifoq nafaqat harbiy yordam, balki islom dinining Oltin Oʻrdada yoyilishi va savdo-sotiqning rivojlanishiga ham keng yoʻl ochdi.

Oltin Oʻrdaning xalqaro maydondagi mavqeyi uning Qora dengiz portlari ustidan nazorati bilan ham mustahkam bogʻliq edi. Oʻzbekxon (1313–1341) davriga kelib, davlat oʻz qudratining choʻqqisiga chiqdi. Bu davrda Vizantiya imperiyasi bilan munosabatlar oʻta nozik diplomatiya asosiga qurildi. Oltin Oʻrda uchun Konstantinopol boʻgʻozlari orqali Misrga olib boradigan dengiz yoʻli ochiq boʻlishi strategik ahamiyatga ega edi.

Shu bois, Oltin Oʻrda xonlari Vizantiya imperatorlari bilan qarindoshlik rishtalarini bogʻlashga intilishgan (masalan, Oʻzbekxon Vizantiya imperatori Andronik III ning qiziga uylangan). Shu bilan birga, Qrimdagi Kafa va Soldayya kabi savdo markazlari orqali Genuya

¹¹ Ostrovsky A. V. *The Role of Islamic Religious Institutions in the Political Life of the Golden Horde* / Ph.D. diss. ... - School of Oriental and African Studies, University of London, 2005. - P. 92.

¹² Kurat Y. A. *The Golden Horde and the Turkic-Islamic World: Cultural and Political Interactions* / Ph.D. diss. ... - Bilkent University, Ankara, 2008. - P. 68.

va Venetsiya respublikalari bilan olib borilgan iqtisodiy diplomatiya Oltin O‘rdani o‘sha davr "jahon iqtisodiyoti"ning markaziy bo‘g‘iniga aylantirdi.

Davlatning shimoliy va g‘arbiy yo‘nalishdagi siyosati ham o‘ziga xos murakkablikka ega edi. Rus knyazliklari Oltin O‘rda uchun nafaqat soliq manbai, balki G‘arbiy Yevropaga qarshi harbiy-strategik bufer vazifasini o‘tagan. Litva buyuk knyazligi va Tevton ordenining sharqqa yurishlarini to‘xtatib turishda Oltin O‘rdaning harbiy qudrati hal qiluvchi rol o‘ynadi. To‘xtamishxon davrida (1380–1395) tashqi siyosatda markazlashgan hokimiyatni tiklashga urinishlar bo‘lgan bo‘lsa-da, bu jarayon Amir Temur kabi buyuk sarkarda bilan bo‘lgan geosiyosiy to‘qnashuvga duch keldi. 1391 va 1395-yillardagi janglar Oltin O‘rdaning xalqaro maydondagi yetakchilik mavqeiga jiddiy putur yetkazdi, biroq shunga qaramasdan, davlat qariyb ikki yarim asr davomida Yevroosiyo diplomatiyasining asosiy me‘mori bo‘lib qolaverdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 478 с.
2. Закиров С. Дипломатические связи Золотой Орды с Египтом (XIII-XIV вв.). – М.: Наука, 1966. – 160 с.
3. Мусалов С. Золотая Орда и Византия: дипломатия и торговля. – Казань: Фэн, 2011. – 240 с.
4. Карпов С. П. История итальянских республик в Северном Причерноморье. – М.: МГУ, 1990. – 312 с.
5. Сафаргалиев М. Г. Распад Золотой Орды. – Саранск: Мордовское кн. изд-во, 1960. – 298 с.
6. Почекаев Р. Ю. Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды. – СПб.: Евразия, 2010. – 408 с.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1	OILAVIY NIZOLAR, AJRALISH VA UNING SABABLARI Olimjonov Ortig’ali Orifjon o’g’li, Mirsidikova Aziza	4–9
2	GLOBAL IQLIM O’ZGARISHI SHAROITIDA YASHIL IQTISODIYOTNING AHAMIYATI Xo’jamurodov Diyorbek Ulug’bek o’g’li	10–13
3	LEKSIKOGRAFIYA VA LUG’ATLARNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK HAMDA TA’LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI Xolmurotova Zilola, Mamayusupova Marjona, Xudoyqulova Farangiz	14–16
4	THE CHRISTIAN FACTOR IN CENTRAL ASIAN CIVILIZATION: INTERFAITH INTEGRATION AND DEVELOPMENT FROM ANTIQUITY TO THE ISLAMIC PERIOD Surayyo Irismetova	17–22
5	Асқад Мухтор – ўзбек адабиётининг забардаст иждокори Нигора Тўракулова	23–24
6	Manipulyatsiyaning falsafiy qatlamlari: borliq, bilish va axloq uyg’unligi Rustamova Madina	25–27
7	Maxsus ta’limda nutq rivojlantirishning bosqichli tizimi Saipova Hilola Abduhamitovna	28–31
8	XORAZM VILOYATIDA AHOLI REAL DAROMADLARI O’ZGARISH TENDENTSIYALARINING QIYOSIY STATISTIK TADQIQI Atayev J.E.	32–35
9	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TARTIB-QOIDANI O’RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI Qaypnazarov Amirxan Baxtibaevich	36–39
10	OILA VA MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASASI HAMKORLIGI ORQALI TARTIB-QOIDANI SHAKLLANTIRISH Qaypnazarov Amirxan Baxtibaevich	40–42
11	MANIPULYATSIYANING FALSAFIY QATLAMLARI: BORLIQ, BILISH VA AXLOQ UYG’UNLIGI Rustamova Madina	43–45
12	РАҚОБАТ КЎЧАТЗОРИДАГИ КУЗГИ ЮМШОҚ БУҒДОЙ НАВ ВА ТИЗМАЛАРИ УРУҒЛАРИНИНГ УНУВЧАНЛИГИ ВА КЎЧАТ ҚАЛИНЛИГИ Сиддиқов Равшанбек Иномжонович, Юсупов Насрулло Хабибуллаевич, Давлетов Ислombек Баҳром ўғли	46–50
13	INGLIZ VA O’ZBEK BADIY MATNLARIDA STILISTIK VOSITALARNING TARJIMADAGI O’RNI: QIYOSIY TAHLIL Raximboeva Mashhura Bakhtiyar kizi	51–54
14	O’ZBEKISTONNING INNOVATSION STRATEGIYASIDA XALQARO HAMKORLIK Turgunova Navbahor Baxtiyor Qizi, Rafiqova Gulnoza Valijonovna	55–60
15	SHAYBONIYLAR DAVRIDA BUXORODA IQTISODIY HAYOTI M. Xaydarov, Abduxoliqova Sevara Qarshiboy qizi	61–65
16	SHAYBONIYLAR DAVRIDA BUXORODA IJTIMOY HAYOTI Xasanova Zuxra Xursanali qizi	66–71
17	ASTHMA CONTROL: MODERN CRITERIA AND MANAGEMENT APPROACHES Khamzaeva Kamina Azizovna	72–73
18	Inflammation Biomarkers in Pediatric Bronchial Asthma Khamzaeva Kamina Azizovna	74–76
19	The Role of Allergy in the Development of Pediatric Bronchial Asthma Khamzaeva Kamina Azizovna	77–78

20	The Link Between Bronchial Asthma, Atopic Dermatitis, and Allergic Rhinitis Khamzaeva Kamina Azizovna	79–80
21	Clinical Features of Bronchial Asthma in Infants and Toddlers Khamzaeva Kamina Azizovna	81–82
22	FROM THE DASHT-I KIPCHAK TO THE BANKS OF THE NILE: THE GOLDEN HORDE'S INTERNATIONAL STATUS AND ALLIANCES Ramziddin Dustiyorov	83–90